تۆ لەوە گەورەتری کە بیری لێ دەکەیتەوە-١٠

گەورە بە

بەڵام نەك وەك فیل

مەسعود لەعلی

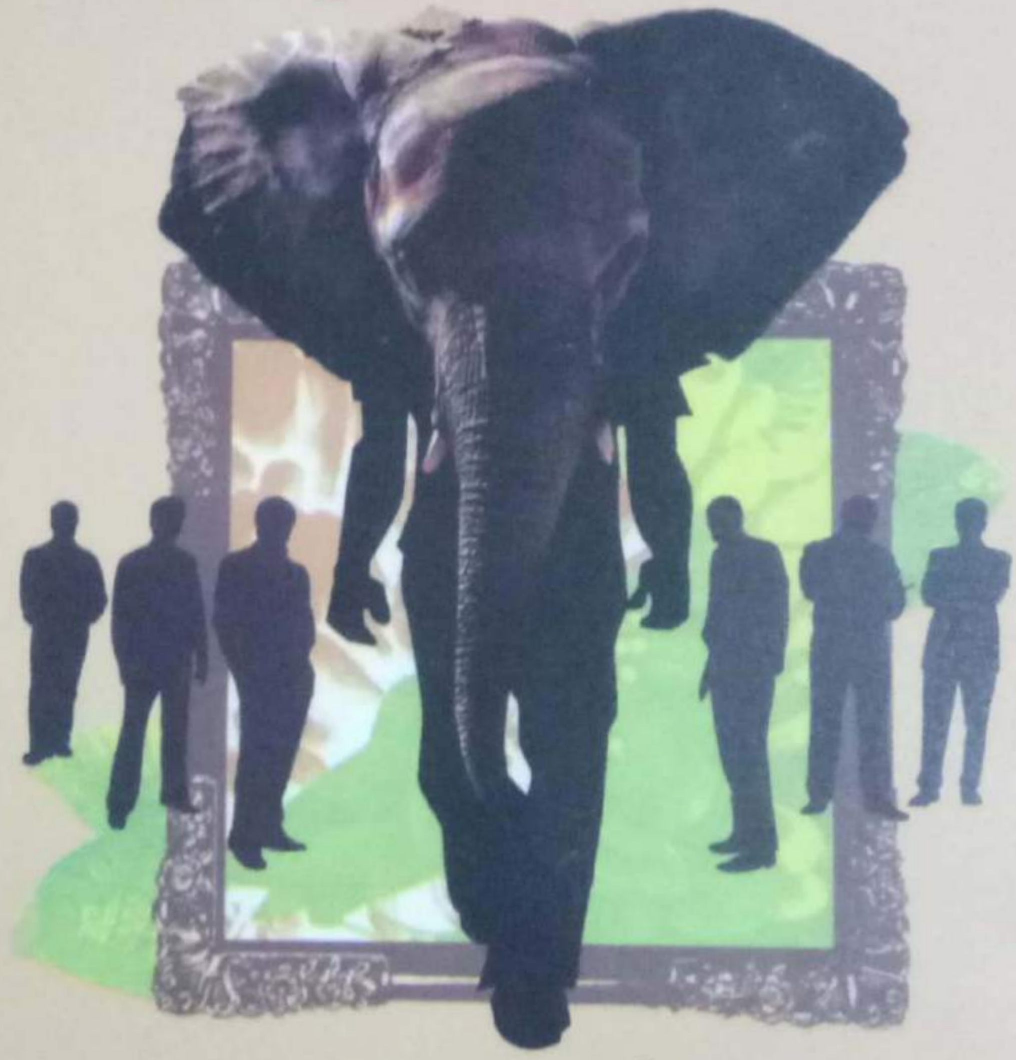

وەرگێڕانی: سەمیر حسین

کۆمەڵە داستان و چیرۆکێکە لە بواری بیر و هۆشی ئەخلاقی و شیکارکردنیان لەسەر بنەمای گریمانەی هێز و توانایی.

ئەگەر دەتەوێت شوێن پێی ترس لە ژیان و بڕیارەکانتدا پەی پێبەریت ئەم کتێبە بخوێنەرەوە

تۆ لەوەگەورەتری کە بیری لێ دەکەیتەوە! ١٠

گەورەبە بەڵام نەك وەك فیل

نوسینی: مەسعود لعلی
وەرگێرانی: سەمیر حسین

چاپی یەکەم
٢٠١٥

لەبڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما
زنجیرە(٥١٣)

ناسنامەی کتێب

- ناوی کتێب: گەورەبە بەڵام نەک وەک فیل
- نوسینی: مەسعود لەعلی
- وەرگێڕانی: سەمیر حسێن
- بابەت: چیرۆکی کورت و پەندئامێز، ڕێورەسمی ژیان. سەرکەوتن.
- بەرگ: فواد کەولۆسی
- شوێنی چاپ: چاپەمەنی کەنج
- ساڵی چاپ: ٢٠١٥
- نۆبەتی چاپ: چاپی یەکەم
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارە سپاردنی : (١١٨٠)ی ساڵی ٢٠١٤ی پێدراو

ناونیشان:

سلێمانی ـــ بازاڕی سلێمانی ـــ بەرامبەر بازاڕی خەفاف.

ژمارەی مۆبایل: (٠٧٧٠١٥٧٤٢٩٣)، (٠٧٥٠١١٩١٨٤٧)

خـــزم و قـــەومی ڕۆژگار بە ئەخلاقەوە زیـــندوون

گەر قەومێک ئەخلاقی نەما ئەوا مردوون و لەناوچوون

(ملك الشعراى بهار)

پێرست

پێشەکی وەرگێڕ ٩

پێشەکی نوسەر ١١

بەشی یەکەم: چوار کریانەی سەردکی و بنەرەتی ١٥

چیرۆکی ترس، رق و تورەیی ١٧

(داوەری کردنی خود) ٢٨

نیزامی کنترۆلی دەروونی لەبەرامبەر نیزامی کنترۆلی دەرەکی ٣٨

(قەشە و شەوکەرد) ٥٠

مزکەوتەکەی بەهلول ٥٣

بەشی دووەم: فەزیلەت و رەزیلەتی ئەخلاقی ٥٧

یەکەمین جار چ کەسێک لە لوتی فیلەوە کەوتە خوارەوە؟ ٥٩

دەروونناسی لەخۆبایبوون ٦٧

لە خۆویستی ناتەندروست تاوەکو خۆویستی تەندروست ٧٣

چ کەسێك زاناترە؟ ٧٧

ئەلبێرت یان نۆرمان؟ ٧٩

هەڵەی من بوو، بە هۆی مردنی ئەو بەخۆشە ٨٠

هەڵەی لوپی ٨١

ئەزموونێکی پزیشک هێناوە ٨٢

تۆمەتبار کردن بە بێ ئەزاکەتی ٨٤

ناپلیۆنی رەخنە قبوڵ نەکەر ٨٥

زەرینی کویدرێژ ٨٦

پێناسەی جوامێری ٨٨

پشتەملە باس کردن و دووزمانی ٩١

گەڕان بەدوای ئالتوون ٩٣

درۆكەی لە دەراوزەی شارەوە بایتە ژوورەوە ٩٤

هیچ كاتێك درۆ لەگەڵ ژندا نەكەیت ٩٩

چیرۆكەكانی شەرمەزاری ١٠٠

چیرۆكی سەفەر ١٠٢

عیزەتی نەفس و درۆكردن ١٠٥

ژووری نیشكردنی فریشتەكان چۆن فێنك دەبێتەوە؟ ١٠٧

شۆفێری بۆ چ كەسێك دەكەم؟ ١٠٨

مەست و عارف ١١٠

نەرۆیت بۆ شانۆ ١١١

كەشكی چی؟ و خوری چی؟ ١١٤

لەگەڵ هەموویان بەڵێ لەگەڵ منیشدا بەڵێ؟! ١١٨

بەڵێنی پاشا ١٢٠

خیانەتی جنسی ١٢١

مانگم لەت نەكردووە ١٢٢

میرزا ئاغاخان نوری و پرسیارێك ١٢٤

حەقیقەت ١٢٤

بنەمای كۆتر لەگەڵ كۆتر، هەڵۆ لەگەڵ هەڵۆ: ١٢٦

هەموو لەگەڵ یەك جیاوازین ١٢٧

هەست كردن بە هاودەردی ١٣٢

گەشتیار و دوورگەی نهێنی ئامێز ١٣٤

دادپەروەری، ئازایەتییە ١٣٦

دەنگی حەلاڵ و كەردن ئازای گەیشتە ئاسمان ١٣٩

ئەسپ و بەرازی كێوی ١٤٢

عەشق و سەلامەتی ١٤٥

تورەیی و توندوتیژی خێزانی ١٤٧

بۆچوونی مەولانا لەبارەی توندوتیژی و حەزدوە ١٤٨

دامەزراندنی ژنێك و دوو پیاو ١٤٩
شاخی ئالتونی ١٥٣
بەحیل و ئەلقە ١٥٦
چیرۆکێکی جوان لە سەعدی شیرازیەوە ١٦٠
سەیارەی تازە ١٦٣
بۆچوونی شەیتان ١٦٤
میوانداری لقێکە لە بەحەشت ١٦٥
مانای راستەقینەی بەحەشت، بەحەشتی بێ قەید و شەرتە ١٦٦
پەتەکە راکێشە ١٦٧
پیری خۆراگر ١٧٠
توانایی گەورە ١٧٢
ئەزموونی حەدیەپێدانی شیرینی ١٧٣
داوەری کردنی پێشوەخت (تۆمەت) ١٧٧
مەلا و سوالکەر ١٨٠
چیرۆکی دوو پەیکەر ١٨٢
پیاوی دەوڵەمەند و کۆیلەکەی ١٨٤
چاولێکەری و حەسودی ١٨٧
ئەخلاق لە پانتایی ژیاندا ١٨٩

<u>بەشی سێیەم :</u>

لە هەواڵپرسیندا دووڕوو مەبە ١٩٣
هۆکاری کریان ١٩٤
لەگەڵیدا جوامێری بکە ١٩٥
بەڵێن بردنە سەر ١٩٦
لە نەجابەت و پاکدامێنی جوامێرانەوە ١٩٧
کاغەز سوتاندن ١٩٨
کچی دەستگیر ٢٠٠

مەداز و شاگرد ٢٠٠
چیرۆکەکەی کوڕنی راپابەك ٢٠١
نامەیەك لەناو داشبلدا ٢٠٤
چیرۆکەکەی کوڕنی پاکەتی پیلاو ٢٠٥
بەرگری لە خووی خراپ ٢٠٦
بوچی قژەکانت سپی بووە ٢٠٧
خوازبینی! ٢٠٧
ریزگرتن لەناو خێزاندا ٢٠٨
ئەخلاقی بەشداری ٢١٢
ئەخلاقی کاری-دادپەروەری ٢١٣
سابونەکەی بەر جلەکانمان کەوتووە ٢١٤
چۆن منمانەی دامەزراوەیی دروست بکەین ٢١٥
پاك و خاوێنی کارکە ٢١٧
بەشی چوارەم: چەند خاڵێك ٢١٩
هاوسەفەری حەج ٢٢١
پیاوێکی هەژار و حەسنی کوڕی علی (ڕەزای خوای لێ بێت) ٢٢٧
حەقیقەتی حەج ٢٢٨
میکانیزمی ناراستەکردن و بڕ وبیانووهێنانەوە ٢٣٣
میکانیزمی بەرگری نینکاری ٢٣٥
میکانیزمی بەرگری سەرکوت کردن ٢٣٦
میکانیزمی بەرگری و لۆمەکردن و سەرزەنشتکردن و خۆ بەباشتر زانین ٢٣٧
بەخشندەکان کیانیان کردە قوربانی دۆست و هاوڕێ ٢٣٨

بەناوی خودای گەورە و میهرەبان

پێشەکی وەرگێڕ

مەسعودی لەعلی یەکێکە لە نوسەرە بەناوبانگەکانی ئێران. ئەم نوسەرە یەکێکە لەو نوسەرانەی کە بەشێوەیەکی فراوان توانیویەتی شوێن پێی خۆی بکاتەوە، بەتایبەتی بەهۆی شێوەی نوسینەکانیەوە و ئەو شێوازەی کە پەیڕەوی دەکات لە نوسیندا

چونکە نوسینەکانی لەعلی وەکو لە بەرگەکانی پێشوتردا ئامازەم پێدا، بەوە ناسراون کە کورت و پڕ مانا و کاریگەرن، زمانێکی سادە و ئاسان بەکاردەهێنێت. زمانێك کە ئەمڕۆ لە جیهاندا بەشێوەیەکی فراوان پێشوازی لەو شێوازە نووسینە دەکرێت. چونکە زانستی دەروونناسی و کۆمەڵناسی لەبەر ئەوەی زانستێکە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە تاك و کۆمەڵگەوە هەیە، پێویستی بە زمانێکی سادە و ساکار و شیکارێکی وردی کۆمەلایەتیانە هەیە، بۆ ئەوەی زۆرترین خەڵك بتوانن سود لەو شێوازە وەرگرن، تاوەکو بتوانرێت پراکتیکی بکرێت و تاك لە هەموو ئاستێکدا بتوانێت تێگەیشتنی بۆی هەبێت.

ئەم کتێبە (تۆ گەورەتریت لەوەی کە بیری لێ دەکەیتەوە) (گەورەبە بەلام نەك وەك فیل)، یەکێکی دیکەیە لە دە کتێبە زنجیرەییەکانی لەعلی، شێوازی نوسینی ئەم کتێبەش وەکو شێوازی نوسینی کتێبەکانی دیکە، زۆر جوان لە ئاستێکی گشتیدا نوسراوە بە زمانی چیرۆك، نوکتە، سەرگوزەشتە، شیعر و قسەی کورت.

ئەم کتێبە باسی ئەخلاق و هەڵسوکەوتی مرۆڤ و لایەنە شاراوە ئەخلاقییەکانی دەروون دەکات، لەم کتێبەدا مەسعودی لەعلی زۆر بە جوانی باسی لایەنە باشەکانی ئەخلاق و لایەنە نائەخلاقییەکانی مرۆڤ دەکات، لەم کتێبەدا لەعلی نوسینەکەی دەگاتە ئاستی کامڵ بوون، بەمانایەکی دیکە دەتوانرێت بووترێت لەعلی لەم کتێبەیدا کۆی ئەو مەبەستەت پێ دەڵێت کە لە کتێبەکانی دیکەدا کاری لەسەر کردووە، بەڕاستی ئەوەی

کە دەیەوێت تێبگات لە مەسەلە ئەخلاقی و نائەخلاقییەکان. ئەوەی کە دەیەوێت تێبگات لە دیوە شاراوەکانی ناوەوەی خۆی، دەبێت ئەم کتێبە بخوێنێتەوە. چونکە کاتێك ئەم کتێبە دەخوێنیتەوە تێدەگەیت لە خۆت، دەزانیت تۆ لەکوێی ناراستە و ئاستەکاندایت، پەی بەلایەنی شاراوەی دەروونی خۆت دەبەیت. و دەتوانیت لەم ڕێگەیەوە چارەسەری کێشە و لایەنە ئەخلاقیەکانت بکەیت و ببیت بە کەسێك ی بەڕاستی خۆت بیت نەك نمایشی کەسانی دیکە بکەیت، لەم کتێبەدا لەعلی پێمان دەڵێت دەبێت تۆ جورئەتی ئەوەت هەبێت کە خۆت پێناسە بکەیت و بزانیت تۆ کێیت و خەریکی چیت.

بەهەرحاڵ پوختەی مەبەستی کتێبەکە ئەوەیە وا لە مرۆڤ دەکات بیر بکاتەوە و بتوانێت باوەڕی بەخۆی هەبێت باوەڕێك کە لە قوڵایی دەروونەوە هەڵقوڵا بێت. باوەڕێك کە دەستی برد بۆ هەر شتێك بتوانێت کاریگەری بەجێبهێڵێت. باوەڕێکت لەلا دروست دەکات کە بتوانیت بە ئاسانی پەی بە لایەنە باش و خراپەکانی دەروونی خۆت بەریت.

ئەم کتێبە تاوەکو ئێستا سێ جار چاپ کراوەتەوە. هیوادارم منیش توانیبێتم مافی وەرگێڕانەکەم دابێت و توانیبێتم کەلێنێکی بچوکم لە کتێبخانەی کوردی پڕ کردبێتەوە.

لە کۆتاییدا داوای لێبوردن لە هەر کەموکورییەك دەکەم کە لە کتێبەکەدا هەبێت. بەتایبەتی لە وەرگێڕانی دەقە شیعرەکاندا کە لەوانەیە زۆرجار تەنیا مەبەستی شیعرەکان وەرگێڕدرابێت و کار لەسەر دەقەکەی نەکرابێت. یان لەوانەیە زۆرجار تەنیا ئەو مەبەستە باس کرابێت کە پەیوەندی بە بابەتی کتێبەکەوە هەیە. بەهەرحاڵ تەنها خودای گەورە بێ هەڵە و بێ عەیبە.

خودا یار و یاروەمان بێت

سەمیر حسین

١٥/ ٦/ ٢٠١٤

سلێمانی

پێشەکی نوسەر

کابرایەکی هەژار هەبوو هاوسەرەکەی کەرەی دروست دەکرد. ژنەکەی کەرەکەی بە شێوەی تۆپەڵی خڕ بەحسابی کیلۆ ئامادە دەکرد. کابراش کەرەکەی دەفرۆشت بە یەکێك لە بەقاڵەکانی شار و بەو پارەیەی کە دەستی دەکەوت، پێویستییەکانی ماڵ و منداڵی دەکڕی. رۆژێك کابرای بەقاڵ لەخۆیەوە گومانی لە کێشی تۆپەڵە کەرەکان هەبوو، بڕیاریدا کەرەکان بکێشێت. کاتێك تۆپەڵەکانی کێشانە کرد بینی کێشی هەر تۆپەڵە کەرەیەك ٩٠٠ گرامە. کابرا زۆر بێتاقەت بوو لەم مەسەلەیە، بۆیە رۆژی دواتر کابرای هەژاری گرت و پێی وت:

ئیدی کەرەت لێناکڕم، تۆ پارەی کیلۆیەك کەرەم لێوەردەگریت، لەکاتێکدا کە کێشی هەریەك لە تۆپەڵە کەرەکانت ٩٠٠ گرامە.

کابرای هەژار بێتاقەت بوو، سەری داخست و وتی:

ئێمە لە ماڵەوە تەرازوومان نیە، کیلۆیەك شەکر لەلای تۆ دەکڕین و بەپێی حسابی ئەو کیلۆیە دەیکێشین. دڵنیابە کێشی ئەو کەرەیانەی کە بە تۆم داوە ئەوەندەی ئەو کیلۆ شەکرانەیە کە لەلای خۆت دەیکڕم.

ئەخلاق مەسەلەیەکی گرنگە، دەروونناسەکان، کۆمەڵناسەکان، پسپۆڕانی دین و فەیلەسوفان و تەنانەت یاساناسەکانیش، چەندین سەدەیە لەم بارەیەوە قسەیان هەیە و سەبارەت بەم مەسەلەیەش بابەت و نوسینی زۆریان نووسیوە.

لەم کتێبەدا ئەوەندەی کە لە توانامدا هەبێت لەسەر بنەمای (گریمانەی هێز) باسی سیفەتەکان و تایبەتیمەندیەکانی هەڵسوکەوتی ئەخلاقیم کردووە و ئاماژەم بۆ کردووە.

دەروونناسی یان گریمانەی (هێز) بۆ دووبارە ناساندنەوەی چەمك و واتای هێزو خستنەڕووی ناساندنی دەروونناسییە لە هێزی تاکیەتی و جیاکردنەوەیەتی لە هەموو جۆرەکان و شێوازەکانی دیکەی هێز، ئەم کتێبەی کە لەبەردەستتدایە دەرئەنجامی هەوڵدانە شەخسییەکانمە لەم بوارەدا.

ئەو بابەتەی کە لەم کتێبەدا باسی دەکەم ئەوەیە کە هێز لە دەلاقەی ئەخلاقەوە چ مانایەکی هەیە و کەسی دەسەڵاتدار لە دیدی ئاراستەی ئەخلاقییەوە چ تایبەتمەندی، سیفەت و گەلاڵە و شێوەیەکی هەڵسوکەوتی هەیە.

کتێبەکە پێکهاتووە لە چوار گریمانەی سەرەکی:

١- ترس، دایکی هەموو ڕەزیلییە ئەخلاقییەکانە.

٢- پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆ هەیە لەنێوان عیزەتی نەفس و شێوازی ژیانی بە ئەخلاقانە. بە پەرەسەندنی عیزەتی نەفس، حەزی تاك بۆ بەدەستهێنانی هەڵبژاردنە نائەخلاقییەکان کەم دەبێتەوە.

٣- کۆنترۆڵی دەروونی (ویژدانی ئەخلاقی) سەبارەت بە نیزامی کۆنترۆڵی دەرەکی (کۆنترۆڵی هەڵسوکەوتی تاك بە هۆی سەرچاوە دەرەکییەکانەوە) ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە لە کەمبوونەوەی خزانە ئەخلاقیەکان و حەزی تاك بەرەو گەشەکردنی ئینسانگەرایی زیاد دەکات.

٤- ئازاردانی بەرامبەر هەمان ئازاردانی خودە یان خۆئازاردانە (زیان گەیاندن بەخەڵکی زیان گەیاندنە بەخۆت)

لە وەرزی یەکەمی کتێبەکەدا، لەبارەی ئەم چوار گریمانەیەوە قسە دەکەم.
لە وەرزی دووەمدا کە گرنگترین بەشی کتێبەکەیە، باسی بیست و حەوت ترس یان ڕەزیلی ئەخلاقی دەکەم.

وەرزی سێیەم، باس لە (ئەخلاق لەناو مەیدانی ژیاندا) دەکەم لەگەڵ سێ بابەتدا ئەوانیش: ئەخلاقی جوامێرانە، ئەخلاق لە ناو خێزان و ئەخلاق لە ناو کار و کاسبیدا.

لە وەرزی کۆتایی کتێبەکەدا ئاماژە بە چەند بابەتێکی گرنگ کراوە، لەوانە (پەیوەندی عەشق و ئەخلاق، پەیوەندی دین و ئەخلاق و میکانیزمەکانی.)

لەناو ئەم کتێبەشدا هەر وەکو کتێبەکانی دیکە، سود لە چیرۆکی کورت و باسی کورت وەرگیراوە بۆ گواستنەوەی باشتری مانا و مەبەستەکان.

لەم چەند ساڵەدا مەسیر و ڕێگەیەکی زۆر دوورودرێژم لەگەڵ ئێوەی خۆشەویستی خوێنەردا بڕی. زیاتر لە دە ساڵە لە چاپی یەکەمین کۆمەڵەی کتێبەکان (تۆ لەوەگەورەتری کە بیری لێ دەکەیتەوە) تێدەپەڕێت. تاوەکو ئێستا کەڵکەڵەی هەمیشەیی من و ئارەزووم لە ناو ئەم کۆمەڵە کتێبە– و بەرهەمەکانی دیکەشمدا– ئەوەبووە کە هیوادارم توانیبێتم بەم کتێبانە کاریگەری ئیجابیم کردبێتە سەر خوێنەری خۆشەویست.

هیوادارم ئەم کتێبەش ببێتە جێگەی ڕەزامەندی و خۆشحاڵی ئێوەی خۆشەویست.

خۆشحاڵ و شاد و داهێنەربن– مسعودی لەعلی

1

چوار گریمانەی سەرەکی و بنەڕەتی

گریمانەی یەکەم:
ترس و هەست کردن بە نائارامی، دایکی هەموو ڕەزیلییەکانە (پێچەوانەی فەزیلەت)

چیرۆکی ترس، ڕق و تووڕەیی

لە سەرزەمینێکی خەیاڵیدا، دەریاچەیەك هەبوو، ئاوێکی پاك و زوڵاڵی هەبوو. ڕۆژێکیان (تووڕەیی) و (ترس) بەیەکەوە چوون بۆ سەر ئەو دەریاچەیە تاوەکو لەناویدا مەلە بکەن. هەردووکیان خۆیان ڕووت کردەوە و خۆیان هەڵدایە ناو ئاوەکەوە.

(تووڕەیی) بەبێ ئەوەی ئەوە لەبەر چاو بگرێت کە بۆچی چووەتە ناو ئاوەکەوە، زۆر بەهێز و بە پەلە –هەر بەو شێوەیەی کە سروشتی وایە– هاتە دەرەوە.

لەبەر ئەوەی کە (تووڕەیی) بە باشی نابینێت، یەکەمین جل کە لە بەردەمیدا کەوتبوویە سەر زەویەکە لەبەری کرد، لەبەر ئەوەی کە تووڕەیە و بە پەلە و هەڵەشە ئیش دەکات ئەو جلەی لەبەری کرد جلی خۆی نەبوو جلی (ترس) بوو.

بەڵام (ترس) بەبێ پەلە و بەبێ گوێدانە کات، دەستی کرد بە مەلە کردن. کاتێك لە دەریاچەکە هاتە دەرەوە، سەیری کرد جلەکانی نەماوە. بە ناچاری جلوبەرگی (تووڕەیی) لەبەر کرد.

لەو ڕۆژە بەدواوە دەڵێن کاتێک مرۆڤ توشی تورەیی دەبێت دڵ رەق و کوێریش دەبێت. بۆیە لەوانەیە ئەگەر بە وردی سەیر بکەین تێدەگەین کە ڕق و تورەیی تەنیا جلێکی گۆڕاوە و لە پشت ئەو جلوبەرگەوە ترسیش شاردراوەتەوە.

گریمانەی هێز

لەم کتێبەدا زیاتر لە هەر وشەیەکی دیکە، وشەی (ترس) و هاوماناکانی وەکو (دڵەڕاوکێ، نیگەرانی، بیم، تۆقین، ترسنۆکی، پەشۆکاوی) بەکاردەهێنین، لە ڕاستیدا ئەو بابەتەی کە مەبەستی ئێمەیە (دەروونناسی ترس)ە. یەکەمین و سەرەکیترین گریمانەی ئەم کتێبەیە کە ترس وەکو ئەزموونێکی هەیەجانی و هەستی دروستبوون، سەرچاوەی هەموو پیسییەکان، ناشیرینییەکان و سیفەتە ئەخلاقە نەشیاوەکانە. ئەوە ترسە مرۆڤ بەرەو رەزیلی، کەلە ڕەقی، پیسی دەبات. مرۆڤی نائەخلاقی، تاکێکی ترسنۆک و بێ غیرەتە. بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر، سەرنجی ئەم هێڵکاریەی خوارەوە بدە کە چۆن ئەم گۆڕانکاریە دروست دەبێت:

تێڕوانین ⟵ هەیەجان ⟵ هەڵسوکەوت

ا-تێڕوانین

تێڕوانینەکان و بیروباوەڕە تاکە کەسییەکان، ڕۆڵێکی گرنگیان لە ژیانی دەروونی تاکدا بەتایبەتی لەبارەی پەیوەندیەکان و دروستکردنی لایەنە سۆزدارییەکان و هەڵسوکەوتەکانەوە هەیە.

تێڕوانین، هەمان ئەو بیروباوەڕ و ئەندێشە ڕێکخراوانەی تاکە کە سەبارەت بە خەڵك، شتەکان، ڕووداوەکان و پێگەکان هەیەتی. ئەگەر بمانەوێت تێڕوانین بچوێنین بە شتێك، دەتوانرێت وەکو عەینەکێکی ملەوەن سەیر بکرێت، چونکە کاتێك بە عەینەکێکی ڕەش سەیری دنیا دەکەین دنیا ڕەش دەبێت و کاتێکیش بە عەینەکێکی سور سەیری دەکەین دنیا سور دەبێت، کەواتە لەم هەلومەرجەدایە ئێمە دنیا بەتەواوەتی لە پشت ئەندێشە و باوەڕە شەخسیەکانەوە دەبینین، لەکاتێکدا لەڕاستیدا ئەو شتانە بەتەواوەتی هەمان ئەو شتە نیە کە لەبنەڕەتدا ڕوودەدات. چونکە سەبارەت بەوەی کە هەر ڕووداوێك چ مانایەکی هەیە، بەتەواوی پەیوەندی بەو تێڕوانین و ئەندێشانەی ئێمەوە هەیە کە لەبارەی ئەو ڕووداوەوە هەمانە.

2-هەیەجان

لێکدانەوەی ئێمە لەبارەی ڕووداوێك یان پێگەیەك، هەستەکان و هەیەجانەکانی ئێمە دروست دەکات. بۆ نمونە ئەگەر وابیر بکەینەوە کە (باوەڕ) لە پێگەیەکی ترسناك و مەترسیداردایین، هەست بە ترس (هەیەجان) دەکەین و یان ئەگەر وابیر بکەینەوە (باوەڕ) مافمان خوراوە و یان پێشێل کراوە توشی ڕق و تورەیی (هەیەجان) دەبین.

3-هەڵسوکەوت

هەیەجانەکان کاریگەریان هەیە لەسەر جەستە. لە ڕاستیدا، کاتێك کە هەیەجانێکی توندی وەکو ترس یان ڕق و تورەییمان هەیە، لە جەستەماندا

گۆڕانکاری جۆراوجۆر دروست دەبن، وەکو توندبوونی هەناسە و خێرا لێدانی دڵ، وشکبوونەوەی قورگ و دەم، عارەقە کردن، لەرزین و هەست کردن بە دڵەڕاوکێ.

ئەم گۆڕانکارییە فیسیۆلۆژیانە، جەستەی مرۆڤ دەخەنە حاڵەتی ئامادەبوونی هەڵسوکەوت و کاردانەوە سەبارەت بەو پێگە و ڕووداوەی کە لەناویدایە. بۆ نمونە لەکاتی ترس لەوانەیە لە هەلومەرجێکی مەترسیدار هەڵبێین (هەڵسوکەوت) یان ئامادەی جەنگ و شەڕ بین (هەڵسوکەوت).

لەسەر بنەمای ئەو گەلاڵەیەی سەرەوە، مرۆڤ سەرەتا بیر دەکاتەوە، پاشان بیرکردنەوەی دەگۆڕێت بۆ هەیەجان و پاشان هەیەجانەکەشی دەگۆڕێت بۆ هەڵسوکەوت (ڕەفتار). بەم شێوەیە هەیەجان، شێوەی ئەو هەست و باوەڕ و تێڕوانین و هەڵسوکەوتانەیە کە دێن بەسەرماندا، حاڵەتی ماددی و دەرەکی ئەندێشەکانی ئێمەن. هەڵسوکەوت، بیرکردنەوەیەکە کە وێنا پەیدا دەکات. جێگە پێ و نمونە و گەلاڵەی بیرکردنەوە لە هەیەجانەکان و کارکردنەکاندا دەردەکەوێت.

پێم بڵێ چ هەڵسوکەوت و هەستێکت هەیە تاوەکو پێت بڵێم ئەندێشەکان و تێڕوانینەکانت چییە.

هەر وەکو چۆن تۆ بەهۆی بوونی حاڵەتێکی وەکو بینینی دووکەڵەوە دەتوانیت پەی بە بوونی ئاگر بەریت (تەنانەت ئەگەر خودی ئاگرەکەش نەبینی) هەیەجانەکان و کاردانەوەکانی ئێمەش، جۆر و وێنای عەینی بیر و باوەڕەکانی ئێمە دەخەنەڕوو.

١-تێڕوانین

لە دەروونناسی هێزدا دوو جۆر تێڕوانینی گشتی بوونی هەیە:

١- تێڕوانینی هێز (توانایی)

٢- تێڕوانینی لاوازی (بێ هێزی)

کۆمەڵێك لە تێڕوانینەکان و بەشەکانی نیزامی فکری هێز بریتین لە:

1-مرۆڤ، بوونەوەرێکی ئەخلاقی، ژیر و دووربینە.

2-هەموو مرۆڤەکان یەکسانن

٣-مرۆڤەکان توانای ئەوەیان هەیە بە دەرخستن و کەشف کردنی یاساکانی هۆکار و دەرئەنجام، چۆنایەتی ژیانی خۆیان بەشێوەیەك ڕێکبخەن و شێوەی پێ ببەخشن کە ببێتە هۆی شادی و خۆشحاڵیان.

٣- هەر تاکێك لەخۆیدا خاوەنی بەهای کەرامەتی بێ مەرج و بێ کێشەیە.

٤- دنیا پڕە لە فراوانی و بەرەکەت.

٥- ژیان هەلێکە بۆ گەشەکردن و ئەزموون وەرگرتن.

نیزامی فکری لاواز (بێ هێزی)

مرۆڤ، بوونەوەرێکی نائەخلاقی، بێ متمانە و سیفەت ئاژەڵە.

1-مرۆڤەکان وەکو یەک نین و یەکسان نین. بەهێزترینەکان دەمێننەوە و لاوازەکان مەحکومن بە لەناوچوون.

2-هەلومەرجی ژیانی مرۆڤ، لەژێر کۆمەڵە هێزێکی بێ کۆنترۆڵی وەکو، کرۆمۆسۆم، غەریزەکان، ڕووداوەکان و چانسدایە.

3-بەها ئینسانیەکان، بەدەست دەهێنرێن و مرۆڤ دەبێت ئەوە بسەلمێنێت.

4-بۆ جێبەجێکردنی پێویستیەکانی مرۆڤ زەوی توشی کێشەی کەمی سەرچاوە سروشتییەکان بووەتەوە.

5-ژیان بریتییە لە کێشمەکێش و شەڕ لەگەڵ ڕەنج و زەحمەت و مەینەتیدا.

2- هەیەجان

لەسەر بنەمای پەیوەندی هۆکار و دەرەئەنجامی نێوان (تێڕوانین) و (هەیەجان)، هەر یەك لەو دوو شێوە ڕژێمە فکرییەی کە ئاماژەیان بۆ کرا، دەرئەنجام و کاریگەری سۆزداری و هەیەجانی تایبەتی خۆیان هەیە. ڕژێمی بیروباوەڕی هێز، پێکهاتووە لە بوونی کۆمەڵێك لە هەستی (ئیجابی) و ڕژێمی فکری لاوازیش، بەدیهێنەری هەیەجان و سۆزدارییە (سلبیەکان)ە[1].

---

[1] هەڵبەتە هەیەجانە سلبیەکان دەتوانرێت بکرێن بە دوو بەشەوە: ئەو هەیەجانە سلبیانەی کە سروشتین و خاوەنی کاریگەری ئیجابین کە لە بابەتەکانی دواتردا ئاماژەیان بۆ دەکەین و هەیەجانی سلبی ناتەندروست کە ڕەگ و ڕیشەیان لە ناو ترسە شەخسیەکان و نائارامییە

سەرچاوە و بنەمای سەرەکی یەکەمی هەیجانە سلبییەکان (ترسە) و هەمو
هەستە ناخۆش و خراپەکانی دیکەش، لە ترسەوە سەرچاوە دەگرن. لەلایەکی
دیکەوە گرنگترین حاڵەتی هەیەجانی ئیجابی، عەشقە (هەستکردن بە میهرەبانی
خۆشەویستی کردن بەهۆی نەبوونی ترسەوەیە) و هەموو سۆزدارییا
ئیجابیەکانیش، سەرچاوەکەیان لە هەیەجانی عەشقەوەیە.

یاسای فکری هێز و توانایی	یاسای فکری لاوازی (بێ هێزی)
عەشق	ترس
ئاسایش	تورەیی و ڕق
خۆشەویستی	خەم و بێتاقەتی
ئازادی	بێزاری
واقورماوی	خەمۆکی
چێژ	ڕق و کینە
شادی	مەلەلی
ڕازی بوون	نائومێدی
چالاکی	تێکچوون و پەشێوی
هیوا	بێ هیوایی
متمانە	بێ متمانەیی

دەروونییەکان و عوقدەکانی هەست کردن بە بچووکیەوە سەرچاوە دەگرن لەم کتێبەدا باسی
سۆزدارییە سلبیەکانی جۆری دووەم دەکەین.

٢-گەلاڵە و نمونەکانی هەڵسوکەوت

هەیەجان، مندالی ئەندێشە و دیکی هەڵسوکەوتە. بۆیە ترس و عەشق وەکو هەیەجانە سەرەکییەکان، دوو جۆری کاردانەوەی هەڵسوکەوتی پەیوەست بە خۆیان دروست دەکەن.

ترس و پێکهاتە هاوشێوەکانی، سیفاتە گەلاڵەیی و وزە هەڵسوکەوتییە دژە ئەخلاقیەکان دروست دەکات و عەشق و پێکهاتەکانیشی، تایبەتمەندی کەسایەتی و کارکردی ئەخلاقگەرایانە دروست دەکات.

یاسای هەڵسوکەوتی هێز	یاسای هەڵسوکەوتی لاواز
عەشق	ترس
ڕاستگۆیی	درۆ
لێبوردەیی	تۆڵە
بەخشین	بەخیلی
عزەتی نەفس و خاکی بوون	غرور
خۆشەویستی	حەسودی
میهرەبانی	کینە و ڕق
ئارامی و شادی	تورەیی و غەزەب
هاودڵی	بێ سۆزی
دادپەروەری	ستەمکاری
دڵفراوانی	تەماع و چاوچنۆکی

دەرئەنجام و پوختەی باسەکە: هەست کردن بە نائارامی و مەترسی، سەرچاوە و وزەیەکی گرنگە بۆ ڕێگە گرتن لە گەلاڵە هەڵسوکەوتییە نائەخلاقییەکان.

درۆ، ترسێکە پۆشاکی هەڵسوکەوتی لەبەرکردووە. تەماع و چاوچنۆکی، نیگرانییەکە کە وێنایەکی زهنی دروست کردووە. ڕەزیل، مرۆڤێکی ترسنۆکە کە سەرچاوە و بزوێنەری هەڵسوکەوتی ترس و تێکچوون و ئاڵۆزییە.

لەلایەکی دیکەوە، هەست کردن بە ئارامی و هێز، بەدیهێنەری عەشق و پەروەردەکردنی فەزیلەتە ئەخلاقییە نیجابییەکانە. ڕاستگۆیی توانایییەکی هەڵسوکەوتە کە لەناو کەسایەتی بەهێزدا سەر هەڵدەدات و دروست دەبێت.

بەخشین و خاکی بوون، توانایی و قابلیەتی مرۆڤە دڵنیا و ئاسایشەکانە.

تەنیا مرۆڤە بەتواناکان دەتوانن ڕووخۆش و ئەخلاق و خو جوان بن.

تەنیا مرۆڤە بەهێزەکان دەتوانن دادپەروەری جێبەجێ بکەن.

تەنیا مرۆڤە ئازاکان دەتوانن چاوپۆشی لە هەڵەکانی کەسانی دیکە بکەن.

لە کۆتاییدا، هەردوو بنەمای ترس و عەشق، سەرچاوەی دروستبوونی هەموو فەزیلەتەکان و دژە فەزیلەت (ڕەزیلییە) ئەخلاقییەکانن.

لایەنە باشەکانی هەیەجانە سلبییەکان

١-کارکرد و کارەکانی بزوێنەری ئیجابی هەیەجانە سلبیەکان:

ئەگەر (ترس) ئیجابی نەبووایە، ئەو کاتە بە بێ هۆ وەکو ئاژەڵێکی ماڵی لە پڕێکدا بە ناوەڕاستی جادەیەکی پڕ لە سەیارەدا ڕامان دەکرد، یان بەبێ خۆئامادەکردنی بابەت و ویستێکی تایبەتی لە شوێنێکی گرنگدا دەستمان دەکرد بە قسە کردن، یان لەوانەیە لەخۆمانەوە باوەشمان بە ئاژەڵێکی کێوی ترسناکدا بکردایە.

هەستکردن بە تاوان و گوناه لە ڕەهەندێکی هەیەجانیەوە زۆر گرنگە. تاقیکردنەوەکان ئەوە دەخەنەڕوو کە کەمێك هەست کردن بە تاوان و گوناه- تەنانەت لەناو ئەو کەسانەشی کە هەست بە گوناه و تاوان ناکەن و سود لە خەڵکی وەردەگرن- دەتوانێت ڕۆحیەتی هاوکاری دروست بکات.

توڕەیی و ڕقیش هەندێکجار سودی خۆی هەیە. بۆ نمونە لەهەندێك کاتدا تۆ وات لێ دەکەت بۆ بەدەستهێنانی عەدالەت و دادپەروەری هەڵبچیت و داوای دادگەری بکەیت.

٢-هەستە سلبیەکان زانیارییمان پێدەبەخشن:

یەکێك لە باشیەکانی هەستە سلبیەکان، ئەوەیە کە زانیاری بەخشن. لەڕاستیدا، ئەم هەستانە زۆر زیاتر لە هەستە ئیجابیەکان زانیاری لەخۆدەگرن.

هەیەجانێکی زۆری سلبی وەکو ترس، ڕق و توڕەیی، خەم، بێزاری، شەرمەزاری و.... هەیە کە هەریەکە لەم هەستە سلبیانە زانیارێکی تایبەتی دەگوازنەوە بۆ نمونە توڕەیی هەواڵی کارکردنێک دەدات کە (شایەنی سەرزەنشتکردنە).

۲-هەیەجانە سلبیەکان هاوکاری فێربوون ددکەن:

هەستە سلبیەکان، ئەوەمان پیشان دەدەن کە ئێمە کێشەمان هەیە. هەستە سلبیەکان ڕێنوێنیمان دەکەن بۆ کۆکردنەوەی زانیاری تازە و دەبنە هۆی گۆڕانکاری لە ڕەوشەکان و کارکردنەکاندا.

لەڕاستیدا کاتێك کە لە ئەنجامی کارێك سەرکەوتوو دەبین، هەستێکی باشمان هەیە، بەڵام کاتێك کە سەرکەوتوو نابین، هەستێکی ناخۆشمان بۆ دروست دەبێت. بۆیە هەوڵدەدەین کە ڕەوشی خۆمان بگۆڕین و لەبری پشت بەستن بە زانیاری کۆن- کە هیچ سودێکی نیە- تەرکیز لەسەر ئەو زانیاریە تازانە بکەینەوە کە لەدەوروبەرماندان.

جێرالد.ل. کۆلەر (لە کتێبی زەمینەی دەروونناسی هیلگارد)

گریمانەی دووەم:
ڕێزگرتنی خۆت دەبێتە هۆی کۆنترۆڵکردنی هەڵسوکەوت و خۆپاراستن لە هەڵبژاردنە ناڕاستەکان.

(داوەری کردنی خود)

چیرۆکێکە لەبارەی رابێن گونزالیس- یەکێك لە پاڵەوانە وەرزشکارەکانی پێشووی تێنس- پێشبڕکێی کۆتایی پاڵەوانیەتی جیهانی بوو. لە دواهەمین یاری، گونزالیس تۆپێکی درێژی لێدا. داوەر و ڕاگری هێڵ هەردووکیان ڕاستی لێدانەکەیان پشتڕاست کردەوە و ئیعلانی سەرکەوتنیان ڕاگەیاند. بەلاَم گوانزلیس پاش چەند ساتێك لە بێدەنگبوونی و دوودڵ بوونی لە ڕاستی تۆپەکە، گەڕایەوە، دەستی درێژ کرد بۆ بەرامبەرەکەی و وتی: (ئەو لێدانە هەڵە بوو) بۆیە لە ئەنجامی ئەو درکاندنەیەوە یاریەکەی دۆڕاند و لە یاریەکەدا توشی شکست بوو.

هەموو سەریان سوڕما، هیچکەس نەیتوانی بیر لەوە بکاتەوە کە یاریکەرێك کە ناوبژیوانەکان بە ڕەسمی خاڵیان پێدا و بەڵگەی براوەبوونی لەدەستدا بوو، بەم شێوەیە خۆی مەحروم دەکات و یاریەکە دەدۆڕێنێت.

کاتێك هۆکاری ئەم کارەیان لێ پرسی، وەلاَمی دایەوە: تەنیا بەم شێوەیە دەمتوانی پشتگیری لە ڕاستی و دروستی ئیش و کارەکەی خۆم بکەم. گوانزلیس یاریەکەی دۆڕاند بەلاَم لەڕاستیدا براوە بوو.

گریمانەی هێز

دووەمین گریمانەی گرنگی کتێبەکە، بوونی پەیوەندی نێوان هۆکار و دەرئەنجام (علت و معلول)ە لەنێوان گوفتاری ئەخلاقی و عیزەتی نەفسدا (ڕێزگرتن لە خود). یەکێك لە بابەتە گرنگەکان لە جێبەجێکردنی یاسا و ڕێساکان، مەسەلەی زەمانەتی جێبەجێکردنیانە. کاتێك کە یاسایەك دادەنرێت ئەم پرسیارە دروست دەبێت ئایا چ زەمانەتێکی باش هەیە بۆ جێبەجێکردنی ئەو یاسایە؟ ئایا داوەر و چاودێر بۆ جێبەجێکردنی ئەو یاسایە، چاودێریان هەیە و لەگەڵ کەسانی سەرپێچیکەردا ڕووبەڕوو دەبنەوە؟

نمونە: بەشێکی سەرەکی لە ناوەڕۆکی دین، کۆمەڵە فەرمان و حوکمێکە کە پێویستە شوێنکەوتوانی ڕەچاویان بکەن و جێبەجێیان بکەن. لەسەر بنەمای بیروباوەڕی ئیسلام، لە دنیای پاش مردن، مرۆڤ پرسیار و جوابی لێ دەکرێت. ئەو کەسانەی کە ڕەچاوی فەرمانە ئاینیەکانیان کردبێت ئەوا بە بەهەشت و ناز و نیعمەت پاداشتیان دەدرێتەوە و جەزای تاوانبارەکانیش، چوونە ناو دۆزەخ و ئەمێکردنیانە. کەواتە بیروباوەڕی بەهەشت و دۆزەخ، یەکێکە لە ئامرازە گرنگەکان بۆ جێبەجێکردنی دادپەروەری و زەمانەتی جێبەجێکردنێکی بەهێزە بۆ ڕەچاوکردنی فەرمانە ئاینیەکان.

نمونەیەکی دیکە: ئەمڕۆ لە ولاّتانی جیهان، کۆمەڵە یاسا و ڕێسایەکی مەدەنی و جەزایی جۆراوجۆر بۆ تەنزیمکردنی پەیوەندی نێوان هاوولاّتییەکانیان دانراوە. سزای ئەو سەرپێچیکەرانەشی کە لەو یاسا و ڕێسایە هەڵدێن دیاری کراوە و ڕوونە.

ئێستا ئەگەر ئەخلاق بە کۆمەڵەیەك لە ڕێسا و بنەمای هەڵسوکەت پێناسە بکەین دەبێت وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە چ سەرچاوەیەك، هێز و میکانیزمێك هەیە بۆ زەمانەتی جێبەجێکردنی کۆدە ئەخلاقییەکان و چ بنەمایەك دەبێتە زامنی ئەو جێبەجێکردنە؟

بۆ نمونە ئەگەر ڕاستگۆیی وەکو تایبەتمەندێکی هەڵسوکەوتی پەسەندکراو بۆ منداڵەکانمان ڕابگەیەنین، چ زەمانەتێك دەبێت بۆ پابەندبوونیان بۆ ئەوەی بە ڕاستی و دروستی هەڵسوکەوت بکەن و کارەکانیان ئەنجام بدەن؟

منداڵێك بەردێکی وەشاند و شوشەی ماڵێکی شکاند. ژنی خاوەن ماڵەکە بێتاقەت بوو و شکاتی کرد و سەرزەنشتی کرد.

منداڵەکەش وتی: باوکم دووکانی شوشەی هەیە. دەیهێنم تاوەکو شوشەکەت بۆ دابنێتەوە. ژنەکەش قبوڵی کرد. کابرایەك هات و شوشەی پەنجەرەکەی دانا و کاتێك کە ئیشەکەی تەواو کرد داوای پارەی کرد.

ژنەکە وتی: پارەشت دەوێت؟ منداڵەکەی تۆ شوشەکەی شکاندوە؟ کابرا وتی: من ئەو منداڵە ناناسم... منداڵەکە پێی وتم ئەوە دایکەمە.

وەکو هاووڵاتییەك، چ ڕێکارێك دەزانیت بۆ دروستکردنی حەز لەلایەن هاووڵاتیانەوە بۆ ئەوەی ڕەچاوی تەندروستی و پاکوخاوێنی بکەن وەکو بەهایەکی گرنگ؟

چی بکەین تاوەکو وەرزشکارەکان، ڕۆحیەتی پاڵەوانبوونیان تێدا بێت و باوەڕیان بە یاری جوامێرانە هەبێت؟

چ ئامادەکاری کارکردنێك بۆ ڕەچاوکردنی بنەمای هەوڵدان و ڕێکخستنی فێرکاری هەیە بۆ خوێندکارەکان و فێرخوازەکان؟

دوو خوێندکار تاقەتیان نەمابوو لە سەعی کردن. یەکێکیان وتی: وەرە با شێر و خەت بکەین. ئەگەر شێر بوو ئەوە دەچین بۆ پاسکیل سواری، ئەگەریش خەت بوو ئەوە دەچین بۆ سینەما و ئەگەر پارەکەش لەسەر لا وەستا ئەوە سەعیەکەمان دەکەین.

دەبێت چی بکرێت تاوەکو کۆمپانیا و دامەزراوە بازرگانی و ئابورییەکان، بە هەستێکی زیاتر و بەرپرسیاریەتیکی زۆرترەوە گرنگی بە مەسەلە کۆمەڵایەتیەکان و لایەنەکانی بازاڕ و ئیش و کار بدەن؟

نیزامی کۆنترۆڵی دەرەکی

ئەزموونە مێژووییەکان ئەوەیان پیشانداوە کە بەسودترین و زۆرترین ئامرازی بەکارهێنەر بۆ پەیوەستبوونی تاکەکان و خەڵکی بۆ ڕەچاوکردنی ستاندارە ئەخلاقییەکان، دروستکردنی ڕێکخستنی کۆنترۆڵە لەسەر بنەمای پاداشت و سزا. بە ئاراستەکردنی تاك بە دەرئەنجامە هەڵسوکەوتییە ئیجابی و سلبیەکان هەوڵ دەدەرێت هەڵسوکەوتە پێشنیارکراوە پەسەندکراوەکان بەهێز بکرێن و پەرەیان پێدرێت و هەڵسوکەوتە ناپەسەندەکانیش نەهێڵرێن و کپ بکرێن.

باوك و دایك هەڵسوکەوتی منداڵەکانیان دەخەنە ژێر چاودێرییەوە. بە نمایش و ئەنجامدانی هەڵسوکەوتی ڕاست خەڵات پێشکەشی منداڵەکانیان دەکەن و بە دەرکەوتن و ئەنجامدانی هەڵسوکەوتی خراپیش سزایان دەدەن.

هاوسەرەکان یەکتری کۆنترۆڵ دەکەن و بە دەرخستنی هەر جۆرە نائەخلاقییەك لەسەر بنەمای بەژرەوەندی خۆیان، دەست بە چارەسەرکردن و ڕێگاچارەی کێشەکانیان دەکەن.

بەڕێوەبەر و کارمەندەکانیش ئامرازی کنترۆلی جیاوازیان بۆ بەڕێوەبردنی هەڵسوکەوتی ژێردەستەکانیان و ئیشوکارەکانیان هەیە.

هەرچەندە ڕژێم و ئیزامی کۆنترۆلی دەرەکی (کنترۆڵ لەسەر هەڵسوکەوت لەلایەن هۆکاری دەرەکی جگە لە خودی تاك) زۆر باوە بەڵام کەموکوڕی و گرفتی خۆیشی هەیە:

١- ئەم شێوەیە بەتەواوی کاریگەر و کارا نیە. پاداشت و سزا هەمیشە توانای لێهاتووییکردنی هەڵسوکەوتی نیە. تاوەکو ئێستا چەند جار هاوسەر، منداڵ، هاوکار و کەسانی دیکەت سزا داوە بەڵام ئەوان بەردەوام هەر سوربوون لەسەر هەڵەکانی خۆیان؟

ئەگەر سەیری مێژوو بکەین چەندین جار خەڵکی بەهۆی شکاندنی یاسا و هەڵسوکەوتە نایاسایە دژە کۆمەڵایەتییەکانەوە، گیراون یان جەریمەی گەورە کراون؟ بەڵام ئایا ئەم گیران و جەریمانە بووە هۆی لەناوچوونی هەڵسوکەوتیان؟

قازی ڕوو دەکاتە دز: چۆن ڕێگەتدا بە خۆت نیوە شەو بڕۆیتە ناو ماڵی خەڵك؟

دز: جەنابی قازی فەرموو وەرە تۆ ڕێگاچارەیەکم بۆ دابنێ و کێشەکەم بۆ چارەسەر بکە، جاری پێشوو وتت چۆن بە ڕۆژ دەچیتە سەر ماڵی خەڵکی، ئێستاش دەڵێیت بۆچی بە شەو ئەڕۆیت، دەی فەرموو پێم بڵێم من کەی کارو کاسبی خۆم بکەم؟

٢- سزا و پاداشت تاوەکو کاتێك سود و کاراییان هەیە کە چاودێرێکی دەرەکی بوونی هەبێت.

لە بنەڕەتدا ئەو هەڵسوکەوتەی کە بەهۆی هێزی دەرەکی و بە زۆر و ناچاری دروست ببێت، پایەدار و لەڕوانگەی بەردەوامی و جێگیرییەوە هیچ جۆرە

متمانەیەکی نیە، چونکە بەردەوامی هەڵسوکەوت پەیوەستە بە ئامادەگی هۆکاری کۆنترۆڵکراوی دەرەکییەوە و بە لەناوچوونی ناچاری، ئەو هەڵسوکەوتە بەردەوامی نابێت.

بەڕێوەبەری کارگە ڕوو دەکاتە کرێکار و دەڵێت: بۆچی بێ ئیش وەستاویت، بەرپرسی کرێکارەکان پێی نەوتی دەبێت چی بکەیت؟

کرێکار: چۆن، جەنابی بەڕێوەبەر! وتی هەرکاتێك تۆ هاتیت بڕۆم هەڵیسێنمەوە.

ئەگەر لەبەیانیەوە هەموو کامێراکان و پۆلیسەکانی هاتوچۆ لەسەر ڕێگاکان نەمێنن، و ترافیکەکان لاببرێن، ئەوکاتە بەلایەنی کەمەوە چەند کەس پابەندی یاسا دەبن و بەبێ ئیجازە ناچنە ناوچەی قەدەغە کراوەوە؟

٢- هاندانیش بەتەواوی مرۆڤێکی دروستکار و شایستە دروست ناکات. ترساندن و هەڕەشەش، لەناو تاکدا بەها و ئەخلاق دروست ناکات. دووبارە سەرنجت بۆ ئەم هێڵکارییە ڕادەکێشم:

باوەڕ ⟵ هەست ⟵ هەڵسوکەوت

باوەڕ و تێڕوانین، هۆکار (علت) و لەلایەکی دیکەشەوە هەڵسوکەوت، دەرئەنجامی (معلول)ی ئەم فۆرمەلەیەن[1]. سیاسەتی سزادان و دروستکردنی

---

[1]- هەڵبەتە هەڵسوکەوت و هۆکار و بزوێنەرەکانی دروستبوونی باوڕ، باس و خواستێکی زۆر گرنگ و ئاڵۆزە لە دەروونناسیدا و بەشێکی زۆر لە توانایی و وزەی زانایانی ئەم زانستە بۆ دەرخستنی هۆکاری هەڵسوکەوت تایبەت کراوە. یەکێك لەو پرسانەی کە دەبێت گرنگی پێبدرێت بریتیە لە نەبوونی پەیوەندی یەکلایەنە لەم معادەلەیەدا. بەڵکو پەیوەندیکی بەرامبەری بوونی هەیە. واتە هەڵسوکەوت بەتەواوەتی ڕۆڵی دەرئەنجامی

ترس، لەوانەیە کاریگەری هەبێت لەسەر دەرئەنجامی (هەڵسوکەوت) و کۆنترۆڵی بکات، بەلام بەهیچ شێوەیەك کاریگەری ناکاتە سەر فکر و ئەندیشەی (هۆکار)ەکە[2].

ترسان لە غەرامە، شۆفێر ناچار دەکات بە ڕاوەستان لە دوای تراڤ لایت سورەکەوە (کنترۆڵی هەڵسوکەوت)، بەلام هەرگیز وای لێناکات یاسای لەلا خۆشەویست (باوەڕ) بکات.

> ترس مرۆڤ ناچار دەکات کە خۆی لە خراپە بەدوور بگرێت بەلام هەرگیز نایکاتە خۆشەویستی چاکە
>
> (مەسعودی لەعلی)
>
> (لە کتێبی، هاتووینەتە دنیاوە بۆ ئەوەی بیگۆڕین)

ترس لە دۆزەخ لەوانەیە مرۆڤ وا لێ بکات دزی نەکات (کۆنترۆڵی هەڵسوکەوت)، بەلام بە تەواوی لە ناو دڵیدا، ئەو بێزارییەی بۆ دروست ناکات (تیڕوانین) بۆ دزی کردن.

نیە، بەڵکو دەتوانرێت وەکو هۆکارێك بەسەر هەست و باوەڕە تاکەکەسیەکانیشەوە کاریگەری هەبێت.

[2] – بۆ ئاگاداربوون لە جیاوازییەکان و کاریگەرییەکان و هەزموون، بگەڕێرەوە بۆ کتێبی پێشووی ئەم کۆمەڵەیە واتە (هاتووینەتە دنیاوە بۆ ئەوەی بیگۆڕین). بەشێوەیەکی گشتی دەبێت بڵێم بەڕێوەبردنی بەهێزانە کاریگەری لەسەر دڵەکان هەیە و بەڕێوەبردن لەسەر بنەمای ترسەکان کاریگەری لەسەر هەڵسوکەوتەکان هەیە.

مەبەستی بەدەستهێنانی بەهەشت لەوانەیە وابکات لە مرۆڤ دووری بخاتەوە لە خیانەت، بەڵام بەدڵنیاییەوە ئەو کەسە ناکاتە عاشقی موڵکەکانی بەهەشتی (خوداوەند)·

هەر لەبەرئەوەیە لە ئەدەبیاتی عیرفانیدا، هۆکار و بزوێنەری گەیشتن و چێژی نزیکی، بە پلە و پێوەر متمانەیەکی زۆرتریان لە هۆکارە دەرەکییەکانی وەکو حەزکردن لە بەهەشت و ترس لە دۆزەخ هەیە.

(پەرستنی خودا لەبەر ترس لە ئاگر و ئومێدی بەهەشت نیە، بەڵکو تەنیا بەهۆی ئەو شایستەبوون و حەق و گەورەییەوەیە، کە شایەنی ئەو پەرستنەیە.)

ئیمامی علی (ڕەزای خوای لێ بێت)

(عابیدەکان سێ کۆمەڵەن:

١- کۆمەڵێکیان لە ترساندا خوای گەورە (عز وجل) دەپەرستن، کە بەندەیی ئەمانە بەندەیی کۆیلەکانە.

٢- کۆمەڵێکی دیکە بۆ پاداشتی قیامەت عیبادەت دەکەن، کە ئەمەش عیبادەتی بەکرێگیراوەکانە.

٣- گروپی سێیەم ئەوانەن لەبەر خاتری ئەو عەشق و خۆشەویستیەیانە کە بۆ خودای گەورە هەیانە، نەك لەسەر بنەمای ترس و هیوا، عیبادەتی ئەم کۆمەڵەیە، عیبادەتی کەسانی ئازادە، ئەم جۆرە پەرستنە، (باشترین جۆری پەرستنە.)

(جمفەری کوڕی صادق، ڕەزای خوای لێ بێت.)

خۆشەویستی حەق بە هیوا و ترسەوە
خوێندنەوەی دەفتەری دەرسە بە درۆوە
ئەو خۆشەویستیەی حەق، کە بۆ حەقە، لەکوێیە؟
ئەوەی کە لە مەبەست و هۆکارەکان جیاوازە
ئەهلی حەق لە عیبادەتەکانیاندا
مەبەستیان دۆزەخ و بەهەشت نیە
ئەگەر کاری تۆ بۆ حەق بێت و لەبەر ئەو بێت
دەبێت لە هەوای نەفس پاك بیت و بێ مەبەست بێت
(حەزرەتی مەولانا)

٤- گرتنە بەری سیاسەتی هەڕەشە و ترس، پەیوەندی بەرامبەر سەبارەت بە ڕێز لەناو دەبات و دەیکوژێت. لەوانەیە بە هەڕەشە و گوڕەشە بتوانرێت کۆنتڕۆڵی هەلسوکەوت بکرێت، بەلام تێچوونی ئەو کۆنتڕۆڵ کردنە، بەلەناوچوونی خۆشەویستی و متمانە دەبێت.

دامەزراوەیەك ویستی پلانێکی بەردەوام بۆ جێگیر کردن و دامەزراندنی ئەندامەکانی دابنێت. بۆ ئەوەی ئەم پلانە جێبەجێ بکرێت پێویستیان بە بەشداریکردنی لەسەدا سەدی ئەندامەکان بوو.

هەموو ئەندامەکان جگە لە (جۆن) ئیمزایان کرد. پلانەکە، زۆر باش بوو، بووە جێگەی ڕازامەندی هەموولایەك و ڕازی نەبوونی جۆنیش بە تەنیا ڕێگر دەزانرا.

سەرپەرشتیار و هاوکارەکانیشی نەیانتوانی قەناعەتی پێبکەن بۆ ئەوەی ئیمزا لەسەر پلانەکە بکات.

خاوەنی دامەزراوەکە، بانگی کرد بۆ شوێنی کارەکەی و پێی وت: جۆن! ئەو قەڵەم و کاغەزە کە دانراوە لەسەر ئەو مێزە بۆ ئەوەیە ناوی خۆت بنوسیت و پشتیوانی خۆت ڕابگەیەنیت بۆ ئەو پلانە. ئەگەر ناوی خۆت نەنوسیت لەم ساتە بەدواوە تۆ دەرکراویت. جۆن ناوەکەی خۆی نوسی و ئیمزای کرد. خاوەنی کارگەکە پرسی: بۆچی پێشتر ئیمزات نەکرد؟

ئەویش وەڵامی دایەوە: هیچکەس پلانەکەی بە ڕوونی وەکو تۆ نەخستەڕوو.

بە هەڕەشە و غەرامە دەتوانیت ژێر دەستەکانت وا لێ بکەیت کە گوێڕایەڵت بن. بەڵام ئەم سیاسەتە، دەبێتە هۆی لەدەستچوونی خۆشەویستیت و ناتوانیت لەناو دڵیاندا ڕێگەی خۆت بکەیتەوە.

بە هەڕەشە و گوڕەشە دەتوانیت ژن و منداڵەکەت وا لێ بکەیت گوێت بۆ بگرن بەڵام ناتوانیت خۆشەویستی عەشقیان لەگەڵدا بکەیت.

بە سەرنجدان بەو کێشانەی کە باسکرا و لەگەڵ کۆمەڵێك لایەنی دیکەی باس لێنەکراو وەکو (ویرانکردنی پەیوەندی ئینسانی) بۆمان دەردەکەوێت کە بەڕاستی دەبێت بەشوێن شێوازی جیاواز و کاریگەردا بگەڕێین بۆ بزواندن و دروستکردنی کاریگەری لەسەر تاکەکان، بۆ بەدەستهێنان و گرتنەبەری کاردانەوەی گەورە و بەرپرسانە.

گریمانەی سێیەم:
کۆنترۆڵی ناوەکی (دەروونی) لە کۆنترۆڵی دەرەکی لە پێشتر و کاریگەرترە

نیزامی کنترۆڵی دەروونی لەبەرامبەر نیزامی کنترۆڵی دەرەکی

لە نیزامی کنترۆڵی دەرەکی (ڕێکخستن و نەزمی بزوێنەری دەرەکی) هۆکار و بزوێنەرە دەرەکیەکانی دەرەوەی تاك، دەبنە بەرپرسی ڕێنوێنی کردن و کۆنترۆلکردنی هەلسوکەوت، بەلام لە نیزامی کۆنترۆلی دەروونی یان (ناوەکی) (ڕێکخستن و نەزمی بزوێنەری ناوەکی یان خودی) تێڕوانینەکان و بزواندنە ناوەکیەکانی تاك مرۆڤ بەرەو فەزیلەتە ئەخلاقییەکان دەبات و دەبێتە هۆی خۆلادان لە ڕەزیلییەکان و هەلسوکەوتە ناپەسەندەکان.

لەناو دلّی نیزامی کۆنترۆلی دەروونی (ناوەکی) دا، عیزەتی نەفس (ڕێزگرتن لە خود) بوونی هەیە. عیزەتی نەفس بۆ هەلسەنگاندنی هەر کەسێك، ئاماژەیە بۆ پێوەری بەهای ئەو کەسە. ڕادەی ئەوەی کە کەسێك بۆ خۆی چ پێوەر و پێگەیەك بۆ کەرامەت و کەسایەتی خۆی دیاری دەکات پەیوەستە بە بڕی ئەو عیزەتە نەفسەی کە بۆ خۆی دیاری دەکات، بەمانایەکی دیکە پێوەر و قورسایی مرۆڤ پەیوەستە بە ڕادەی ئەو عیزەتی نەفسەی کە بۆ خۆی دیاری کردووە.

بە ڕواڵەت پەیوەستبوونێکی سلبیانە لەنێوان ڕێزگرتنی خود و حەزکردن لە هەلبژاردنە کەم و بێ بایەخەکان بوونی هەیە. هەرچی تاك پلە و پێگەیەکی زیاتر

بۆخۆی لەبەرچاو بگرێت، حەز و کاردانەوەی کەمتری بۆ شێوەی ژیانی نائەخلاقییانە هەیە (ئەو شێوە ژیانەی کە کەسایەتی و ئەخلاقی لەکەدار) دەکات.

پێدەچێت باشترین حاڵەتی بزواندن لەبارەی پەیوەندی بە ڕچاوکردنی بنەما ئەخلاقییەکانەوە، دروستکردنی نیزامێکی ویژدانی ئەخلاقی بەهێز بێت، بۆ کنترۆڵکردنی بڕیارەکان و هەڵبژاردنە ڕوون و ناشکراکان.

ئەم ویژدانە ئەخلاقییە کە لەناو عیزەتی نەفسدا دروست دەبێت، دەچرپێنێت بە گوێی تاکدا کە لە شەئن و کەسایەتی ئەودا نیە نزیکی هێڵە سورە نائەخلاقیەکانی وەکو تەزویر، شکاندنی یاسا و دەستدرێژییکردنە سەر مافی کەسانی دیکە ببێتەوە.

ئەگەر کەسێك بەردەوام ئەوە وەبیر خۆی بهێنێتەوە کە:

(قسە وتن و زمان پیسی شایستەی من نیە.)

(هەڵهاتن لە زەریبە و کڕینی کەلوپەلی قاچاخ لە شەئن و شەوکەتی من نیە)

(شۆفێری کردن بەشێوەیەکی نایاسایی سەرەڕای ئەوەی کە دەستدرێژی کردنە لەسەر خەڵکی کارێکی بێ ڕێزانەشە سەبارەت بە خۆم)

(بە شایستەی نەزانیت کە بە نامەردانە پێش خەڵکی دیکە بکەویت.)

بەم جۆرە قسەکردنانە لەگەڵ خۆت، ئەوە مانای بوونی نیزامێکی کنترۆڵی دەروونی یان (ناوەکی) گەشەکردووە.

بوونی ئەم حاڵەتە دەروونییانە–بۆ گرتنەبەری ئەنجامدانی کاری ڕاست و دروست و خۆدوورخستنەوە لە نائەخلاقییەکان– تەندروستتر، کاریگەرتر و جوانترە تاوەکو لەبەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە:

- ترس لە حەیاچوون

- لەبەر ڕێز و هاندان و ستایشکردنی خەڵکی
- ترس لە تۆڵە و سزا
- بەدەستهێنانی پاداشت

بۆیە دەبێت مرۆڤ بگاتە ئەو باوەڕەی کە :

- ئەگەر ڕێز لەخەڵکی بگرم ڕێزم لە خۆم گرتووە.
- ئەگەر یارمەتی خەڵکی بدەم ئەوە ڕێزم لە گەورەیی خۆم گرتووە.
- ئەگەر خراپە لەگەڵ خەڵکیدا نەکەم ئەوە باشی و چاکەم لەبەرامبەر خۆمدا کردووە.
- ئەگەر ڕاستگۆبم ئەوە باشیم لەگەڵ کەسدا نەکردوە، بەڵکو لەڕاستیدا سۆز و چاکەم لەگەڵ خودی ڕاستەقینەی خۆم کردووە.
- ئەگەر ستەم و زوڵمم لە کەسێك کرد ئەوە بەڕاستی ستەم و زوڵمم لە خۆم کردووە و زیانم لە بوونی ئەو کەماڵ بوونە داوە کە بەشوێنیدا دەگەڕێم.

گریمانەی چوارەم:
یەکەمین قوربانی نەزانکارییە ئەخلاقییەکان، بکەری ئەو کردارەیە.

چەند رۆژێك پێش ئێستا بۆ ئەنجامدانی حساب و کیتابی برێك پارە ، سەرێکم لە یەکێك لە کتێب فرۆشەکانی مەشهەد دا. حسابدارەکەم برِی ملیۆن و نیوێکی لە حسابەکەمی هەڵە کردبوو، بەڵام هاورێ کتێب فرۆشەکەم ئاگاداری کردمەوە لەو برە پارەیە. لە درێژەی حساب و کتابەکەدا، خاوەنی کتێبخانەکە داوای لێ کردم کە چاوپۆشی لە بەشێك لە پارەکە بکەم. کابرا بە دەنگێکی تایبەتی وتی: ئاگات لێ بوو خۆم وام کرد ملیۆن و نیوێکت بۆ بگەرێنەوە و نەفەوتێت، ئەگەر من نەبوومایە و یەکێکی دیکە بوایە پارەکەی دەخوارد.

هەندێك وەستام، پاشان پێم وت: بۆچی وابیر دەکەیتەوە کە چاکەت لەگەڵدا کردووم؟ بەرامبەر بە خۆت چاکەت کردووە کە ئەو قەرز و پارەت بۆ گەراندمەتەوە. باشە ئەگەر ئەم کارەت نەکردایە من زۆر زیانم دەکرد یان تۆ، ئەوکاتە شەرەف و گەورەیی خۆت دەخستە ژێر پێتەوە؟

بیر لەو دنیایە بکەرەوە کە لەناویدا بەشێکی زۆر لە مرۆڤەکان، گەیشتبنە ئەو تێروانینەی کە یارمەتیدان و چاکە کردن لەگەڵ بەرامبەر، چاکە کردنە لەگەڵ خۆیان و زیان گەیاندن بە کەسانی دیکەش، زیان گەیاندن و زەربە لێدانە لە خۆیان.

ئێمە خۆمان یەکەمین قوربانی ڕەچاونەکردنی بنەمای ئەخلاقین. ئەگەر خوازیاری ئاشتی و ئاسایشی ڕاستەقینە بین بۆ کۆمەڵگەی گەورەی مرۆڤایەتی، دەبێت باوەڕ بەوە بکەین کە پاداشتی کاری باش، چێژی ئەنجامدانی ئەو کارەیە و کاردانەوەی کاری خراپیش، نەك توشی سزای دەرەکی دەبین، بەڵکو دەبێتە هۆی زیان پێگەیاندنی دەروونی و کەمبوونەوەی هەست کردن بە عیزەتی نەفس و خیانەت کردن بەو لایەنە کامڵبوونەی خود کە بەشوێنیدا دەگەڕێین. بۆیە لەم جیهانەدا ترس لە سزا و تۆڵە، زیندان و دوزەخ نابێتە بزوێنەری هەڵسوکەوتی ئینسان بەڵکو حەزی جوانی، باشی و کەماڵ بوون دەبێتە بزوێنەری.

چاوپۆشی لە خەڵکی بکە، نەك لەبەر ئەوەی کە ئەوان شایەتی عەفوکردن و بەخشینن بەڵکو لەبەر ئەوەی کە بەخشندەیی سیفەت و ئەخلاقی تۆیە.

دەستی داماو و پەککەوتەیەك بگرە، نەك لەبەر ئەوەی خێری هەیە، بەڵکو لەبەر ئەوەی سیفەت و کاری تۆ برینیە لە یارمەتیدانی کەسانی پەککەوتە و داماو.

خۆشەویستی و میهرەبان بە لەگەڵ خەڵکیدا، چونکە تۆ شایەنی عاشقبوونی.

ڕاستگۆبە لەگەڵ خەڵکیدا، نەك لەبەر ئەوەی درۆکانت دەرکەون، بەڵکو لەبەر ئەوەی کە ڕاستگۆیی پیشە و کاری تۆیە.

ڕاستگۆبە تەنانەت ئەو کاتەشی کە هەست دەکەیت ڕاستگۆبوونەکەت یەکسانە بە دۆڕاندنت و شاردنەوەکەت یەکسانە بە بردنەوەت.

لەم ژیانەدا خەڵکانێکی زۆر هەیە وەکو گوانزالیس کە ئێمەیان فێری ئەوە کردووە کە بەڕواڵەت براوەیەکی زۆر هەیە لە دیدی خەڵکیدا، بەڵام لەڕاستیدا دۆڕاو بوون و بە پێچەوانەشەوە دۆڕانێکی زۆر هەبووە کە لەدیدی خەڵکیدا دۆڕاو بوون بەڵام لەڕاستیدا لەجەوهەردا براوە بوون.

پێویستە بەردەوام ئەم دوو یاسایەت لەبەرچاو بێت و لەبیرت بن:

١- هیچ کاتێك بۆ ئەنجامدانی کارێك کە لەبەرژەوەندی خۆتدایە، چاوەڕوانی پاداشت و هاندان و ستایش لە کەس نەکەیت.

٢- هەر کارێك کە خۆمان ئەنجامی دەدەین، دەبێت ئەوە بزانین کە ئەو کارەمان لەبەر خۆمان کردووە. ئەگەر بارگران بووین، ئەگەر نامیهرەبان بووین، ئەوە زیان و ئازارەکەی بۆ خۆمان دەگەڕێتەوە.

دیسانەوە دووبارەی دەکەمەوە:

هیچکاتێك بۆ ئەنجامدانی کارێك کە بۆ خۆتی ئەنجام دەدەیت

چاوەڕوانی پاداشت نەکەیت.

چونکە ئەم ئەخلاق و هەڵسوکەوتانە منداڵانەیە:

(باوەکە، هەدیەیەکم بۆ بکڕە، چونکە ئەمڕۆ کاتێك کە گەڕامەوە بۆ ماڵەوە هەموو ئەرکەکانی ماڵەوەم تەواو کرد.)

(دایکە، ئەو بوکەم بۆ بکڕە کە بەڵێنت پێدابووم، چونکە ئەمڕۆ ددانەکانم شۆرین.)

منداڵەکان پێویستیان بە بزوێنەر و هاندانی دەرەکی (کۆنترۆڵی دەرەکی) هەیە بۆ ئەنجامدانی ئەو کارانەی کە لە بەرژەوەندی خۆیانە. بۆیە ئەو کەسانەی کە وادەزانن لەبەر ڕەچاوکردنی بنەمایەکی ئەخلاقی، پێویستە لە دنیا و قیامەتدا پاداشت وەرگرن ئەوە هێشتا هەر لە قۆناغی بیرکردنەوە و سیفەتی منداڵدان.

هیچ کاتێك لەبەر ئەوەی کە میهرەبان بوویت داوای پاداشت و بەرامبەر نەکەیت، چونکە ئەمە کاری فێرکارەکانە.

بۆچی دزی خراپە؟
(دەروونناسی گەشەکردنی ئەخلاقی)

ژنێك بەهۆی توشبوونی بە جۆرە شێرەپەنجەیەکەوە لەسەر جێگە کەوتبوو، چاوەڕوانی مردنی دەکرد. بە بۆچوونی پزیشکەکان تەنیا یەك دەرمان دەیتوانی چارەسەری ئەو ژنە بکات کە ئەویش لەم کۆتاییانەدا لەلایەن دەرمانسازێکەوە دروستکرا بوو.

دروستکردنی ئەم دەرمانە بۆ دەرمان دروستکەرەکە، تێچوونێکی زۆری دەویست. بەڵام دەرمانسازەکە چەندین قات زیاتر لە بڕی تێچوونی داوا دەکرد لە نەخۆشەکە. هاوسەری نەخۆشەکە هەرکەسێکی دەناسی ڕووی لێ کرد هەتا لەوانەیە بتوانێت ئەم بڕە پارەیە دابین بکات بۆ کڕینی دەرمانەکە. بەڵام تەنیا توانی نیوەی ئەو پارەیە پەیدا بکات. کابراش لەبەر خاتری خراپی بارودۆخی هاوسەرەکەی داوای کرد لە دەرمانسازەکە یان دەرمانەکەی هەرزانتر پێ بفرۆشێت یان بەشێك لە پارەکەی دواتر لێوەرگرێت، بەڵام دەرمانسازەکە قبوڵی نەکرد و وتی: دەرمانەکەم زۆر بەزەحمەت دروستکردووە و ناتوانم بە قەرز بیدەم.

هاوسەری نەخۆش بێ هیوا بوو و ناچار بوو بیر لەوە بکاتەوە هەرچۆنێکی کردبێت خۆی بکات بە دەرمانخانەکەدا و هەوڵبدات دەرمانەکە بدزێت.

لەوانەیە هەندێك لەو پرسیارانەی کە پاش بیستنی ئەم چیرۆکە بە مێشکدا دێن بەم شێوەیە بن:

ئایا هاوسەری ئەم خاتوونە دەکرێت ئەم دەرمانە بدزێت؟

لەبەرچی دەبێت ئەم ئیشە بکات؟

کام لەم دوو حاڵەتە خراپترە:

مردنی ژنەکە بەهۆی نەخۆشیەکەوە یان مردنی دەرمانەکە؟

ئایا جگە لە خۆشویستنی هاوسەرەکەت هیچ هۆکارێکی دیکە هەبە ناچارت بکات بۆ ئەوەی خۆت بخەیتە ناو ئەو حاڵەتە ناچاریەوە و خوت تووشی ئەو تاوانە بکەیت و دەست بەو دزیە بکەیت؟ ئایا دزینی دەرمان لەم حاڵەتەدا بۆ کەسێکی بەناسراویش بەهەمان رادەی دزینی دەرمان لەبەر خاتری هاوسەرەکەت راستە و دەکرێت ئەنجام بدرێت؟

ئەگەر ئەم کابرایە لەکاتی دزی کردنەکەدا دەستگیر بکرێت ئایا دەکرێت قازی تاوانباری بکات و بینێرێت بۆ زیندان؟

لەم بارەیەوە، بەرپرسیاریەتی قازی بەرامبەر بە کۆمەڵگە چیبە؟

گریمانەی هێز

ئەم باس و مەتەڵە ئەخلاقییە، نموونەیەکە لەو داستانەی کە (لۆرینس کهلبێرگ)[1] بۆ لێکۆڵینەوەی ئاستی گەشەکردنی ئەخلاقی فێرخوازەکانی دایناوو. لۆرینس بۆ درێژەی لێکۆڵینەوەکانی (ژان پیاژە)[2] لەرەمینەی گۆڕانی ئەخلاقی، لێکۆڵینەوەیەکی زانستی زۆری ئەنجامدا. زانستی دەروونناسی گرنگی بە گەشەکردنی گۆڕانکارییەکانی مرۆڤ، هەر لە سەرەتای لەدایکبوونیەوە تاوەکو

1- lawrance kohlberg. دەروونناسی ئەمریکی لەژێر کاریگەری بۆچوونەکانی (ژان پیاژە) گریمانەکەی خۆی لەبارەی گەشەکردنی داوەری ئەخلاقی خستەڕوو

2- ١٨٨٦-١٩٨٠ لە بەر کارەکانی لە بواری دەروونناسی گەشەکردن و گۆڕاندا ناوبانگی دەرکرد.

مردن لە ڕەهەندە جیاوازەکانی جەستە، دەروونی و کۆمەڵایەتییەوە دەدات. پیازە باوەڕی وابوو هەر چۆن منداڵ بەدرێژایی قۆناغی گەشەکردنی کامڵ دەبێت، ئەخلاقیشی لە چوارچێوەی گەشەکردن و گۆڕانکارییەکاندا کامڵ دەبێت و گەشە دەکات.

لۆرینس کهلبێرگ سێ ئاست (لە هەر ئاستێکیشدا دوو قۆناغ) و بەگشتی شەش قۆناغی بۆ گەشەکردنی ئەخلاق دیاری کردووە:

١- ئاستی ئەخلاقی پێش گرێبەستی.

٢- ئاستی ئەخلاقی گرێبەستی.

٣- ئاستی ئەخلاقی سەرتر یان (باڵاتر) لە گرێبەستی.

بۆچی مرۆڤ دەبێت ڕەچاوی پێودانگە ئەخلاقیەکان بکات؟ (بۆ نموونە بۆچی نابێت دزی بکات؟)

وەڵامی ئەم جۆرە پرسیارانە و جۆری ئەو ئاراستەکردنەی کە تاك بۆ هەڵسوکەوتی ئەخلاقی دەیخاتەڕوو، ئەو قۆناغەی کە لە دیدی گەشەکردنی ئەخلاقیەوە لەناویدایە، دەیخاتەڕوو و دیاری دەکات کە لە چ ئاستێکی ئەخلاقیدایە.

ئەلف: ئاستی ئەخلاقی پێش گرێبەستی:

٤- قۆناغی یەکەم: ئەخلاق لەسەر بنەمای ترس و تەمێ کردن.

پرسیار: بۆچی دزی خراپە؟

وەڵام: دزی خراپە چونکە دەبێتە هۆی ئەوەی سزا بدرێت و تەمێ بکرێت.

بەو شێوەیەی کە لە جۆری بەڵگە ئەخلاقییەکانی منداڵدا هەڵدەهێنجێنرێت، ئەو لەم قۆناغەدا (و لە قۆناغی دواتریش) هەڵسوکەوتی باش و خراپ لەسەر

بنەمای دەرئەنجامەکان بەهاگوزاری دەکات و گرنگی بە نەفسی کردار و ماف و بەرژەوەندی کەسانی دیکە نادات. لەدیدی منداڵەوە، هەڵسوکەوتی خراپ هەڵسوکەوتێکە دەبێتە هۆی دروستبوونی ئازار و مەینەت (سزا و تەمێ کردنی) مرۆڤ.

١- قۆناغی دووەم: ئەخلاق لەسەر بنەمای پاداشت و بەدەستهێنانی چێژ:

پرسیار: بۆچی دزی خراپە؟

وەڵام: چونکە ئەم کارە دەبێتە هۆی مەحروم بوون لە پاداشت و چێژ.

منداڵ لەم قۆناغەدا، بەشوێن چێژ و خۆشیدا دەگەڕێت و ئەگەر خۆی پەیوەست بکات بە یاسا و ڕێسا کۆمەڵایەتییەکانەوە، بۆ ئەوەیە ئەو پاداشت و بەرژەوەندیەی کە بۆی دیاری کراوە و ئامادەکراوە بەدەستی بهێنێت.

ب: ئەخلاقی گرێبەستی:

بەئەدریج و هێدی هێدی بە گەشەکردنی منداڵ و پەرەسەندنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانی. تێدەگات لە پەیوەندییەکان و ئەو ڕێکخستنەی کە زاڵە بەسەر ئەو مەسەلەیەدا. منداڵ بۆ گونجاندنی لەگەڵ ئەو نیزامەی کە بوونی هەیە، ڕێز لە یاسا کۆمەڵایەتییەکان دەگرێت و خۆی لەگەڵیاندا دەگونجێنێت. لەڕاستیدا حەزی قبوڵکردنی لەلایەن خێزانەوە، هاوتەمەنەکان و کەسانی دیکە، منداڵ بەرەو ڕەچاوکردنی ڕەوشە ئەخلاقییەکان دەبات و لەگەڵیاندا خۆی دەگونجێنێت.

٢- قۆناغی سێیەم: ئەخلاق لەسەر بنەمای کوڕی باش، کچی باش.

پرسیار: بۆچی دزی خراپە؟

وەڵام: چونکە ئەو کەسەی کە دزی دەکات لەلایەن باوك و دایکی و دەورووبەرییەوە پشتیوانی ناکرێت و شایەنی قبوڵ کردن نیە.

لەم قۆناغەدا هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی ڕەزامەندی و پشتیوانی خەڵکی، بزوێنەری سەرەکی منداڵە بۆ ڕەچاوکردنی بنەمای ئەخلاقی.

٣- قۆناغی چوارەم: ئەخلاق لەسەر بنەمای ڕەچاوکردنی یاسا و ڕێسا.

پرسیار: بۆچی دزی خراپە؟

وەڵام: چونکە ئەم کارە نایاساییە.

لەم قۆناغەدا تاك بەتەواوی لەسەر بنەمای ئەو یاسا و ڕێسایانە کار دەکات کە دانراون. ئەو کەسە لایەنی ئەخلاقی بەو بوارە دەزانێت کە یاسا دایڕشتووە و دیاری کردووە.

داوەری ئەخلاقی لەم قۆناغەدا لەسەر ئەو بنەمایەیە کە ئەگەر کۆمەڵگە یاسایەکی دارشت، تاك دەبێت بێ هیچ گومان و تەنانەت پرسیارکردنێك مەحکومە بەوەی کە گوێڕایەڵی ئەو یاسایە بێت.

ج: ئاستی ئەخلاقی بالاتر لە گرێبەستی:

لەم ئاستەدا، پەرەسەندنی ئەخلاقی دەگاتە قۆناغی کامڵ بوون. تاك لە داوەری کردنی ئەخلاقی دەگاتە ئاستی سەربەخۆیی. لە قۆناغی پێشووتر بنەمای هەڵسوکەتی ئەخلاقی، ترس، پاداشت، چاوەڕوانی کۆمەڵ و یاسا هۆکاری ڕەچاوکردنی ئەخلاق بوو واتە (هۆکاری کۆنترۆڵی دەرەکی)، بەلام لەم قۆناغەدا، پێوەرە ئەخلاقییەکان دەبنە بنەمایەکی دەروونی و تاك دەگاتە ئەو ئاستە لە هێز و سەربەخۆیی کە گومانی لە یاسا هەبێت و بە کوێرانە هەموو شتێك قبوڵ نەکات. هەوڵدانی تاك لەم قۆناغەدا بۆ دارشتنی بنەمای جێگیری و گشتی و ڕەهایی (بنەمای جیهانی ئەخلاقی)یە.

نزیکەی ٢٥٪ لە کۆمەڵگە دەتوانن بگەنە ئەم ئاستەی داوەری کردن لە ئەخلاق.

قۆناغی پێنجەم: ئەخلاق لەسەر بنەمای پەیمانی کۆمەلایەتی.

پرسیار: بۆچی دزی خراپە؟

وەلآم: دەستدرێژی کردنە بۆ سەر مافی خەلکی. هەڕەشە لە خۆشگوزەرانی و بەرژەوەندی گشتی دەکات.

لەم قۆناغەدا وابیر دەکرێتەوە کە یاسا، رێککەوتنێکی گشتییە بۆ دروستکردنی هەماهەنگی نێوان تاکەکانی کۆمەلگە. ئەوەی کە گرنگە (ناوەرۆکی یاساکە نیە) بەلکو ئەو رێکەوتنەیە کە یاساکە ناسێنەریەتی.

قۆناغی شەشەم: ئەخلاق لەسەر بنەمای جیهانی و ویژدانی.

پرسیار: بۆچی دزی خراپە؟

وەلآم: چونکە دزی پێچەوانەی بنەمای دادپەروەری و یەکسانیە و پێچەوانەی ویژدانی ئەخلاقییە.

ئەو بنەما سەرەکییەی کە تاك لەم قۆناغەدا خۆی پێوە پەیوەست دەکات ئەوەیە کە:

ئەوەی کە بۆ خۆت پەسەندی ناکەیت بۆ خەلکیشی پەسەندی مەکە.

لەم قۆناغەدا، کرداری دزی کردن سەرزەنشت ناکرێت، بەلکو دزەکە، بەهۆی سەرپێچیکردنی لە پێوەرە ئینسانیەکان (وەکو دروستکاری) دەکەوێتە بەر سزا و تەمێکردنەوە.

بزوێنەری ئەخلاقی تاك لەم قۆناغەدا، زیاتر لەسەر بنەمای ویژدانە نەك ترس لەوەی کە خەلکی دیکە رەخنەی لێ دەگرن یان سزا و تەمێی دەکەن.

(قەشە و شەوگەرد)
(مەسەلەی نیەتی ئەخلاقی)

لە کۆندا وا باو بوو کەسانی دەوڵەمەند و خاوەن دارایی، بۆ پاراستنی ماڵ و داراییەکەیان کۆمەڵە کەسێکیان وەکو پاسەوان دادەمەزراند. بە پاسەوانی شەفتی شەویان دەوت (شەوگەرد).

جارێکیان درەنگانێکی شەو قەشەیەك بۆ گەڕان و پیاسە لە ماڵ دەچێتە دەرەوە. لە سەر ڕێگەکەی دەگات بە یەکێك لەو شەوگەردانە یان پاسەوانانە. قەشە قسە و باسی لەگەڵدا دەکاتەوە و پرسیاری لەبارەی بارودۆخ و ژیانیەوە لێ دەکات. قەشەکە دەپرسێت: تۆ بۆ کێ ئیش دەکەیت؟ پاسەوانیش، ناوی کابرایەکی دەوڵەمەند دەبات.

پاشان پاسەوانەکە پرسیاری کرد لە قەشەکە: ئەی (تۆ بۆ کێ ئیش دەکەیت؟) ئەم پرسیارە قەشەکەی وا لێ کرد بچێت بە قوڵایی بیرکردنەوەدا. پیاوانی ئاینی باوەڕیان وایە بۆ خودا ئیش دەکەن و لە ئیشەکەیاندا چاویان لە مادده نیە. قەشەکە لە وەڵامی پاسەوانەکەدا تەنیا وتی: بۆ کەسێکی تایبەتی ئیش ناکەم. قسەکانی هەردوولا درێژەیان کێشا. ئاخری قەشەکە پرسیاری کرد لە پاسەوانەکە وتی: حەز دەکەیت ئیشم بۆ بکەیت؟

پاسەوانەکە وتی: کارکردن بۆ تۆ مایەی گەورەییە بۆ من، بەلام حەز دەکەم بزانم دەبێت چیت بۆ بکەم؟

قەشەکە وتی: (ئەرکی تۆ ئەوەیە کە هەموو ڕۆژێك چەند جارێك پرسیارم لێ بکەیت (تۆ بۆ کێ ئیش دەکەیت؟)

گریمانەی هێز

ئەمە گرنگترین پرسیارە کە دەبێت ئێمە هەمیشە و بەردەوام لەخۆمانی بکەین.

بۆچی؟ بۆ چ کەسێك؟ لەبەرچی و بە چ نیەتێك کار دەکەین؟

گفتوگۆ و باسی عیزەتی نەفس لەسەر کۆنترۆڵی دەروونی و قۆناغی گەشەکردنی ئەخلاقی، ئێمە بەرەو پرسە سونەتیەکان لەبارەی دەقە ئەخلاقییەکانەوە وانە (نیەت و خالصی) ڕێنوێنی دەکات.

- ئەمە لوتفێکی گەورەیە، لە کاتێکدا هەموو کەس ڕۆیشتووە و چۆڵی کردووە، بەڵام تۆ تاوەکو کۆتایی وتارەکە ماویتەوە.

- ئەم قسانەی تۆ نیشانەی باشی و لوتفی خۆتە، بەڵام منیش دوای تۆ وتارم هەیە.

سوپاس بۆ خودا کە نیەت کارەکەمان، لەخزمەتکردن بە ئەوان، لەدیدی خەلکیەوە داپۆشراو و نادیارە.

هەڵسوکەوتی ئەخلاقی لە دوو بەش پێکهاتووە:

١- هۆکار و بزوێنەری دروستبوونی هەڵسوکەوت (هارد وێرد)

٢- هەڵسوکەوتی عینی و شایەنی بینین (سۆفت وێرد)

ئەوەی کە ئێمە بە ڕواڵەت دەیبینین، بەشە ماکی و لەمسکراوەکەی هەڵسوکەوتە. بەڵام سەبارەت بەوەی کە ئەو هەڵسوکەوتە بە چ هۆکارێك و بە چ نیەتێك ئەنجامدراوە، بۆ بینەر شایەنی پەیبردن و بینین نیە.

ئەوەی کە مەشروعیەت و متمانە دەبەخشێت بە هەڵسوکەوتی ئەخلاقی، هۆکار و دەلیلی دروستبوونی ئەنجامدانەکەیەتی، نیەت رۆحی کارەکەیە. بنەما و پێگەی نیەت ئەوەندە بە گرنگ دادەنرێت کە کردارەکە، بەبێ نیەتێکی راست و دروست (بەشی یەکەمی هەڵسوکەوت) قبوڵ ناکرێت و بە پێچەوانەوە، ئەگەر نیەتی کاری خێر بە مێشکدا بێت مەعادەلەی ئەنجامدانەکەی بەهادار و بەنرخ دەبێت.

وشکە ساڵی و گرانی هەموولایەکی گرتبوویەوە. هیچ شتێك بۆ خواردن دەست نەدەکەوت. لەو کاتەدا کابرایەکی بەنی ئیسرائیلی کە بە بیاباندا دەچوو گەیشتە شاخێکی لم و زیخ، کابرا لەبەر خۆیەوە وتی (ئای خۆزگە ئەم شاخە وردە زیخە، شاخێك گەنم بووایە و منیش ئەو شاخە گەنمەم ببردایە بۆ قەومەکەم و ئەو خەڵکەم لەو مەینەتی و زەحمەتە رزگار بکردایە.)

کاتێك کە گەڕایەوە بۆ شارەکەی، پێغەمبەری سەردەمەکەی خۆی پێی وت: لە دەرەوەی شار چیت بینی و داوای چیت کرد؟ کابراش ئەو نیەت و خواستەی کە لەدڵیدا بوو بۆی گەڕاندەوە.

پێغەمبەرەکە فەرمووی: مژدەت لێ بێت کە چەند کاتژمێرێك پێش ئێستا، فریشتەی وەحی پێی ڕاگەیاندم و وتی خودای گەورە ئەو نیەتە چاکەی قبوڵ کردویت و بەشێوەیەك پاداشتی چاکەکەتی داویتەوە کە گوایە ئەو کردارەی کە بیرت لێ کردوەتەوە هەمووت ئەنجامتداوە و هەموو ئەو بیرکردنەوەت بە خێر بۆ نوسراوە.)

وەرگیراوە لە (کیمیای خۆشبەختی، غەزالی)

مزگەوتەکەی بەهلول

دەڵێن کۆمەڵێك خەڵك خەریکی دروستکردنی مزگەوتێك دەبن، بەهلول دەچێتە لایان و پێیان دەڵێت: ئەوە خەریکی چین؟ ئەوانیش دەڵێن: خەریکی دروستکردنی مزگەوتین. ئەویش دەڵێت لەبەرچی؟ وەڵامیان دایەوە: لەبەرچی ناوێت؟ لەبەر خاتری خودا.

بەهلول ویستی تێبگات لە ئاستی نیەتی خالص و مەبەستی ئەو کەسانە. ئەویش بە نهێنی داوای کرد بەردێك هەڵکۆڵن و لەسەری بنوسن (مزگەوتی بەهلول) و شەو هەڵیواسن بە مزگەوتەکەدا.

بۆ بەیانی ئەو ڕۆژە کاتێك نوسینەکەیان بینی بەهلولیان دۆزیەوە و باش لێیان دا و پێیان وت (بۆچی زەحمەت و ماندووبوونی خەڵکی دیکە دەکەیت بە ناوی خۆتەوە؟)

ئەویش وتی: باشە ئێوە نەتان ووت مزگەوتەکە لەبەر خاتری خودا دروست دەکەین؟ باشە گریمان خەڵکی وایان زانی مزگەوتەکە من دروستم کردووە، خۆ خودای گەورە دەزانێت وانیە و من دروستم نەکردووە.

گریمانەی هێز

چەندین مزگەوت دروستکران،

چەندین ئاڵا هەڵکران،

چەندین نەخۆشخانە و قوتابخانە دروستکران،

چەندین سفرە ڕاخران،

چەندین عەمر و حەج ئەنجامدران،
تەنیا بۆ دەرکەوتن و دەستخۆشی خەڵکی (قۆناغی سێیەمی گەشەکردنی ئەخلاقی).

هەرچەندە بەردەوام هەوڵ دەدەم رێگری لە دووبارە بوونەوەی چیرۆکەکان و بابەتەکانی کتێبەکانی دیکەم بگرم، بەڵام زۆرجار کۆمەڵێك لە چیرۆك و بەسەرهاتەکان بەشێوەیەك کاریگەر و شایەنی پەیبردنی قوڵن کە دووبارەکردنەوەی چەند جارەی ئەو باس و چیرۆکانە هێشتا هەر گرنگن و شایەنی باسکردنن. ئەو چیرۆکەی کە دواتر باسی دەکەم لە بەرگی پێشووی ئەم کۆمەڵەیەدا باسی لێوەکراوە و پەیوەندی بە کتێبی پێشوو و بابەتەکەی پێشوتریشەوە هەیە:

خوالێخۆش بوو شێخ عباس قومی لە بیرەوەرییەکانیدا بەناوی (بۆ کورەکەی) باسی ئەوە دەکات کە:

کاتێك کتێبی (منازل الاخره)م نوسی و بڵاوم کردەوە، لە قوم کابرایەك هەبوو بە (عبدالرزاق مسئله گو) دەناسرا، هەمیشە پێش نیوەڕوان لەبارەی فاتیمەی زەهرا و ئەحکامە شەرعیەکانەوە قسە و باسی دەکرد.

خوالێخۆش بوو باوکم (کەربەلایی محمد رەزا) لە لایەنگران و گوێگرانی شێخ عبدالرزاق بوو، بە شێوەیەك کە دەبوو هەموو رۆژێك لە مەجلیسەکەیدا ئامادە بێت و شێخیش پاش قسە و باسکردن کتێبی منازل الاخره ی دەکردەوە و ریوایەت و فەرموودەی کتێبەکەی بۆ ئامادەبووان دەخوێندەوە.

رۆژێك باوکم کاتێك گەڕایەوە بۆ ماڵەوە، بانگی کردم و وتی: شێخ عباس! خۆزگە تۆش وەکو عبدالرزاق هەمیشە نمونە و قسە و باست بکردایە و وەکو ئەو

توانات هەبووایە بڕۆیتە سەر مینبەر و لەو کتێبەی کە بۆمان دەخوێنیتەوە تۆش بیتخوێندایەتەوە.

چەند جارێك ویستم بڵێم باوکە گیان! ئەو کتێبەی کە بۆ ئێوەی دەخوێنێنەوە لە بەرهەمەکان و دانراوەکانی منە، بەڵام هەموو جارێك خۆم دەگرت و هیچ شتێکم نەدەوت و تەنیا دەموت: دوعام بۆ بکە تاوەکو خودا ئەو شوێنە بکات بە نسیبم.

یەکێك لە بەرزترین شێوەکانی توانایی مرۆڤ، بریتییە لە هێزی لەخۆبووردەیی و نەبوونی مەیلی خۆدەرخستن و ستایش نەویستن.

هەمیشە کاتێك ئەو چیرۆکە دەخوێنمەوە ئەو کەسایەتیانەم بیر دەکەوێتەوە کە لە زەمینەی عیرفان، عەشق، میهرەبانی، جوامێری و خۆشەویستی ئیلاهی دەنوسن و خاوەنی کۆمەڵە بەرهەمێکن لەم بوارەدا، کەچی بەداخەوە هەڵسوکەوت و کرداریان پێچەوانەی نوسینەکانیانە و بەتەواوی ماددین و دوور لەو گەورەیی و مەعنەویەتیەوەن کە لەبارەیەوە قسە دەکەن و دەنوسن.

ماوەیەك پێش ئێستا وەرگێڕێك، چیرۆکێکی یەکێك لە نوسەرەکانی لەگەڵ چەند چیرۆکێکی دیکە وەرگێڕا بوو بۆ سەر زمانی ئینگلیزی. ئەم وەرگێڕە لەبەر ئەوەی کە ئاگاداری ناوی نوسەرەکە نەبوو بوو، ناوی نەهێنا بوو. نوسەرەکەش کاتێك ئاگادار دەبێت کە چیرۆکەکەی بەبێ ناوهێنان بڵاوبووەتەوە، بێنە و بەرەیەکی زۆری ڕاگەیاندن دەنێتەوە، وەکو بڵێی کابرا تاوانێکی گەورەی ئەنجامداوە و ئیدی قیامەت هەستاوە، کابرا مەسەلەکەی زۆر گەورە کرد و هەڕەشەی کرد لە وەرگێڕەکە کە شکاتی دەکات. ئەم نوسەرە بەڕێزە -جگە لەوەی کە داوای قەرەبووی ماددی دەکرد- لە چاوپێکەوتنێکیشدا وتبووی: من

چۆن ئەو چەند هەزار کەسەی کە چیرۆکەکەی منیان خوێندوەتەوە، بدۆزمەوە و پێیان بڵێم ئەم چیرۆکە هی منە و من نوسیومە؟

ئەو رێگەیەی کە دەڕوات بۆ بەهەشت نزیکە و ئەو ڕێگەیەشی کە دەچێت بۆلای خودا، دوورە

(ابوالحسن خرقانی)

٢

فەزیلەت و ڕەزیلەتی ئەخلاقی

ترسی گەورە:
خۆبەگەورە زانین

ئەگـــەر بادەخوری و دواتر پەشیمان ببیتەوە
باشترە لەوەی نوێژ نەکەیت و دواتر خومار بیت
(خواجە علیم نەعیم)

یەکەمین جار چ کەسێک لە لوتی فیلەوە کەوتە خوارەوە؟

ئەو شێوەیە کە دەرسیت حەزرەتی نوح (سەلامی خوای لێ بێت) لەلایەن خوای گەورەوە فەرمانی پێ کرا کە هەرچی گیانداری سەر وشکانی هەیە لە دنیادا هەیەکە نێر و مێیەکی بخاتە ناو کەشتیەکەیەوە بۆ ئەوەی پاش تۆفانەکە وەچەیان بەردەوام بێت و لەسەر زەوی دریژە بە ژیانیان بدەن.

حەزرەتی نوح (سەلامی خوای لێ بێت) سەیری کرد کەشتیەکەی پڕ بووە لە پیسایی گیانلەبەران، هاوکارەکانی چوونە لای حەزرەت و گلەی و گازندەی ئەو هەموو پیسایی گیانلەبەرانەیان کرد و بێزاری خۆیان لە بۆنی ناخۆشی دەربڕی. حەزرەتی نوحیش هەرچی بیری دەکردەوە هیچ شتێکی وا نەدەهات بە مێشکیدا کە بتوانێت چارەسەری کێشەکە بکات، بۆیە دەست دەکات بە دوعا کردن و داوا لە خوای گەورە دەکات کە لەناو ئەو تۆفان و زریانەدا لە بۆنی ئەو پاشەڕۆ پیسە رزگاریان بکات. خوای گەورەش فەرمانی پێدەکات کە دەست بێنێت بە پشتی فیلدا.

حەزرەتی نوح کاتێك کە فەرمانەکە دەبیستێت ڕاستەوخۆ دەڕوات و جێبەجێی دەکات. دەست دەهێنێت بە پشتی فیلەکەدا ئەوەندە ئەزانێت لە پڕێکدا لە کونی لوتی فیلەکەوە بەرازێك ئەکەوێتە خوارەوە و دەست دەکات بە خواردنی پاشەڕۆ و پیسیەکەی گیاندارەکانی ناو کەشتیەکە و لەماوەی چەند کاتژمێرێکدا ناو کەشتیەکە وەکو ڕۆژی یەکەمجاری لێ دەکاتەوە، لەم کاتەدا دەڵێن ئیبلیس زۆر بێتاقەت دەبێت لەو پاك و تەمیزیەی کە لەسەر کەشتیەکە دروست بووە، بۆیە ئەویش دەست دەهێنێت بە پشتی بەرازەکەدا و لە پڕێکدا لە کونی لوتی بەرازەکەوە مشکێك دەردەچێت و مشکەکە دەست دەکات بە تانەوەی ویرانکاری و ئەوەندە درێژە بە کارەکەی دەدات کە خەریکە کەشتیەکە کون دەکات، خوای گەورە ئەمە دەبینێت و فەرمان دەکات بە حەزرەتی نوح تاوەکو ئەمجارە دەست بێنێت بە پشتی شێری دڕندەدا هێشتا حەزرەتی نوح دەستهێنانەکەی تەواو نەکردبوو لە پڕێکدا لە لوتی شێرەکەوە پشیلەیەك دەکەوێتە خوارەوە بۆیە پاش زریانەکەی حەزرەتی نوح سێ گیانداری دیکە هاتنە ناو ژیانەوە کە پێشتر بوونیان نەبوو: بەراز، پشیلە و مشك.

ئێستا با بزانین پەیوەندی بەراز کە لە لوتی فیلەوە کەوتە خوارەوە چ پەیوەندیکی بە مرۆڤی خۆبەگەورەزان و لەخۆڕازیەوە هەیە. لەو حاڵەتەدا کە فیل ئاژەڵێکی جەستە گەورەیە و گەورەیی و هەیبەتەکەی دڵی شێر دەخاتە لەرزین بۆیە ئەوەی کە لە لوتی فیلەکەوە کەوتە خوارەوە تەنانەت ئەگەر بەرازی نەگبەتیش بێت لەبارەی کەسانی خۆویست و خۆبەگەورەزانەوە سودی لێوەرگیراوە و بووە بە پەندێکی پێشینان بەڵام لەدیدی ڕووخساری خودی بەرازیشەوە لە بەکارهێنانی ئەم پەندە لەبارەی کەسانی لە خۆڕازییەوە بێ پەیوەندی نیە.

دەروونناسی هێز

لەخۆباییبوون یان خۆبەگەورەزانین و خۆبەبالاتر بینین، مندالی گەورەی ترسە. کەسی خۆبەگەورەزان، مرۆڤێکە پێگە و شوێنێکی تایبەت بە خۆی ڕەوا دەبینێت و خۆی بە شایەنی شوێنێکی باشتر دەزانێت و هاوکاتیش خەلکی دیکە لە پێگە و ئاستێکی کەمتر لەخۆی دەبینێت.

پەیوەندی لەخۆباییبوون (غرور) و عیزەتی نەفس

غرور یان لەخۆباییبوون، گرفتی ناسینە، واتە شتێکە پەیوەندی بە ناسین و بیرکردنەوەی ئەو کەسەوە هەیە سەبارەت بەو وێنا زهنیەی کە خۆی لەبەرچاوی گرتووە بۆ ئەو پێوەر و بەها و متمانەیەی کە بۆ خۆی بە پێویستی دەزانێت.

لە ڕاستیدا ئەو کەسەی کە وێنا و بیرکردنەوەیەکی نیجابی سەبارەت بەخۆی نیە و لەبارەی کەسایەتی ئینسانی خۆیەوە توشی سەرگەردانی و قەیران بووە، ناتوانێت هەلومەرجی ناهەمواری خۆی قبولْ بکات بەکورتی، عیزەتێکی نەفسی نزمی هەیە، هەر لەبەر ئەوەیە توشی خۆبەگەورەزانین و لەخۆبایی بوون دەبێت.

غرور و خۆبەگەورەزانین، ترسی خۆدەرخستنی هێز و دەسەلاتە. پێچەوانەی شێوەی بەهێزی و دامەزراوی، کەسی خۆبەگەورەزان بەتەواوی هەست بە دلەڕاوکێ، لاوازی، بێ بەهابوون و خۆبەکەم زانین دەکات، بەلام بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم هەستە سلبیانە، دەمامکێکی درۆزنانە و کەسایەتێکی نەزویر و درۆینە بۆ خۆی دروست دەکات و خۆی و خەلکی دیکەش ناچار دەکات بە قبولکردنی ئەو کەسایەتی و ڕوالەتەی کە پیشانی دەدات. لەو حالەتەدا کە ئەم

کەسایەتیە لەناو دەروونی بێ قەید و شەرتیدا، خۆی بە خاوەنی ئەو پێگە و متمانەیە نازانێت دەست بە ئامرازی دەرەکی وەکو سامان، پلەی کۆمەلایەتی، زانست و خوێندنی بەرز، جوانی ڕواڵەت و نەژاد، نەتەوە، ڕەگەز و ئاین دەکات. ئەو کەسە بە گرێدانی خۆی بەو سەرچاوە و بنەمایانەوە، دەستدەکات بە دروستکردنی بەهاداری و قەرەبووکردنەوەی ئەو کەمیەتی و گرفتە دەروونییەی کە لەناو کەسایەتی و بوونیدا هەیە.

چیرۆکەکانی خۆبەگەورەزانین یان غرور:

١-لەخۆباییوونی نەژادی

(دەمارگیری نەژادی)

نەژدپەرستی وەکو ڕەشەکانن، نابێت بمێنێت.

(ژان ماری، سیاسەتمەداری نەژادپەرستی ئەورووپی)

ژان ماری لە شوێنێکی دیکەدا دەڵێت:

ئارەزووم ئەوەیە پێش ئەوەی بمرم ببم بە عەرەب. بۆ ئەوەی (پاش مردنم) عەرەبێك کەم ببێتەوە.

٢-غرور و لەخۆباییوونی ئاینی

لە بیرمە لە سەردەمی منداڵی، زۆر ئەهلی عیبادەت و خوداپەرستی بووم و شەوانە هەڵدەسامەوە بۆ نوێژ و زۆر حەزم لە خوداپەرستی و نوێژ کردن بوو.

شەوێك لە خزمەت باوکم دانیشتبووم و بەدرێژایی شەوەکە بەخەبەر بووم و خەریکی قورئان خوێندن بووم.

ئیرە شەو سەیر دەکەم هەموو ئەوانەی لەدەوروبەری ئێمەدان خەوتوون.

وتم بە باوکم: بۆچی ئەمانە هیچکامیان هەڵناسن و نوێژێك بکەن. بەشێوەیەك خەوی بێئاگایی بردوونی ئەڵێی مردوون.

باوکم وتی: کوڕەکەم تۆش ئەگەر بخەوتیتایە، باشتر بوو لەوەی کە لە پێستی خۆت دەربچیت و بە لەخۆباییوونێکەوە، عەیب و عاری ئەوانە باس بکەیت کە خەوتوون و شانازی بە خۆتەوە بکەیت.

(وەرگیراوە لە گوڵستانی سەعدی)

تاونبارێك كە بترسێت لە خوداوەند

زۆر باشترە لە عابیدێكی خۆدەرخەر

ئەو جگەری سوتا لە ناو ئازار و دەرد

بەڵام ئەو پشت و پەنای بەتاعەتی بور

نەیزانی لەبەردەم بارەگای خوای گەورە

سەر شۆڕە خۆبەگەورەزان و لەخۆرازی

لەبەردەم قاپی ئەودا بێ توانا و هەژاریت

ئای لەو تاعەت و خۆبەگەورەزانینەت

3-لەخۆبایبوونی زانستی

ڕۆژێك ئەبو علی سینا چوو بۆ مەجلیسی دەرسی ئەبو علی مسكویە كە یەكێك بوو لە زانا و پیاوە ناسراوەكانی سەردەمی خۆی. ابن سینا گوێزێكی بەدەستەوە بوو، بێ شەرمانە خستیە بەردەم مسكویە و داوای لێ كرد كە ڕووپێوی گوێزەكەی بۆ حساب بكات.

ابو علی مسكویە كتێبی (ئەخلاق)ی خستە بەردەم و وتی: ئەی گەنج! تۆ زیاتر پێویستت بە باشتركردن و چاكسازی خۆتە. سەرەتا ئەخلاقی خۆت ئیصلاح بكە، ئەو كاتە وەرە بۆلام تاوەكو ڕووپێوی گوێزەكەت بۆ بدۆزمەوە.

ابن سینا ئەم قسەیەی لە هەموو ژیاندا لەبیر نەكرد و هەمیشە هەتاوەكو ئەو كاتەی كە مرد، بەهیچ شێوەیەك زیاتر لە بەڕەكەی خۆی پێی ڕانەدەكێشا و بەردەوام لەبیری ئەو قسەیەدا بوو و هەرگیز نەیدەویست بەهیچ شێوەیەك هەڵە بكات و خۆی بنوێنێت.

٤-خۆبەگەورەزانینی ئیش و کار

کارمەندێکی کۆنترۆڵی ماددەی بێهۆشکەر دەڕوات بۆ لای یەکێك لە ئاژەڵدارەکانی تەکساس و دەڵێت بە خاوەنەکەی کە پیاوێکی پیر بوو:

(دەبێت دەست بە پشکنینی کێڵگەکەت بکەم بە مەبەستی ئەوەی بزانم هیچ جۆرە ماددەیەکی بێهۆشکەرت نەچاندووە.)

کابراش ئاماژە بە بەشێك لە لەوەڕگاکەی دەکات و دەڵێت:

باشە.. بەڵام نەچیتە ناو ئەو بەشەوە.کابرای چاودێریش بە تووڕەییەوە هاوار دەکات: جەناب! من لەلایەن دەوڵەتی فیدراڵەوە سەرپشك کراوم و دەسەڵاتم هەیە. پاشان دەستی دەکات بە گیرفانیدا و نیشانەکەی (ئیجازەی پشکنینەکەی) لە گیرفانیدا دەردەهێنێت و بە شانازییەوە ڕوو دەکاتە کابرا و دەڵێت:

ئەمە ئەبینیت؟ ئەمە مانای ئەوەیە کە من دەتوانم بۆ هەر شوێنێك کە خۆم مەبەستم بێت، بەبێ پرسیار و وەڵام بڕۆم، تێگەیشتی؟

کابراش زۆر بەڕێزانە سەرێك دەجوڵێنێت، و داوای لێبووردنی لێ دەکات و دوور دەکەوێتەوە.

... کەمێك دواتر، ئاژەڵداری پیر هاوارێکی بەرز دەبیستێت و سەیر دەکات ئەوەنێکی نێرەی گەورە کەوتووتە شوێن کابرای کارمەند و سات لەدوای سات نزیکتر دەبێتەوە لێی و کابرای کارمەندیش بە ترس و تۆقینە بەڕاکردن دوور دەکەوێتەوە و هاوار دەکات.

پێدەچێت کابرا نەتوانێت هەڵبێت و لەوانەیە پێش ئەوەی خۆی بگەیەنێتە ئارچەیەکی ئارام، بکەوێتە بەردەست ئەونە شێتەکە، کابرای خاوەن لەوەڕگەش هەرچی بەدەستەوەیە فڕێی دەدات و بەڕاکردن خۆی دەگەیەنێتە سەر پەیژەیەك و پڕ بەدەمی هاوار دەکات: نیشانەکەت، نیشانەکەت دەربێنە و پیشانی بدە!

5-خۆبەگەورەزانینی پلە و پایەی سیاسی

(کی چو) مامۆستای گەورەی (زن) لە سەردەمی میجی، سەرۆکی پەرستگەی گەورەی شاری (کیوتو) بوو.

ڕۆژێکیان حاکمی (کیوتو) چوو بۆ سەردانی و لە نوسراوێکدا کە لە ژێریدا ئیمزای حاکمی کیوتوی پێوە بوو داوای بینینی لێ کرد. (کی چو) وتی بە هاوکارەکەی: من هیچ ئیشم بەو کابرایە نیە، بڵێ بڕوات.

هاوکارەکەی ڕۆیشت و بە داوای لێ بوردنێکی زۆرەوە (نوسراوەکەی) گەڕاندەوە بۆ حاکمەکە. حاکمیش وتی: خەتای منە.

ئینجا بە قەڵەمێك، وشەی حاکمی کیوتوی ڕەش کردەوە. پاشان نوسراوکەی دایەوە دەست کابرا:

حاکم وتی دووبارە بچۆرەوە بۆلای مامۆستا و نامەکەی بدە بەدەستەوە و هاتنی منی پێ ڕابگەیەنە.

(کی چو)ش بە بینی نوسراوەکە و لابردنی ناوی حاکمەکە وتی:

ئای سەیرە جەنابی (کیتانکی) هاتووە بۆلام؟ دەمەوێت ببینم.

تۆ ئەو کاتە دەبیتە خۆشەویست لەلای خەڵکی

کــە تاڵی خۆت بە شـــت نەزانیت

کاتێك گەورەیی خۆت بە بچوکی زانی

بۆ   دنیا و قیامەت گەورە دەبەیت

(سەعدی شیرازی)

دەروونناسی لەخۆباییوون

ڕۆژێکیان (دیڤید) منداڵە هەشت ساڵەکەی فێری ئەوە دەکرد کە چۆن بتوانێت بە مەکینەی چیمەن بڕین، چیمەنی حەوشەکەیان ببڕێت. لەم کاتەدا هاوسەرەکەی بانگی کرد و ئەویش چوو بەدەم هاوسەرەکەیەوە. پیلی بچکۆلە ڕۆیشتنی باوکی بەهەل زانی بۆیە، مەکینەکەی خستە سەر گوڵەکانی کەنار چیمەنەکە و دوو ڕیزی تەواوی گوڵی وێران کرد.

کاتێك دیڤید گەڕایەوە و دیمەنەکەی بینی کۆنترۆڵی لەدەستدا. دیڤید زەحمەتی زۆری کێشابوو بەدەست گوڵەکانەوە. ویستی هاوار بکات لەو کاتەدا هاوسەرەکەی بەخێرای چوو بۆلای و پێی وت:

تکا دەکەم دیڤید! لەبیرت نەچێت ئەرکی ئێمە (پەروەردەکردنی منداڵەکانمانە نەك پەروەردەکردنی گوڵەکان)

گریمانەی هێز

سەردەمی منداڵی، ئەو شێوە پەروەردەکردن و هەلومەرجەی کە ئەو منداڵەی تێدایە، لە قۆناغی سەرەتای گەشەکردنیدا، کاریگەرێکی گەورەی هەیە لەسەری لەبارەی (وێنای زهنی خۆیەوە) عیزەتی نەفس و لە ئەنجامیشدا شێوەی تایبەتمەندی لەخۆبووردەیی و ویقار و بەهێزی کەسایەتیەکەیەوە.

ئەگەر چوار سەرچاوە بنەما سەرەکیەکەی منداڵ واتە: خێزان، هاوتەمەنەکانی، ژینگەی پەروەردەیی (وەکو قوتابخانە) و کۆمەڵگە، بتوانێت پێویستیە جەستەیی و سۆزدارییەکانی سەبارەت بە پێویستییەکانی قبوڵکردن و هەستەکانی پەیوەست بە منداڵیەوەی جێبەجێ بکات، منداڵ هەست بە ئارامی،

دڵنیایی و ئاسایشی دەروونی دەکات. ئەو گرنگیدان و چاودێرییەی کە منداڵ وەریدەگرێت ئەو باوەڕە لەلای منداڵ دروست دەکات کە بوونەوەرێکی خۆشویستراو و شایەنی ڕێزە.

بەڵام ئەگەر سەردەمی منداڵی سەردەمێکی قەیراناوی و خێزانی ناجێگیر و کێشەداری هەبێت و هەوراز و نشێوی سەختی پشتگوێخستن، ڕەفزکردن، هەستکردن بە تەنیایی، سەرزەنشت کردن و ئازاری جەستەیی و دەروونی ئەزموون بکات، ئەوکاتە منداڵ بەرەو ئەم تێڕوانینانەی خوارەوە دەڕوات:

١- دنیا شوێنێکی نائارام و ژیان ئەزموونێکی ناخۆشە.

٢- مرۆڤ بوونەوەرێکی بێ متمانە و شەڕانگێزە. (چونکە ئەوی توشی ناڕەحەتی و سەختی کرد، لە ئەنجامدا تێڕوانی ئەو منداڵە لە داهاتوودا بۆ مرۆڤ دوژمنکارانە و ڕق و تۆڵە سێنەرانە دەبێت.)

٣- من خۆشویستراو و شایەنی ڕێز نیم (بەڵگەی منداڵەکەش ئەوەیە کە ئەگەر من شایەنی ڕێزبوومایە بۆچی بە ڕێزەوە هەڵسوکەوتم لەگەڵدا نەکرا؟)

لەڕاستیدا قۆناغی منداڵی، یەکەمین و گرنگترین وێزگەیە کە دەروونی هەڵی پڕبوونی لایەنە ئیجابیەکانی دەبێت. لەحاڵەتێکدا ئەگەر ئەمە ڕوونەدات کێشەکان و خۆبەکەم زانینەکان بەشێوەی ترس و دڵەڕاوکێی بنەڕەتی لەناو خودئاگا و ناخودئاگایی ئەو تاکەدا چەکەرە دەکەن و لە قۆناغە جیاوازەکانی ژیاندا، لە چوارچێوە جیاوازە دەروونییەکان و هەڵسوکەوتییەکانی دژە کۆمەڵایەتییەکان و ناڕەوشییەکان و هەروەها دەرکەوتنە سەرچاوە نائەخلاقییەکان لەوانە خۆبەگەورەزانین و لەخۆبایبووندا دەردەکەون.

کەسایەتی ترسنۆک و تۆقێنراو کە گیرۆدەی گرفتی لەخۆڕازیبوونە بەهۆی ئەو بێ ڕێزییەوە دروست دەبێت کە لەبەرامبەری کراوە، بۆیە لە ڕێگەی ئەم دوو

میکانیزمە بەرگرییەی خوارەوە، هەوڵی کەم کردنەوە یان نەهێشتنی ئەو هەلومەرجە دزووارەی دەدات:

١- میکانیزمی خۆسپێری و وابەستەبوونی نائارامی: کە لایەنی حەز و ململانێ و کێشمەکێشی تاکی نائارامە بەرەو سەرچاوە و ئەو کەسانەی کە زیاتر لەو هێز و شکۆمەندی و پێگەیان هەیە (من خراپم- تۆ باشی)

هەر چۆن ئاو حەزی لە لێژاییە و هەمیشە بەرەو خوار دەڕوات، کەسایەتی تۆقێنراویش بە شێوەی ئۆتۆماتیکی بەرەو سەرچاوە و کەلەبەرێکی (پەیوەندی) دەڕوات کە لە پاڵ ئەو پەناگە و حەشارگەیەدا گرفت و قەیرانەکانی قەرەبوو بکاتەوە و بگاتە ئاسایش و کەنار و ڕزگاری ببێت.

٢- میکانیزمی دەسەڵاتخوازی و گەیشتن بە باڵاتربوون:

مامۆستایەك دەڵێت بە خوێندکارەکانی دارشتنێکم بۆ بنوسن لەبارەی ئەوەی (ئەگەر بەڕێوەبەر بوونایە چیتان دەکرد؟)

خوێندکارەکان دەستیان کرد بە نوسین.

مامۆستا سەیری کرد یەکێك لە خوێندکارەکان دەستی گرتووە بە سنگیەوە و لە پەنجەرەکەوە سەیری دەرەوە دەکات. پرسیاری کرد لە خوێندکارەکە: تۆ بۆچی نانوسی؟

خوێندکارەکە: چاوەڕێم تاوەکو سکرتێرەکەم بێت.

ترس لە شێوەی گەڕان بەدوای باڵاتربوون لە خۆی و گەڕان بەشوێن خۆبەباشتر زانیندا لە دوو قۆناغدا دەردەکەوێت:

لە قۆناغی یەکەم: کەسایەتی پەشێو کە بەدەست ئازاری خۆبەکەمزانینەوە دەناڵێنێت، کەسایەتێکی درۆزنانە بۆ خۆی دروست دەکات و بە بەباوەڕێکی شکۆمەندانەوە دروستکردنی گەورەییەکی تەزویرانە لە ڕێگەی ئاراستەی

(خۆهەڵخەڵەتاندنەوە) خۆی بە تایبەت و جیاواز پیشان دەدات و وادەزانێت ل لوتی فیلەوە کەوتوەتە خوارەوە (من باشم تۆ خراپی)

لە قۆناغی دووەم: (فرعەونیەتی) و خۆبەگەورەزانین و رۆحیەتی باوەڕی بێ شەرمانە و خۆڕازییانە دەچێتە ناویەوە. بەم ڕۆحیەتەوە، دەست دەکات ب زاڵبوون و حوکم کردن بەسەر کەسانی دەوروبەریدا تاوەکو خواستەکان و خەزەکانی خۆی بەسەریاندا بسەپێنێت و بە دیکتاتۆرانە ئیش و کارەکانی بەڕێوە ببات.

لەم کاتەدا بە بێزاری لە خەڵکی و بە بوونی رۆحیەتی تۆڵەسێنەرانە و دووژمنکارانە -کە ئەنجامی تاڵی و سەختی منداڵی تاکی دەسەلآتخوازانەیە- دەبێتە هۆی ئەوەی کە بە ئاسانی دەست بگرێت بەسەر تەخت و تار و دەست بە بەرقەراری نادادپەروەرانە بکات.

ترس بە هەردوو شێوەی هەست بە بچوك کردن و فراوانخوازانە دەردەکەوێت. غرور و لەخۆباییبوون ترسێکە کە شێوەیەکی هێرشبەری و توندوتیژانە لەخۆ دەگرێت. خۆ بەگەورەزانین و فەخرکردن، تەرجومەی ترسە بە زمانی دەسەلآتخوازانە.

کەسێکی خۆویستم پیشان بدە تاوەکو منیش کەسێکی ترسنۆکت پیشان بدەم.

سودی چییە کــە کتێبخانــەی جیهان لـــەلای تــۆیە
لە عیلمەکەدا ئەوەی کە عەمەلی پێ دەکەیت مولکی تۆیە

ئەخلاق لە کرداردا

کاتێك مەلا محمد نراقی کتێبی (جامع السعادات) ی لە عیلمی ئەخلاق نوسی، چەند نوسخەیەکی لە کتێبەکەی نارد بۆ زانایانی نەجەف، لەوانەش بحر العلوم. پاش ماوەیەك خۆیشی چوو بۆ نەجەف و زاناکانی نەجەف هاتن بۆ بینینی، بەلأم سەید بحر العلوم نەهات.

خەڵکی کۆمەڵێك شتیان لەم بارەوە وت، بەلأم ملا نراقی وتی: ئەو نەهات بۆ بینی من، من ئەچم بۆ بینینی.

نراقی چوو بۆ ماڵی. بەلأم بحر العلوم هیچ گرنگی پێنەدا و قسە و باسی خەڵکی لەم بارەیەوە زیاتر بوون، نراقی دووبارە چوویەوە بۆ ماڵی بحر العلوم، دووبارە هەر بەبێ گرنگی سەیری کرد و قسە و باسی خەڵکی لەو بارەیەشەوە هەر زیاتر دەبوو! لە سەردانی سێیەم جاریدا بحر العلوم زۆر رێزی لێ گرت، بەشێوەیەك کە هەموو کەس سەری سوڕما !

کاتێك کە دەورووبەریان چۆڵ بوو وتی بە نراقی: لەبەر ئەوە لەو ماوەیە نەهاتووم بۆلات و بەم شێوەیە هەڵسوکەتم لەگەڵدا کردی، چونکە دەمویست بزانم کتێبی (جامع السعادات) تەنیا کۆت کردووەتەوە، یان لە بوونی (خۆشتدا) جێبەجێت کردووە و تەزکیەی نەفست کردووە و ئەخلاقی خۆت پاك کردووەتەوە!

بۆم دەرکەوت کە نەفست پاك کردوەتەوە و خۆشت نمونەی کرداری گوفتارەکانتی.

لە خودا دەخوازم تەوفیقی ئەدەب

(مولانا)

پەردەی نێوان بەندە و خودا
ئاسمان و زەوی و عەرش و کورسی نیە،
پەردە، خەیاڵی پوچ و خۆبەگەورەزانین و غرورە
ئەوانە لابەرە، دەگەیت بە خودا.

(شێخ ابوسعید ابوالخیر)

هیچ شتێك ئەوەندەی دەنگی پێی
ئەو موریدانەی کەبەشوێن ئەودا دەینێن،
زیان بە دڵی مرۆڤ ناگەیەنن.

(ئیمامی علی –ڕەزای خوای لێ بێت– وەرگیراوە لە کەشکۆلی شیخ بهایی)

لە خۆویستی ناتەندروست تاوەکو خۆویستی تەندروست

کاندیدێکی هەڵبژێردراوی سەرۆك کۆماری ئەمریکا لە وتارێکی هەڵبژاردنیدا بەم جۆرە قسەی کرد و وتی:

ئێمە هەموومان یەکسانین، ڕەنگی پێست پێوەرێکی باش نیە بۆ جیاکردنەوەی مرۆڤەکان. هەمووومان وەکو یەکین. چ سپی پێستە نازەنینەکان، چ ڕەش پێستە بۆن گەنیوەکان و چ پێست زەردە کورتە باڵا بۆندارەکان و چ سور پێستە کێوییەکان، هیچ کام جیاوازیان نییە و هەموو وەکو یەکن! !

گریمانەی هێز

هەندێك جار سنورەکانی باوەڕبەخۆبوون و لەخۆباییبوون تێکەڵ دەبن و جیاکردنەوەیان دژوار و قورس دەبێت، چونکە خۆشەویستنی خۆت و هەروەها بە گرنگزانینی خۆت هەردووکیان هاوبەشن. یەکێك لە پێوستییە گرنگەکان بۆ جیاکردنەوەی خۆویستی تەندروست (عیزەتی نەفس) و خۆویستی ناتەندروست (غرور) معادەلەی (من باشم–تۆ باشیت)ە.

ئەو کەسەی کە خۆی بە باش دەزانێت و لە هەمان کاتیشدا خەڵکش بەباش دەزانێت و ڕێزیان دەگرێت و نرخی خۆیان پێدەدات، ئەوە عیزەتی نەفسی تەواوەتی هەیە. بەڵام ئەو کەسەی کە خۆی بە باش دەزانێت و خەڵکی بە بێ گرنگی و بێ نرخ دەزانێت (من باشم– تۆ خراپی) ئەوە توشی خۆبەگەورە زانین و داماوی بووە.

له ڕاستیدا ڕێزگرتن و گرنگیدان به خه‌ڵکی، به‌و ڕاده‌یه‌ی که ڕێزی خۆمان ده‌گرین و به‌و شێوه‌یه‌ی که بۆخۆمان پێمان خۆشه، مه‌حه‌كی دیاریكردنی شه‌یدابوونی باوه‌ڕبه‌خۆبوون و ڕێزگرتنی خۆته.

ئه‌گه‌ر ده‌ته‌وێت بزانێت به‌ڕاستی كه‌سێك ڕێز له‌خۆی ده‌گرێت، ئه‌وا سه‌یری هه‌ڵسوكه‌وتی بكه له‌گه‌ڵ خه‌ڵكی دیكه‌دا و بزانه چه‌ند به‌ڕێزانه له‌گه‌ڵ خه‌ڵكیدا هه‌ڵسوكه‌وت ده‌كات و چۆن ئاگاداری په‌یوه‌ندییه كۆمه‌ڵایه‌تییه‌كانیه‌تی له‌گه‌ڵ خه‌ڵكیدا.

گریمانه‌ی هێز

ئه‌سڵ و بنه‌مای ڕێزگرتنی خود له ڕێزگرتنی خه‌ڵكی دیكه‌دایه.
وه‌رگرتن و به‌ده‌ستهێنانی ڕاسته‌قینه‌ی خۆت وه‌رگرتن و به‌ده‌ستهێنانی ڕێز و دڵسۆزی خه‌ڵكی ده‌سه‌لمێنێت. (یه‌كسانی، برا‌ده‌ری) مارشی هێزه و (جیاكاری و نایه‌كسانی) تێڕوانینی ترس و له‌خۆباییبوونه.

خۆویستی و له‌خۆباییبوون هه‌رچه‌نده خۆیان زاده‌ی ترسن له‌لایه‌كی دیكه‌شه‌وه خودی خۆشیان ده‌بنه زاده‌ی ترسه نائه‌خلاقییه‌كان و هه‌ڵسوكه‌وته نه‌خوازراوه‌كانی دیكه‌ش. له درێژه‌ی بابه‌ته‌كه‌دا باسی كۆمه‌ڵێك له‌و ئالوده‌بوونه نه‌خلاقیانه ده‌كه‌ین كه به‌هۆی له‌خۆباییبوون و خۆویستییه‌وه دروست ده‌بن وه‌كو:

١- ترسی ئینكاری له جه‌هل و نه‌زانی
٢- ترسی ئیعتراف نه‌كردن به هه‌ڵه‌كان و خه‌تاكان.
٣- ترس له داوای عه‌فو كردن و پۆزش هێنانه‌وه
٤- ترس له ڕه‌خنه قبوڵكردن

ترسی دووەم:
ئینكاری كردنی جەهل و نەزانین

كاتێك خەریكی فێربوونی خولی ئینگلیزی بووم یەكێك لە ڕاهێنەرە شارەزاكان پێی ووتم:

ئەگەر خوێندكارێك پرسیاری كرد و وەڵامەكەت نەزانی، واخۆت پیشان نەدەیت كە نازانیت. دەتوانیت سود لە ڕێگەی دیكە وەرگریت.

بۆ نمونە بڵێیت: ئافەرین! چەند پرسیارێكی باشت كرد. من ئەم پرسیارە لە ئێوە دەكەم بۆ وانەی داهاتوو، لەم بارەیەوە بیر بكەنەوە، وانەی داهاتوو وەڵامەكەم دەوێت.

پاشان تاوەكو دەرسی داهاتوو خۆشت بەشوێن وەڵامەكەیدا دەگەڕێیت. هەروەها دەكرێت سود لە ڕێگەی دیكەش وەرگریت بۆ نمونە ئادەی بابزانم كێ دەیزانێت نمرەی پێدەدەم.

علامە جعفری دەیوت: تاوەكو نەگەیتە ئەو قۆناغەی كە بتوانێت بە ئاسانی نەزانی خۆت پیشانی خوێندكارەكانت بدەیت ناتوانیت بگەیتە هیچ شوێنێك.

(ناهید ڕەشید، چۆن دەكرێت دەستی خودا ماچ بكرێت؟)

> **من لە تەمەنم چی تێگەیشتم؟**
>
> **تێ نەگەیشتم چی تێگەیشتم!**
>
> **ئەوەندە تێگەیشتم كە زانیم هیچ تێ نەگەیشتم.**

گریمانەی هێز

بەکارهێنانی دەربڕینی (من نازانم) پێویستی بە ئازایەتی و لێهاتوویی هەب
کەسانی لەخۆبایی کە بەدەست ئازاری عوقدەی خۆبەکەمزانینەوە دەناڵێنن بۆ
دروستکردنی وێنایەکی خەیاڵی لە خۆیان –لەلای خەڵکی – هەمیشە خۆی
واپیشان دەدەن کە هەموو شتێك دەزانن و وا خۆیان پیشان دەدەن کە دەزن
وەڵامی هەموو پرسیارێك بدەنەوە. ئەوان بۆ دەرخستنی ڕستەی وەك (من شارەز
نیم) و یان (لەم بارەیەوە شارەزاییم نیە) هیچ توانایەك و لێهاتوویەکیان نیە.

بێگومان ئێوە تاوەکو ئێستا توشی ئەم جۆرە کەسانە بوون. ئەو کەسانەی
کە لە لەناو کۆڕێکدا دەست بە خۆ دەرخستن و باسکردنی باشە و گەورەیی خۆی
دەکەن، هەر باس و قسەیەك بکرێت زانیاری و ئەزموون و گریمانەی خۆیان هەیە.
گرنگ نیە قسە و باسەکە لەبارەی چییەوەیە، سیاسەت، ئابوری و نێودەوڵەتی،
فیزیا، مێژوو، وەرزش، کیمیا یان هەر بابەتێکی دیکە... جیاوازی نیە! ئەو جۆرە
کەسانە ئامادەن لە هەموو بوارێکدا قسە بکەن!!

ئیعتراف بە نەزانین لە وڵامدا بۆ هەندێك لە پرسیارەکان بەرزترین توانایی
پێویستە:

تاوەکو ئەو ڕادەیە گەیشت زانستم — کە بزانم هێشتا نەزانم

(رودکی)

گریمانەی هێز:

ئاگاداربوون لە جەهل، پێشەکی زانینە

و قبوڵکردنی بێ توانایی و لاوازی دەروازەی توانایيە

چ کەسێك زاناترە؟

ڕۆژێکیان کۆمەڵێك چوونە لای ڕاهیبی گەورە ئەنتۆنی، ڕاهیبی گەورەش (یوسف)یان لەگەڵدا بوو. ڕاهیبی گەورە ئەنتۆنی کە ویستی کۆمەڵێك شتیان فێر بکات گفتوگۆکەی بەرەو دەقە پیرۆزەکان برد و لە گەنجترینیان پرسیاری لەبارەی مانای یەکێك لە دەقەکانەوە کرد.

هەریەکەیان بە باشترین شێوە بەپێی توانای خۆی وەڵامی دایەوە، بەڵام ڕاهیبی گەورە ئەنتۆنی پێی وتن: هێشتا لە بابەتەکە تێنەگەیشتوون. دوای هەموویان، پرسیاری کرد لە ڕاهیبی گەورە یوسف:

تۆ چی دەڵێیت؟ بە بۆچوونی تۆ ئەم دەقە چ مانایەکی هەیە؟

ڕاهیبی گەورە یوسف وەڵامی دایەوە: من نازانم!

ڕاهیبی گەورە ئەنتۆنی وتی: لەڕاستیدا تەنیا ڕاهیبی گەورە، یوسف، ڕێگەی دۆزیوەتەوە، چونکە وەڵامەکەی ئەوەیە کە نازانێت.

ئازایەتی پرسیار کردن

لەبارەی یەکێك لە ڕاهیبەکانەوە دەگێڕنەوە دەڵێن دەستی بە ڕۆژووگرتنێکی حەفتا هەفتەیی کرد و تەنیا هەفتەی یەکجار خواردنی دەخوارد.

ئەم ڕاهیبە داوای لە خودا کردبوو تاوەکو مانای دەقی پیرۆزی بۆ ئاشکرا بکات، چونکە ماناکەی بۆ ئاشکرا نەدەبوو. کابرای خوداپەرست، پاش ئەوە هەموو ساڵە لە زەحمەت و ڕۆژوو گرتن ڕۆژێك بەخۆی وت: ئەم هەموو زەحمەتەم کێشاوە نەگەیشتوومەتە هیچ شتێك! دەبێت بڕۆم بۆ لای یەکێك لە برادەرانی ئەم ڕێبازە و لەم بارەیەوە پرسیاری لێ بکەم.

کاتێك چووە دەرەوە و ڕێگەی گرتە بەر فریشتەیەك لەلایەن پەروەردگارەوە هات بۆلای و پێی وت: حەفتا هەفتەیە کە ڕۆژووت گرتووە و تۆی لە خودا نزیکتر کردووەتەوە، بەڵام ئێستا کە بە لەخۆبووردەیی ویستووتە پرسیارەکەت بکەیت، من نێردراوم تاوەکو وەڵامەکەت پێ بڵێم. فریشتەکە پاش ئەوەی کە وەڵامەکەی دایەوە، لەبەرچاو ون بوو.

گریمانەی هێز

کەسی بەهێز ڕۆحیەتی پرسیارکردنی تێدایە، کاتێك شتێك نازانێت، دەپرسێت و هیچ واهیمەیەکی نیە کە نەزانی و جەهلی دەرکەوێت بەڵام کەسی ترسنۆك و بۆ شاردنەوەی نەزانیەکەی خۆی هەمیشە خۆی دەدزێتەوە لە پرسیارکردن.

تاوەکو ئێستا چەند جار بۆ ڕێگە گرتن لە ئاشکرابوونی نەزانیەکانی خۆت- سەرەڕای ئەوەی کە زۆر حەزت کردووە بزانی- لەپرسیارکردن خۆت دزیوەتەوە و پرسیارت نەکردووە؟

کەسێکم پیشان بدە کە ڕۆحیەتی پرسیارکردنی هەبێت
تاوەکو منیش مرۆڤێکی بێ باکت پیشان بدەم

ترسی سێیەم:
داننەنان بەهەڵەو تاوانەکاندا

ئەلبێرت یان نۆرمان؟

(وشەی داهێنەر و بلیمەت لە یاریدا بەکارناهێنرێت، کەسانی وەکو نۆرمان ئەنیشتاین داهێنەر و بلیمەتن.)

جۆ تیسمەن کە بێژەری وەرزشی و یاریکەری پێشووی (رید ئەسکینەر) بوو، جارێکیان لە قسەکردنیدا وتبووی (ئەو کەسانەی کە وەکو نۆرمان ئەنیشتاین داهێنەر و بلیمەتن.) جۆتیسمەن دواتر لە بڵاوکراوەی (وەرزش بە زمانی وێنە) روونی کردەوە کە هەڵەی نەکردووە. مەبەستی هاوپۆلێکی سەردەمی ناوەندی خۆی بووە، کە ناوی نۆرمان ئەنیشتاین بووە و بە یەکەمی پۆل دەرچوو.

گریمانەی هێز

جگە لە دەربڕینی (من نازانم)، بەکارهێنانی ڕستەی (من هەڵەم کرد) ئەمەش تەنیا کەسانی ئازا و لێهاتوو بەکاری دەهێنن.

خۆبەگەورەزانین و خۆبەکەم سەیرکردن ڕێگە بەکەسانی سست و کەم بایەخ نادات ئیعتراف بە هەڵەکان و کەموکوڕیەکانیان بکەن.

ئێمە مرۆڤەکان بە زۆری لە پەیوەندییەکانی خۆماندا بەشوێن خستنەڕووی وێنایەکی تەواو و بێ کێشە و خۆشەویستراوی خۆمانەوەین. وادەزانین بەم

شێوەیە خەڵکی دیکە ئێمە قبوڵ دەکەن و ڕێزمان لێ دەگرن. هەر لەبەر ئەوەیە بەردەوام باسی خۆمان دەکەین و لە کاتی قسەکردن، بچوکترین ئاماژە بە هەڵەم کرد، نەمزانی و کەم وکوڕی و هەڵەیەك ناکەین. ئێمە خۆمان بە بوونەوەرێکی بێ هەڵە و بێ کەموکوڕی دەناسێنین و کاتێك کە قسەی بێ کرداریشمان ئاشکرا دەبێت، سەرەڕای ڕەتکردنەوەی ڕەخنەکان، دەست بە ئاراستەکردنی کارەکانمان دەکەین، یان هەڵەکان دەخەینە گەردنی کەسانی دیکە.

گرنگ ئەوەیە مرۆڤ سەرەتا ڕاستگۆ بێت لەگەڵ خۆیدا پاشان خۆشی خۆشبوێت، نیگەرانی داوەری کەسانی دیکە نەبێت و خۆی بە هەموو لاوازییەکان و هێزەکانەوە قبوڵ بکات و بە ئاسانی بتوانێت ئیعتراف بە هەڵەکان و کەموکوڕییەکانی بکات.

هەڵەی من بوو، بە هۆی مردنی ئەو نەخۆشە

بوقەرات– پزیشکی ناسراوی یۆنانی کە تاوەکو ئێستاش هەموو پزیشکەکانی جیهان لەکاتی دەستپێکردنی کارەکەیاندا سوێندە بەناوبانگەکەی بوقەرات دەخۆن– لە ساڵی ٤٦٠ پ.ز لەدایك بووە.

لەو سەردەمەدا لەناو خەڵکیدا لەبارەی هۆکارەکانی نەخۆشییەوە، بیرکردنەوەی خورافیات و شتی ئەفسانەیی زۆر هەبوو و گەورەترین خزمەتی بوقەراتیش بە زانستی پزیشکی، ڕووبەڕووبوونەوە بوو لەگەڵ ئەو جۆرە بیرکردنەوانەدا.

بوقەرات باوەڕی وابوو کە دەبێت سەرەتا بۆ ناسینی نەخۆش، بارودۆخی نەخۆشەکە هەڵبسەنگێنرێت و بە بینینی ورد و پرسیاری ڕاست، هۆکاری نەخۆشیەکە بزانرێت و پاشان دەست بکرێت بە چارەسەرکردنی.

هەڵبەتە زۆرێك لە بۆچوونەكانی بوقەرات لەبارەی هۆكاری نەخۆشیەكانەوە راست نەبوون، بەڵام هەمان گریمانە و بۆچوونەكان بە بەراورد لەگەڵ بیروباوەڕی كاهینەكانی ئەو سەردەمە زۆر پێشكەوتوو بوون. بوقەرات ئەوەی خستەڕوو كە ڕۆحەكان لە دروستكردنی نەخۆشیەكان، هیچ ڕۆڵێكیان نیە. بوقەرات چەندینجار ئیعترافی بە شكستی خۆی كردووە لە چارەسەرنەكردنی نەخۆشیەكاندا و تەنانەت كاتێك كە بە هەڵە دەرمانی دا بە یەكێك لە نەخۆشەكانی و بووە هۆی مردنی نەخۆشەكە، بابەتێكی نوسی و وتی:

هەڵەی من بووە هۆی مردنی نەخۆشەكە. بۆیە ئەمەم نوسی تاوەكو پزیشكەكان بزانن كە ناسینی هۆكاری شكست، فێركەرانەیە و ئەمەش خۆی، وانەیەكی گەورەیە لە ژیاندا.

هەڵەی لوپی

ساڵانی زوو، یەكێك لە گیانەوەرناسەكان كە بۆ یەكەمینجار چوو بۆ ئوسترالیا، كاتێك لە پڕێكدا گیانەوەرێكی سەیری بینی كە بە كلك و پێی درێژ و دەستی كورت بە بازدان دەڕوات و ڕێگای بیابان دەبڕێت توشی سەرسام بوون بوو!

لوپی پرسیاری كرد لە یەكێك لە كەسە ئەسڵییەكانی ئەو ناوچەیە وتی: ناوی ئەم گیانەوەرە چییە؟ كابرای ناوچەكە وتی: كەنغەر یان (كانگاروو)

گیانەوەرناسەكە پاش گەڕانەوەی بۆ وڵاتەكەی، وێنە و باسی دوورودرێژی ئەو گیانەوەرە سەیرەی نارد بۆ ڕۆژنامەكان و لەو كاتەوە تاوەكو ئەمڕۆ ئەو گیانەوەرە بە كەنغەر ناو دەبرێت.

بەڵام خراپ نیە بزانیت ساڵانی دواتر كاتێك كە زاناكان فێری زمانی خەڵكی ئەسڵی ناوچەی ئوسترالیا بوون، تێگەیشتن كە وشەی (كەنغەر) لە زمانی ئەسڵی ئەو ناوچەیە بە واتای (من نازانم) دێت

ترسی چوارەم:
پۆزش نەهێناوە و داوای لیبوردن نەکردن

ئەزموونێکی پۆزش هێناوە

رۆبێرت کۆنکلین نوسەری کتێبی (چۆن دەتوانرێت خەڵکی ناچار بە ئەنجامدانی ئەرکەکانیان بکرێت) باسی یەکێك لە سەفەرەکانی دەکات بە فڕۆکە، دەڵێت لەکاتی سەفەرەکەدا فڕۆکەوانەکە ڕایگەیاند: داوای لێبوردن لە سەرنشینە بەڕێزەکان دەکەم بەهۆی ئەو تاسە بەهێزانەی کە ئەم بەیانیە توشمان بوو لەکاتی فڕیندا، هۆکارەکەشی ئەوە بوو کە ئێمە بە شوێن بەدەستهێنانی ئاراستەیەکی ئارامتر و بێ شەپۆلدا دەگەڕاین.

ئینجا کونکلین دەڵێت: پاش نیشتنەوەی فڕۆکەکەش، کاتێك خەریکی دابەزین بووین، یەکێکی دیکە لە پێشوازیکەرەکان جارێکی دیکە داوای لێبووردنی لە ئاك بەتاکی ئەفەرەکان کردەوە، و ئەم کارەش بووە هۆی جێگەی خۆشحاڵی سەرنشینەکان.

کونکلین دەنوسێت: داوای لێبوردن کردن و پۆزش هێنانەوە تەنیا چەند وشەیەکی کورت و سادەیە، بەڵام هەر ئەم چەند وشەیە ئەوە دەخاتەڕوو کە تۆ کەسی لایەنی بەرامبەر هەست پێدەکەیت و سەبارەت بە هەستی بریندارى ئەو کەسە ئاگاداریت و هەست بە ئازارەکەی دەکەیت.

گریمانەی هێز

پاش ئازایەتی و لێهاتوویت لە قبولکردنی هەڵەکەت، شەهامەتی ئەخلاقی (پۆزش هێنانەوە) یەکێکی دیکەیە لەو پێوەرانەی کە دەتوانرێت مرۆڤە بەهێزەکانی پێ جیا بکرێتەوە لە مرۆڤە لاوازەکان.

قبولکردنی کەموکوڕیەکان و هەڵەکان و دەرخستنی خستنەڕووی پۆزشەکان. ڕووداوێکە کە ئێمە -چ لە بۆنە خێزانیەکان و چ لە کارو پیشەکاندا و چ لە ئاستە گەورەترەکانی وەکو (سیاسەت)- کەمتر دەیبینین. کەسانی ترسنۆك وادەزانن بە قبولکردنی بەر پرسیاریەتی کەموکوڕیەکانیان، وە خراپتر لەوەش پۆزش هێنانەوە، هێزی خۆیان لەدەست دەدەن. بەڵام کەسانی بەهێز کە ڕاستگۆ و نەترس، ئازایانە جامی تاڵی حەقیقەت (قبولکردنی بەرپرسیاریەتی هەڵەکان) دەخۆنەوە و بەو کارەیان گەورەیی خۆیان پیشان دەدەن.

تەنیا باوك و دایکێکی بەتوانایە کە دەتوانن داوای لێبووردن بکەن و پۆزش بهێننەوە

تەنیا بەڕێوەبەرێکی لێهاتوو دەتوانێت دان بە هەڵەکانیدا بنێت.

تەنیا لە زمانی سیاسەتمەدارێکی بەهێزەوەیە دەتوانیت ڕستەی (عەفوم بکە، من هەڵەبووم) ببیستیت.

ترسنۆکەکان هەرگیز توانای پۆزش هێنانەوەیان نیە.

لە ئەمڕۆوە بڕیار بدە ئەم لێهاتووییە لەناو خۆتدا پەروەردە بکەیت.

ترسی پێنجەم:
ڕەخنە قبوڵ نەکردن

تۆمەتبارکردن بە بێ نەزاکەتی

ڕۆژنامەنوس: تۆیان بەبێ نەزاکەت تۆمەتبار کردووە...

بروکیز: گویان خوارد

گریمانەی هێز

ئارامگرتن سەبارەت بە جیاوازییەکان و بیستنی دەنگە ناڕەزاییەکان لە گەورەترین ڕاستگۆییەکانی هێز و ئازایەتییە. بەپێچەوانەی ڕەخنە قبوڵ نەکردن و گرنگی نەدان بە ویست و قبوڵ نەکردنی کەم و کورییەکان کە لە گەورەترین نیشانەکانی غرور و لەخۆباییبوونە.

بنەمای کەسانی لێهاتوو و سیستەمە جێگیر و بەهێزەکان، تواناییەکی بەهێزیان لە قبوڵ کردن و هەزمکردنی ڕەخنەکان و ئاماژە ناسازگارەکان هەیە، بەڵام کەسانی خۆبەگەورەزان و ڕژێمە ناجێگیرەکان نەک هەر تاقەتی بیستنی ڕەخنە بەویژدان و بێ مەبەستەکانیشیان نییە، بەڵکو دژایەتی هەر جۆرە ئاراستەیەکی پێچەوانە و دژبوونیش دەکەن. تەنیا یەک گۆرانی ئیجازەی لێدانی هەیە:

هەموو شتێک ئارامە

ئەم سیستەمانە بەشێوەیەک سست و لاواز و لەرزۆکن کە بچوکترین نەگونجاوی یان دژایەتی، بە هەڕەشەیەکی جدی دەزانن لەسەر بوونی ئاسایشی خۆیان، بێ ئاگا لەوەی کە نەبوونی ڕەخنە بەمانای نەبوونی کەم و کوڕی و بێ

کێشەیی نیە. لەلایەکی دیکەشەوە لەوانەیە بتوانرێت بە سیاسەتی دروستکردنی ترس و تۆقین، دەنگەکان لەناو قورگدا بخنکێنرێن و ڕێگە لە دەرخستنی بۆچوونەکان و بیروباوەڕەکان بگیرێت (کاریگەری لەسەر هەڵسوکەوت) بەڵام ناتوانرێت ڕێگە لە ئاراستەی ئەو ئەندێشە و هەستانە بگیرێت کە لەناو دڵ و بیر و هۆشی مرۆڤەکاندان.

ترس ← غرور(لەخۆباییبوون) ← ڕۆحیەتی قبوڵ نەکردنی ڕەخنە

گریمانەی هێز:

بە وتنی: من نازانم، من هەڵەم کرد، داوای لێ بووردن دەکەم، کەسایەتی ئازای خۆت پیشان دەدەیت.

ناپلیۆنی ڕەخنە قبوڵ نەکەر

کاتێك کە ناپلیۆن وەکو کۆنسوڵی یەکەم هەڵبژێردرا، پێش هەموو شتێك ڕۆژنامەکانی داخست و ژمارەی ڕۆژنامەکانی لە ٤٩ ڕۆژنامەوە کەم کردەوە تەنیا بۆ شەش ڕۆژنامە و لەهەمان کاتیشدا ڕازی نەبوو ئەو شەش ڕۆژنامەیەش بە ئازادی بنوسن.

ئەمە لەکاتێکیشدا بوو کە دڵخۆش بوو بە ئازادی ڕۆژنامەگەری لە بەریتانیا بەڵام قسە نەیارەکانی دەوڵەتی فەرەنسای قبوڵ نەدەکرد. ناپلیۆن بەهۆی (فۆشیە)وە کە یەکێك بوو لە پیاوە نزیکەکانی فەرمانی دەستگیرکردنی بۆ سەرنوسەری ڕۆژنامە نەیارەکان ڕاگەیاند. کاتێك پرسیاری هۆکاری دەستگیرکردنەکەیان لێ کرد، وتی: سێ ڕۆژنامەی نەیار لە هەزار شمشێر مەترسیداترن.

ترسى شەشەم:
زمان لوس و زۆربلێ

زەڕینی گوێدرێژ

ڕۆژێك گوێدرێژێکی خۆبەکەم زان، زۆر خەفتی بۆ پێگە و هەیبەتی شێر دەخوارد و لەناخی دڵیەوە حەزی دەکرد لە پێگە و هێزی ئەودا ببوایە، جارێکیان لە دارستان پێستێکی شێری دۆزیەوە. بەخۆشحاڵیەوە پێستەکەی لەبەر کرد و وەکو شێر هێرشی دەکردە سەر ئاژەڵەکانی دیکە.

ئاژەڵەکانی دیکەی دارستانیش بەبینی هەڵدەهاتن و ڕایان دەکرد، گوێدرێژیش کاتێك ئەمەی دەبینی کە ئەوانی دیکە لێی دەترسن و حسابی تایبەتی بۆ دەکەن زۆر چێژی وەردەگرت. گوێدرێژ کە زۆر توشی خۆشی و خۆشحاڵی بووبوو لەم مەسەلەیە، لەدوای هەر هێرشێکەوە کە ئەنجامی دەدات لە خۆشیدا هاواری دەکرد.

ڕۆژێك ڕێوییەك کاتێك گوێی لە شێوەی دەنگی گوێدرێژەکە بوو، کەمێك وەستا و بیری کردەوە. کاتێك باش ورد بوویەوە تێگەیشت ئەوەی کە دەیبیستێت دەنگی ڕاستەقینەی شێر نیە بەڵکو دەنگی گوێدرێژە. بۆیە بە خەیاڵێکی ئاسودەوە لە گوێدرێژ نزیك بوویەوە و پێی وت:

ئەگەر دەمت نەکردایەتەوە و هاوارت نەکردایە دەکرا منیش وەکو ئەوانی دیکە بترسێنیت، بەڵام بەکردنەوەی دەمت کەسایەتی ڕاستەقینەی خۆت بۆ من خستەڕوو و دەرکەوتی چ کەسێکیت!

دەروونناسی هێز

بێدەنگی و لەخۆبووردەیی و ئارام بوون هاواری هێز و توانایییە:

ئەو کاتەی کە ڕق و توڕەیی، مرۆڤ وەکو بورکانێك دەجۆشێنێت ئەو کاتەی کە دەیەوێت سەخیفترین و ڕەقترین دەربڕین بەکار بهێنێت،

کاتێك کە ڕق و قین زاڵ دەبێت بەسەر مرۆڤدا و ئامادە دەبێت بۆ باسکردنی هەرچی نهێنی و نەوتراوەکانی نەیارەکانی،

کاتێك حەزی دەرخستن، هاندان و شەهوەتی قسەکردن و بانگەشەی باسکردنی خۆی دەکەوێتە گیانی،

کاتێکدا مرۆڤ دەکەوێتە بەر تۆمەرتی ناڕەوا بەڵام ژیرانە، ڕەچاوی ڕێسا و یاساکان دەکات و (وەڵامی بێ عەقڵەکان بە بێ دەنگی) دەداتەوە،

لەو کاتەدا دەتوانیت دەنگی لێهاتوویانەی هێز، سودبەخشانە و لەخۆبووردوانە ببیستیت و ئەو دەنگە ستایش بکرێت.

حەکیمێك زۆرترین کاتەکانی بەبێ دەنگی دەگوزەراند. لێیان پرسی:

ئەی حەکیم! هۆکار چییە بێدەنگیت هەڵبژاردووە؟

وتی: چونکە ئەوەندەی کە لە قسەکردن و دەرئەنجامی قسەکردن پەشیمانم، ئەوەندە لە بێدەنگی پەشیمان نیم.

هێزی قسەکردنی کەم و قسە هەڵبژاردن، ترسە لە زۆر بڵێی و خۆبە قسەزانی.

مرۆڤێکی زۆر بڵێ و چەنەبازم پیشان بدە تاوەکو منیش مرۆڤێکی بێ عەقڵ و خۆدەرخەر و ترسنۆکت پیشان بدەم.

ترسی حەوتەم:
ترسێك بەناوی گەڕان بەشوێن عەیب و عار و سوكایەتی كردن

پێناسەی جوامێری

لە كۆندا خەڵكی بۆ خۆشۆردن دەچوون بۆ حەمامە گشتییەكان. شاگردی حەمام كەسێك بوو كە لفكەی دەدا لە پشتی مشتەریەكان و جەستەی دەشۆرین. كاتێك كە شاگردەكە پشتی كابرای دەشۆری، چڵك و چروكییەكەی لە پشتیەوە كۆ دەكردەوە دواتر پیشانی كابرای دەدا بۆ ئەوەی بزانێت چەند پیس بووە و چۆن شۆردویەتی.

دەڵێن ڕۆژێك ابوسعید ابی الخیر دەچێت بۆ حەمام. شاگردی حەمامەكە وەكو ئەوەی كە باو بووە چڵك و چروكییەكەی لەسەر شانی ابوس سعید كۆ دەكاتەوە. كابرا كە لەو كاتەدا خەریكی ئیشی خۆی دەبێت و بوونی ابوسعیدیش بە هەلێكی زێڕین دادەنێت بۆیە لەو كاتەدا ئەوە بەهەل دەزانێت و پرسیار دەكات لە ابو سعید: ئەی شێخ! دەتوانێت حەقیقەتی جوامێری و مەردایەتیم بۆ باس بكەیت؟

ابو سعیدیش دەڵێت: جوامێر و مەرد ئەو كەسەیە كە چڵك و چروكی (كەموكوڕییەكان و عەیبەكانی) بە مەبەستی وێران كردن و سوكایەتی كردنی نەخاتە پێش چاوی و پیشانی نەدات.

گریمانەی هێز

گەڕان بەدوای عەیب و عار و هەوڵدان بۆ خستنەڕووی عەیبە ڕاستی و ناڕاستییەکانی کەسێك، یەکێکە لە میکانیزمەکانی بەرگری کەسانی ترسنۆك و بچوك، ئەو جۆرە کەسانە بۆ داپۆشینی هەستە خۆبەکەمزانینەکانی خۆیان و عوقدە و هەستکردن بە بچوکی و نەبوونی عیزەتی نەفسیان پەنا بۆ هەڵماڵینی عەیب و عاری خەڵکی دەبەن.

لە ڕاستیدا گەڕان بەدوای عەیب و عاری خەڵکی، بە تەواوکەری میکانیزمی خۆبەگەورەزانین و غرور دەزانرێت. ئەو کەسەی کە هەست بە بچوکی دەکات لەپاڵ خستنەڕووی کەسایەتیکی درۆزن و حەزکردن بە خۆگەورە پیشاندان، دەست دەکات بە سوکایەتی کردن و تیرۆری کەسایەتی مرۆڤەکان. ئەو جۆرە کەسانە حەز دەکەن بە بچوك کردنەوەی کەسانی دیکە، خۆیان بە گەورە بزانن و باڵابوونی خۆیان بخەنەڕوو. ئەو کەسە بێئاگایە لەوەی کە بنەمای ڕێسای سەرەکی بریتیە لەوەی کە: چی لەناو گۆزەکەدایە تەرشوعی ئەوە دەداتەوە. ئەوەی کە خۆمان هەمان دەتوانین بە خەڵکی دیکەشی ببەخشین. درەختی سێو، سێو دەبەخشێت، درەختی گێلاس، گێلاس دەبەخشێت، هیچ کاتێك درەختی گێلاس، هەڵوژە نابەخشێت. ئەوەی کە لە چینی ژێرەوەی کەسایەتی و ناخودئاگایماندایە لە چوارچێوەی هەڵسوکەوت و گوفتارماندا بە ئاسانی دەردەکەوێت و دەخرێتەڕوو.

ئەو کەسەی کە خاوەنی عیزەت و متمانە بەخۆبوونە ڕێز لەخەڵکی دەگرێت و هێزی دڵی دەبەخشێت و ئەوەشی کە لەخۆیدا بچوکی و سوکایەتی دەبینێت،

عەیب و عارەکانی خۆی لەناو ئەو کەسانەی کە هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا دەکات دەبینێتەوە.

ئەو کاتەی کە بەشوێن عەیب و عار و کەموکوڕییەکانی خەڵکیدا دەگەڕێین زیاتر لە هەموو کاتێك خەریکی نیشادانی کەموکوڕیەکان و عەیب و عارەکانی خۆمانین.

ئێمە ئاوێنەیەکین ئەگەر هەرکەس سەیرمان بکات

هەر باشی و خراپێکمان لەبارەوە باس بکات باسی خۆی کردووە

ترس، سوکایەتی دەکات و عەشق (هێز) ستایش دەکات، ترسنۆکەکان بەرامبەر دەترسێنن و بەهێزەکانیش هێز و ئارامی دەبەخشن.

> کەسێکم پیشان بدە کە بەشوێن عەیب و عار و کەموکوڕیەکانی خەڵکیدا بگەڕێت، تاوەکو منیش کەسێکی ترسنۆك و بێ جورئەتت پیشان بدەم.

کەمی عیزەتی نەفس ← هەست کردن بە بچوکی ← ترس ← گەڕان بەدوای عەیب و عاری خەڵکی

ترسی هەشتەم:
غەیبەت (باسکردن لە پشتەملەدا)

پشتەملە باس کردن و دووزمانی

ڕۆژێك شێر–پاشای دارستان– نەخۆش کەوت، هەرچی ئاژەڵی دارستان هەبوون هاتن بۆ سەردانی جگە لە ڕێوی، گورگی دووزمان سودی لەم حاڵەتە وەرگرت و وتی بە شێرەکە:

هەرچی ئاژەڵ و گیاندار هەیە هەموو هاتن بۆ سەردانت، تەنیا ڕێوی بێ شعور باخی بووە و نەهاتووە.

شێر وتی: کاتێك هات، بیرم بخەرەوە تاوەکو سزای بدەم.

کاتێك ڕێوی هات بۆلای شێرەکە بە تورەیی پێی وت: لەکوێ بووی؟ هەموویان هاتن بۆلام جگە لە تۆ. ڕێویەکە لە وەڵامدا وتی: سەروەرم! من کاتێك بیستم نەخۆشی بیرم لەوە کردەوە کە دەوایەکت بۆ بدۆزمەوە.

شێر پرسی: هیچ شتێکت دەست کەوت؟

ڕێوی وەڵامی دایەوە: بەڵێ! لە پاژنەی پێی گورگدا پارچە چەورییەك هەیە کە بۆ چارەسەری تۆ زۆر کاریگەرە.

شێرەکە دەستبەجێ بە نینۆك و چنگە تیژەکانی، پێی گورگە دووزمانەکەی هەڵدڕی.

ڕێویەکە لەسەرخۆ لە سوچێکەوە دەرچوو. لە ڕێگادا چاوی بە گورگەکەی کەوت کە قاچی هەموو خوێن بوو و هەڵتەقی بوو. ڕێویەکە وتی:

ئای جەناب پێڵاوی سورت لە پێ کردووە! کاتێك کە لەبەردەم پاشا دانیشتوویت و قسە دەکەیت بزانە چی دەڵێیت و خەریکی چیت.

ئاگر هەڵگیرساندن لەنێوان دووکەسدا

عاقڵی نیە و بزانە خۆشت دەسوتێنێت

(سعدی شیرازی)

گەڕان بەدوای ئاڵتوون دا

تیمر کاندریۆ کارانجی وەکو کوڕێکی گەنجی سکۆتلەندی چوو بۆ ئەمریکا. ئەم گەنجە ئیش و کاری جۆراوجۆری تاقی کردەوە و دواتر وەکو یەکێك لە گەورەترین دروستکەرەکانی پۆلا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەرکەوت. گەیشتە ئاستێك ٤٢ ملیۆنێر ئیشیان بۆ دەکرد. تاوەکو چەند ساڵێکیش پێش ئێستا، ملیۆنێك دۆلار پارەیەکی زۆر زۆر بوو، ئێستا پارەیەکی زۆر نیە.

کابرایەك پرسیاری کرد لە کارانجی، تۆ چۆن لەگەڵ خەڵکیدا هەڵسوکەوت دەکەیت؟

کارانجی وەلامی دایەوە: هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ خەڵکیدا وەکو دۆزینەوەی ئاڵتوون وایە.

تۆ کاتێك بە شوێن ئونسێك ئاڵتوندا (دۆزینەوەی خاڵی ئیجابی لەناو خەڵکدا) دەگەڕێیت، ناچاریت چەندین تەن خاك بگەڕێیت (ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ خاڵە سلبییەکانی کەسایەتی خەڵکی) بۆ ئەوەی ئونسێك ئاڵتون بەدەست بهێنیت.

هێز و توانا ستایش دەکات، لاوازیش سوکایەتی

ترسی نۆیەم:
درۆزنـــــــی

درۆکەی لە دەراوزەی شاردوە نایەتە ژوورەوە

ڕۆژێك لە ڕۆژان پاشایەك هەبوو بێ ئیش بوو و خەڵکی ئازار دەدا. ڕۆژێك بۆ خۆشی و بێتاقەتی ڕایگەیاند: هەر کەسێك بتوانێت درۆیەك بکات کە من باوەڕ نەکەم کچەکەمی لێ مارە دەکەم!

ئەم هەواڵە دەماودەم بڵاوبوویەوە و هەموو درۆزنەکان (بە پیر و گەنجەوە) بەرەو کۆشك ڕۆیشتن.

درۆزنەکان یەك بەیەك دەچوونە بەردەم پاشا و بەترش و خوێوە درۆکەی خۆیان باس دەکرد بۆ پاشا. بەڵام پاشا باوەڕی بە درۆکان دەکرد و دەیوت: ئەمە تۆ دەیڵێیت هیچ نیە، من باوەڕ دەکەم، پێدەچێت ئەوەی کە تۆ دەیڵێیت ڕوو بدات!

لەو کاتەدا کابرایەکی زیرەك هەبوو بۆ ئەوەی پاشای درۆ خۆشەویست قەناعەت پێبکات، داوای کرد سەبەتەیەکی زۆر گەورەی بۆ دروست بکەن بە شێوەیەك کە نەتوانرێت لە دەروازەی شارەکەوە بهێنرێتە ژوورەوە.

پاش چەندین هەفتە سەبەتە چنرا و ئامادە کرا. کابرای زیرەك چوو بۆ کۆشك و چووە بەردەم پاشا.

پاشا پرسی: تۆ چ درۆیەکت لەگەڵ خۆتدا هێناوە؟

کابرا وتی: درۆیەکی گەورە کە لە دەروازەی شاریشەوە نایەتە ژوورەوە و باوەڕیشی پێناکەیت!

شا قاقایەکی لێدا و وتی: وادەزانیت! هیچکەس دەتوانێت من بخەڵەتێنێت.

کابرای زیرەك وتی: درۆکەی من، هەم دەتوانرێت ببیسترێت و هەمیش دەتوانرێت ببینرێت! دەبێت بێت بۆ کەناری دەروازی شار تاوەکو لەوێ باسەکە بکەم.

پاشا وتی: کاتێك بەیانی چووم بۆ ڕاو و لە شار دەرچووم، دێم و درۆکەت دەبینم و دەیبیستم!

بەیانی پاشا و کۆمەڵێك لە سوارەکانی لە شار دەرچوون و لە پشت دەروازەکەوە سەبەتەیەکی گەورەیان بینی.

پاشا پرسی: ئەمە درۆ گەورەکەیە؟

کابرای زیرەك هاتە پێشەوە و وتی: بەڵێ قوربان! بەڵام باسی ئەم سەبەتە پەیوەندی بە باوکی بەڕێزتەوە هەیە کە پێش تۆ پاشای ئەم سەرزەمینە بوو.

- چۆن چۆنی؟ بۆچی باوکی مردووم دەهێنیتە ناو مەسەلەکەوە؟
- لەبەر ئەوەی باوکی تۆ قەرزاری باوکی من بوو...
- مەگەر شتی وا دەبێت؟ باوکی تۆ کێ بوو کە باوکم داوای شتی لێ کردووە؟!

- کابرای زیرەك سەیرێکی زەوی و سەیرێکی ئاسمانی کرد و ئاهێکی هەڵکێشا و وتی: قوربان! باوکی من پیاوێکی زۆر دەوڵەمەند بوو، ئەوەندە دەوڵەمەند بوو کە نەیدەتوانی پارەکانی بژمێرێت. کاتێك باوکی بەڕێزت پاشا بوو، لە یەکێك لە ساڵەکانی فەرمانڕەواییەکەیدا وڵات توشی بێ پارەیی بوو. هەر بۆیە داوای کرد لە باوکم پارەی پێبدات. باوکی منیش ئەم سەبەتەیەی پیشانی

باوکی تۆ دا و وتی: ئەگەر من حەوت بەم سەبەتەیە سکەی ئاڵتوونت پێ بدەم ئایا کێشەکەت چارەسەر دەبێت و پێویستیت نامێنێت؟

باوکی تۆش ڕازی بوو، بۆیە بە یارمەتی باوکی من توانی ولاتەکەی ڕزگار بکات.

لەبەر ئەوەیە باوکی تۆ قەرزاری باوکی منە. ئێستا من هاتووم حەوت سەبەن سکە ئاڵتونەکانم بدەیتەوە.

کاتێك پاشا ئەم قسانەی بیست هاواری کرد: ئەمە درۆزنێکی تەواوە! باوکم هیچ کاتێك پارەی لەکەس وەرنەگرتووە.

پاشان ڕووی کردە هاوڕێکانی و وتی: ئەمە چ قسەیەکە دەیکات، ئەم کابرایە کێیە و لەکوێوە هاتووە؟ درۆکەی بە دەروازەکەدا نایێتە ژوورەوە. لە هەموو ئەم ولاتەدا کەسێك نیە باوەڕ بەم قسەیە بکات!

کابرای زیرەك بە ئارامی زەردەخەنەیەکی کرد و وتی: کەواتە باوەڕ ناکەیت؟ ئێستا سوری لەسەر بەڵێنەکەت دەی وەرە کچەکەتم لێ مارە بکە، تاوەکو منیش ببم بە زاوات.

دەروونناسی هێز

درۆ، هەڵخەڵەتاندن و سەرلێشواندنی خەڵکییە لەڕێگەی ڕوشاندن یان بوختانکردنی حەقیقەتەوە. مرۆڤ بە هەڵخەڵەتاندن خۆی هەڵدەخەڵەتێنێت و دووژمنایەتی لەگەڵ حەقیقەتدا دەکات.

هەڵسوکەوت، وێنای کرداری نەندێشە و نەستە

ەسەر بنەمای ئەم گەلاڵەیە درۆکردن وەکو هەڵسوکەوتێك، ترسێکە کە دۆخی ەرچاوبوونی پەیداکردووە. لەنێوان ئازایەتی و ڕاستگۆیی لەلایەکەوە و لەنێوان ەڵخەڵەتاندن و ترس و تۆقاندن لەلایەکی دیکەوە پەیوەندێکی نزیك هەیە.

ەتاوەکو مرۆڤ زیاتر ترسنۆك بێت زیاتر ڕوو دەکاتە هەڵخەڵەتاندن و فێڵ و ەڵەکەبازی. تۆ ناتوانیت ئەگەر ترسنۆك بیت درۆ نەکەیت. واتە مرۆڤی ترسنۆك مرۆڤێکی درۆزنە.

ئێمە بە ڕادەی ترسەکانمان درۆ دەکەین، و بەڕادەی ئازایەتی و دلێری و توانایی و هێزی کەسایەتیشمان، ڕاستگۆیی لە ژیاندا هەڵدەبژێرین و پەیڕەوی دەکەین.

گریمانەی هێز:

مرۆڤەکان دوو کۆمەڵەن یان درۆزنن یان ئازا وچاونەترس.

هیچ کاتێك درۆ لەگەڵ ژندا نەکەیت

پیاوێك پەیوەندی کرد بە ژنەکەیەوە وتی: خۆشەویستم بەڕێوەبەرەکەم و چەند کەسێك لە هاوڕێکانم داوایان لێکردووم پێکەوە بڕۆین بۆ کەنەدا بۆ ماسی گرتن.

نزیکەی هەفتەیەك لەوێ دەبین. ئەمە هەلێکی باش دەبێت بۆ بەرزبوونەوە پلەی پۆستەکەم کە چاوەڕوانی بووم. بێ زەحمەت جلوبەرگی هەفتەیەکم بۆ ئامادە بکە لەگەڵ کەلوپەلی ماسی گرتنەکەدا.

من لە فەرمانگەکەوە دەکەومە ڕێ و لەوێوە دێم کەلوپەلەکان دەبەم و دەڕۆم، ئەها بیرم کەوتەوە جلوبەرگە ئاورشیمە شینەکەشم بخەرە ناو جامتاکەوە!

ژنەکە هەندێك بیری کردەوە ئەو مەسەلەیە کەمێك بە نائاسایی دەهاتە بەرچاوی، بەڵام بۆ ئەوەی پیشانی بدات ژنێکی باشە، هەموو ئەو کارانەی ئەنجامدا کە هاوسەرەکەی پێی وت.

هەفتەی دواتر کابرا گەڕایەوە بۆماڵەوە، کەمێك ماندوو بەرچاو دەکەوت، بەڵام ڕوخساری باش و ڕێکوپێك بوو. هاوسەرەکەی بەخێرهاتنی کرد و پرسی ئایا ماسیتان گرت؟

بەڵێ چەند جۆرە ماسیێکی مشارە، سورە و چەند پانکەییەکیشمان گرت. بەڵام بۆچی ئەو جلە ئاورشیمەی کە وتم نەتخستبوویە ناو جامتاکەوە؟

وەڵامی ژنەکەش لێزانانە دەبێت.

دەڵێت: جله نەرم و شله ئاورشیمەکانم خستبوویه ناو سندوقی کەلوپلی ماسیگرتنەکەتەوە!

گریمانەی هێز

درۆ دەکەم چونکە لاوازم.

شتەکان دەشارمەوە چونکە ترسنۆکم.

تەنیا له لوتکەی هێز و دەسەلاتدایه که دەتوانرێت لەگەڵ خەڵکیدا ڕاستگۆیانه هەڵسوکەوت بکرێت.

هیچ ئاراسته و بەرژەوەندییەک نیه بۆ ئەوەی درۆ بکرێت.

درۆ و ڕاستگۆیی له گەورەترین ئەو پێوەرانەیه که دەتوانرێت له ڕێگەیەوە پێوەری هێز و ترسی خۆمان هەڵبسەنگێنین.

کاتی دەرچوون له ئاراستەی ڕاستگۆیی، پێویسته دەستی خۆمان بگرین و بزانین ئەوە ئەو کاتەیه که لاوازین، پێویسته لەو کاتەدا له خۆمان بپرسین:

ئایا من مرۆڤێکی بێ جورئەت و ترسنۆکم یان کەسێکی بەهێز و بەتوانام؟

ڕێژەی حەشاردنەوەی درۆکردنمان، پێوەرێکی گونجاوه بۆ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەی سەرەوە.

چیرۆکەکانی شەرمەزاری

١- ڕۆژێك ڕۆژنامەنوسێك کە دەیویست بچێت بۆ سەر ئیشەکەی، لەسەر ڕێگاکەی پێکدادانێك دروست دەبێت، بۆیە توشی ترافیکێکی زۆر دەبێت.

لەو کاتەدا ڕۆژنامەنووسەکە کاتێك زانی درەنگ دەگاتە سەر کارەکەی و لەکاتی خۆیدا ناگاتە سەر ئیش، ئەوەی بە هەلێکی باش زانی بۆ ئەوەی لەو ڕووداوەی کە ڕوویداو هەواڵێکی گەرم ئامادە بکات.

خەڵکێکی زۆر لە دەوری ڕووداوەکە کۆبووبوونەوە و پێدەچوو ڕووداوێکی زۆر خراپ ڕوویدا بێت!

ڕۆژنامەنووسەکە بیری کردەوە چۆن بگاتە سەر ڕووداوەکە بۆیە بە پلە خۆی کرد بەناو خەڵکەکەدا و هاواری کرد:

(ڕێگەم بۆ بکەنەوە برۆم... تکا دەکەم ڕێگەم پێبدەن برۆم... من کوڕی ئەو کابرایەم! من کوڕی ئەوم!

تۆ بزانیت کاتێك گەیشتە سەر ڕووداوکە چی ڕوویدا بوو؟!

گوێدرێژێك بوو هاتبوویە ناو جادەکەوە!!!

٢- شەوێك ژنی ماڵێك تا بەیانی ناگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە!

بۆ بەیانی کاتێك دەگەڕێتەوە بە پیاوەکەی دەڵێت دوێنێ شەو ناچاربووم لەلای یەکێك لەبرادەرەکانم بمێنمەوە.

پیاوەکەشی تەلەفۆن دەکات بۆ بیست کەس لە دڵسۆزترین هاوڕێ نزیکەکانی بەڵام هیچکامیان مەسەلەکە پشتڕاست ناکەنەوە!

شەوێکی دیکە کابرای ماڵەوە تاوەکو بەیانی ناگەڕێتەوە. بۆ بەیانیەکەی کاتێک دەگەڕێتەوە دەڵێت بە هاوسەرەکەی دوێنێ شەو ناچاربووم لە ماڵی یەکێک لە برادەرەکانم بمێنمەوە...

خاتوونی ماڵیش تەلەفۆن بۆ بیست لە نزیکترین هاوڕێی پیاوەکەی دەکات: پانزە لە پیاوەکان دەڵێن پیاوکەت ئەم شەو لەماڵی ئێمە بوو! پێنجەکەی دیکەشیان دەڵێن ئێستاش لەوێیە.

٢-بەڕێوەبەرێکی گەنج پۆستەکەی بەرز دەبێتەوە، بەڵام ناتوانێت خۆی بگەیەنێتە ئەو کار و پێگە تازەیەی کە بۆی بەرز کرابوویەوە. ڕۆژێک تەقە درا لە ژوورەکەی. بەڕێوەبەرە گەنجەکە بۆ ئەوەی واخۆی پیشان بدات کە ئیشێکی گرنگی هەیە و زۆر مەشغوڵە، تەلەفۆنەکەی هەڵگرت و پاشان داوای کرد لەو کەسەی کە لەپشت دەرگاکەوەیە بێتە ژوورەوە.

کابرا چاوەڕوانی بەڕێوەبەر بوو تاوەکو قسەکانی تەواو بکات، بەڵام بەڕێوەبەری گەنج هێشتا هەر بە تەلەفۆن قسەی دەکرد و سەری دەجوڵاند و دەیوت: کێشە نیە، دەتوانم چارەسەری بکەم.

پاش چەند خولەکێک تەلەفۆنەکەی دانا و پرسیاری کرد لەو کابرایەی کە سەردانی کرد دەتوانم چیت بۆ بکەم. کابراش وەڵامی دایەوە: جەنابی بەڕێوەبەر هاتووم تاوەکو تەلەفۆنەکەت بۆ چاک بکەمەوە خەتەکەی پچڕاوە.

چیرۆکی سەفەر

بەڕێوەبەرێك وتی بە سکرتێرەکەی دەبێت بۆ ماوەی هەفتەیەك بچین بۆ سەفەر، بۆیە کارەکانت ئەنجام بدە و خۆت ئامادەی سەفەرەکە بکە.

سکرتێرەکەش تەلەفۆن دەکات بۆ پیاوەکەی و دەڵێت: دەمەوێت لەگەڵ بەڕێوەبەرەکەم بچم بۆ سەفەرێك، دەمەوێت تۆش ئاگادار بیت!

پیاوەکەشی ئەمە بەهەل دەزانێت تەلەفۆن دەکات بۆ خۆشەویستەکەی دەڵێت: ژنەکەم دەیەوێت هەفتەیەك بڕوات بۆ سەفەر، خۆت ئامادە بکە.

خۆشەویستی پیاوەکەش کە خەریکی وانە وتنەوەی تایبەتی بوو تەلەفۆن دەکات بۆ خوێندکارەکەی دەڵێت: ئەم هەفتەیە من مەشغوڵم ناتوانم وانەت پێبڵێم.

کوڕەکەش تەلەفۆن دەکات بۆ باپیرەی دەڵێت: مامۆستاکەم ئەم هەفتەیە ناتوانێت بێت، بابچین بۆ گەڕان و گەشت.

باپیرەش کە بە ڕێکەوت هەمان ئەو بەڕێوەبەری کۆمپانیایەیە کە بڕیار بوو لەگەڵ سکرتێرەکەیدا بچن بۆ سەفەر، تەلەفۆن دەکات بۆ سکرتێرەکەی دەڵێت سەفەرەکەمان هەڵوەشاوەتەوە، چونکە ئەم هەفتەیە لەگەڵ کوڕەزاکەم دەچم بۆ گەشت.

سکرتێرەکەشی تەلەفۆن دەکات بۆ پیاوەکەی پێی دەڵێت: سەفەرەکەم هەڵوەشاوەتەوە، دەگەڕێمەوە بۆماڵەوە.

پیاوەکەشی تەلەفۆن دەکات بۆ خۆشەویستەکەی و دەڵێت: سەفری خێزانەکەم هەڵوەشایەوە بەداخەوە ناتوانم بتبینم.

خۆشەویستی کابراش تەلەفۆن دەکات بۆ خوێندکارەکەی دەڵێت: سەفەرەکەم دواکەوت ئەم هەفتەیە وەکو هەفتەکانی دیکە وانەکان دەخوێنین. کەواتە خۆت ئامادە بکە بۆ ئەوەی بێم و وانەی تازە بخوێنین.

کوڕە منداڵەکەش تەلەفۆن دەکات بۆ باپیرەی و پێی دەڵێت: باپیرە بەرنامەی مامۆستاکەم گۆڕاوە و دەبێت خۆم ئامادە بکەم چونکە بڕیارە وانەی تازە بخوێنین.

بەڕێوەبەریش دووبارە تەلەفۆنەکە هەڵدەگرێت، و تەلەفۆن دەکات بۆ سکرتێرەکەی و دەڵێت: خۆت ئامادە بکە دەڕۆین بۆ سەفەر... بەرنامەکەم گۆڕانی بەسەردا هاتووە!

گریمانەی هێز

عەشق چییە؟ عاشق کێیە؟

ڕاستی و ڕاستگۆیی یەکێکە لە گرنگترین پێوەرەکانی دیاریکردنی عەشقی ڕاستەقینە.

ئێمە ناتوانین لە پەیوەندیەکانماندا درۆ بکەین لەگەڵ ئەوەشدا عاشق بین عاشق هیچ کاتێك درۆ ناکات.

عەشقی خۆت لەسەر بنەمای ئەو پێوەرە هەستیەی کە بەرامبەر مەعشوقەکەت هەیە هەڵمەسەنگێنە،

بەڵکو عەشقی تۆ بە ڕادەی ئەو ڕاستگۆییە کە بەرامبەر بەو کەسە هەتە.

چۆن بزانم هاوسەرەکەم (مەعشوقەکەم) چەند خۆشمدەوێت؟

سەیرکە و بزانە تاوەکو چەند ڕاستگۆیت لەگەڵیدا.

لەخۆت بپرسە: برانە بۆ بەدەستهێنانی چەند درۆم کرد.

بۆ ڕاگرتن و هێشتنەوەی چەند پەیوەست بووم بە درۆوە؟

چ حەقیقەتێکی لێ دەشارمەوە؟

چ کارێکم لەگەڵدا کردووە ئەگەر زانی، زۆر خراپ دەبێت؟

ئایا لەلای ئەو دەتوانم گەورە بیر بکەمەوە؟

ئایا هیچ شتێك هەیە ئەگەر بیزانێت پەیوەندیمان تێکدەچێت؟

جۆری وەڵامەکانت بۆ پرسیارەکانی سەرەوە ئەوە نیشان دەدات کە پەیوەندیت چەند بەهێزە لەگەڵ مەعشوقەکەت و تاوەکو چەند عەشقی پوخت و سەرەکی لە ژیانتدا هەیە.

عیزەتی نەفس و درۆکردن

سوڵتان حسێن بایقرا، ئەمیر حسێن ئەبیوردی نارد بۆلای یەعقوب میرزای حاکمی ئازەربایجان و وتی: بڕۆ بۆ کتێبخانە و کتێبی (کلیاتی جامی) وەکو هەدیە بۆ ببە.

خاوەن کتێبخانەکە بە هەڵە لە بری کتێبی (کلیاتی جامی) کتێبی (فتوحات مکیە)ی دا بە ئەبیوردی. ئەویش کتێبەکەی خستە ناو سندوقێکەوە و بەرەو شوێنی مەبەست کەوتەڕێ. کاتێك گەیشتە ئازەربایجان، یەعقوب میرزا بەخێرهاتنی کرد و لێی پرسی: ئایا لەڕێگادا هاوڕێ و هاودەمێکت لەگەڵدا بوو یان بەتەنیا بووی؟

ئەویش بە چەتاوەڕوویەوە وتی: سوپاست دەکەم، هاوڕێیەکی زۆر باشم لەگەڵدا بوو لە سەفەرەکەدا ئەویش کتێبی (کلیات جامی) بوو کە سوڵتان وەکو هەدیە ناردوویەتی بۆ جەنابت. بەدرێژایی ڕێگاکە هەر کاتێك بێتاقەت دەبووم، دادەنیشتم و دەستم دەکرد بە خوێندنەوەی.

ئەویش کتێبەکەی دا بە حاکمی ئازەربایجان کاتێك کردیەوە سەیری کرد کتێبەکە کلیات جامی نیە و فتوحاتی مکی (ابن عربی) یە ئەویش وتی بە ئەبیوردی:

باشە تەریق نابیتەوە درۆ دەکەیت؟

سەفیر بەشێوەیەك تەریق بوویەوە کە ئیدی نەیتوانی وەڵامی سوڵتان بداتەوە.

دواتر وتبووی: کاتێك درۆکەم دەرکەوت حەزم دەکرد لەو کاتەدا بمرم.

دەروونناسی هێز

پرسیار: ئەگەر درۆی نێردەکەی سوڵتان دەرنەکەوتایە، چ کێشەیەك بوو؟

نێردراوەکە لە دەرکەوتنی درۆکەی زۆر شەرمەزار بوو، بەڵام نەفسیەن لە کردارەکە واتە لە درۆکردنەکە بێتاقەت و شەرمەزار نەبوو، چونکە درۆکردن لەقۆناغەکانی ژیانیدا گەشەی کردبوو. (لە قۆناغی سێیەمی گەشەکردنی ئەخلاقیدا، متمانە، حەیا و قبوڵ کردن، بنەمای هەڵسوکەوتی ئەخلاقین.)

ئەم چیرۆك و بەسەرهاتە شەرمەزارییانە یەك پێکهاتەیان هەیە: ئەویش حەیاچوونی کەسی درۆزن. لەوانەیە لەناو زۆرێك لە دەقە سونەتیە ئەخلاقی و ئەدەبیاتە ئەخلاقییەکاندا ئامارە بە کۆمەڵە چیرۆکێکی لەو شێوەیە بدرێت، تاوەکو خاڵە سلبیەکان و کاری هەڵسوکەوتییە هەڵخەڵەتێنەرەکان دەرکەون، بەڵام ئایا دەرخستنی بەڵگەیەکی لەم شێوەیە (درۆ خراپە چونکە متمانە و ئابڕوی تاك لەناو دەبات) بەسە بۆ پیشاندانی ناشیرینیەکانی درۆکردن؟

ئەم شێوە دەرخستنە بەو شێوەیەی کە پێشتر ئامارەم پێکرد لە بابەتی (گریمانەی دووەمدا: پەیوەندی نێوان عیزەتی نەفس و ڕەزیلییە ئەخلاقییەکان) بەهۆی هەستکردن بە کەمی ڕێزگرتنە لە خۆی. ڕێزنەگرتنی تاك لەخۆی سەرنجی ئەو کەسە بۆ داوەرییەکانی خەڵکی ڕادەکێشێت و ئەو پێکدادانەی کە لە ڕێگوزەری هەڵخەڵەتاندنەکاندیدا توشی دەبێت و لە عیزەتی نەفسی دەدات لەدیدی ئەوەوە بێ گرنگی و بێ مانایە. چونکە لەم هەلومەرجەدا تاك بیر لە ڕسوابوونی و تەریقبوونی دەکاتەوە لەلای خەڵکیدا نەك ڕسوابوونی لەلای ویژدانی خۆی.

ژووری ئیشکردنی فریشتەکان چۆن فێنک دەبێتەوە؟

کەسێکی درۆزن دەمرێت و دەڕوات بۆ ئەو دنیا.

لەبەرامبەر دەروازەکانی بەهەشت دەوەستێت، لەوێ دیوارێکی گەورە دەبینێت کە چەندین کاتژمێری جیاواز لەسەر دیوارەکە هەڵواسراوە.

پرسیار دەکات لە فریشتەیەک: بۆچی ئەم کاتژمێرانەتان بەم دیوارانەوە هەڵواسیووە؟

فریشتەکەش وەڵام دەداتەوە: ئەم کاتژمێرانە، کاتژمێری هەڵسەنگاندنی درۆکردنن و بۆ هەمووکەس لەسەر زەوی سەعاتێکی هەڵسەنگاندنی درۆ هەیە. هەرکاتێك ئەو کەسە درۆیەك بکات میلی کاتژمێرەکەی چرکەیەك زیاتر دەچێتە پێشەوە.

کابراش دەڵێت: سەیرە! ئاماژە بۆ یەکێك لە کاتژمێرەکان دەکات و دەڵێت ئەو کاتژمێرە هی چ کەسێکە؟!

فریشتەکە وەڵام دەداتەوە: ئەوە هی غاندییە، ئەو بەدرێژایی ژیانی درۆی نەکردووە هەر بۆیە میلی کاتژمێرەکەی یەك چرکەش نەچووەتە پێشەوە.

وای باوەڕپێنەکراوە. باشە ئەی ئەوەیان هی کێیە؟

فریشتەکە وەڵام دەداتەوە: ئەو کاتژمێرەیان هی ئابراهیم لینکۆڵنە (سەرۆك کۆماری پێشووی ئەمریکا) میلەکەی دووجار جوڵاوە و چووەتە پێشەوە!

- سەیرە! بەراستی ئەی کاتژمێرەکەی من لەکوێیە؟

- فریشتەکە وەڵام دەداتەوە: کاتژمێرەکەی تۆ لە ژووری ئیشکردنی فریشتەکانی سەرپەرشتیارانی ئەم کاتژمێرانەیە و لەوێ وەکو پانکەی سەقفی بەکار دەهێنرێت!!

درۆ کردن چەندین جۆری هەیە کە لە درێژەی باسەکەدا ئاماژە بە چەند شێوازێکیان دەکەین:

ڕیا، پەیمان شکاندن، خیانەت کردن لە ئامانەت و زمان لوسی و ماستاوچیەتی.

ترسی دەیەم:
ڕیا و تەزویر

شۆفێری بۆ چ کەسێك دەکەم؟

شۆفێرێکی پاس خەریکی شۆفێری بوو. لە ئاوێنەکەوە سەیری ناو پاسەکەی دەکات. لەو کاتەدا هەموو سەرنشینەکان لە پاسەکەدا خەوتوون. ئەویش تووڕە دەبێت، ئیستۆپێکی توند دەگرێت و هاوار دەکات:

ئەی هاوار باشە من شۆفێری بۆ کێ دەکەم؟

گریمانەی هێز

وشەی (ڕیا) لە زمانی عەرەبیدا لە (رای)وە کە بەمانای (گەیشتن بە خەون)ەوە وەرگیراوە. واتە ئەو کاتەی کە مرۆڤ هەوڵدەدات خۆی بگەیەنێتە خەونی کەسانی دیکە یان خراپتر لەوەش بەو مانایە دێت کە بریتیە لەوەی کە ئەو کەسە دەیەوێت خۆی نەك بەوشێوەیەی کە هەیە بەڵکو بەو شێوەیەی کە خەڵکی دیکە پەسەندی دەکەن پیشان بدات، واتە دەگاتە سنورەکانی ڕیاکاری.

ڕیا یەکێکە لە ناشیرینترین سیفەتە نەخلاقییەکان. چونکە درۆ، دووڕووی و نیفاق دەبنە ئامرازە کردارییەکانی ڕیا و بەبێ هەڵخەڵەتاندن و تەزویر، ڕیا بوونی نیە.

ڕیا بە سێ شێوە دەردەکەوێت:

١- شاردنەوەی ویست و ئیرادە و لاوازی کەسایەتی.

٢- ڕاگەیاندن و دەرخستن و پەیوەستکردنی بەستنەوەی تایبەتمەندی کەسایەتێك بەخۆتەوە، لەکاتێك کە بەڕاستی تایبەتمەندی ئەو کەسایەتیەت تێدا نیە.

٣- حەز دەکەین بەو شێوەیەی کە دەیلێین و نیشانی دەدەین خەڵکی کردار و چالاکیەکانمان ببینێت و بەو کار و کردەوانەمان بیانخەینە ژێر کاریگەریەوە.

لە هەرسێ بوارەکەدا، تاك هەوڵ دەدات بۆ سەلماندنی خۆی و قبوڵکردنی لەلایەن خەڵکی دیکەوە لەڕێگەی هەر دوو فێڵی شاردنەوە و پیشاندانی دەموچاوێکی درۆزنانە و خوازراوانە خۆی نمایش بکات.

بە پێی ئەم ناساندنانەی سەرەوە، ئەگەر هەرکاتێك کارێك ئەنجام بدەین ئەگەر خەڵکی و دەوروبەر نەبوونایە ئەو کارەمان ئەنجام نەدەدا، یان بەلایەنی کەمەوە بەو شێوەیە ئەو کارەمان ئەنجام نەدەدا، ئەوە لەو کاتەدا لە حاڵەتی ڕیاکاریداین. بە زمانێکی سادەتر جیاوازی چۆنایەتی هەڵسوکەوتمان لە چۆڵەوانی و لەبەردەم (خەڵکی) ڕێژە و بڕی ڕیاکاریمان ئاشکرا دەکات...

ڕیاکار بەم فەلسەفەیە دەژی:

گرنگ نیە من خۆم چۆن دەبینم، گرنگ ئەوەیە خەڵکی چۆن پێناسەم دەکەن. ڕیاکار بێتاقەتی ئەوە نیە کە دەستی گڵاو بووە بەڵام بێتاقەت و بێزاری ئەوەیە کە خەڵکی بە ئاڵودە و گڵاو بیبینن.

مەست و عارف

خواجە بەهادین نەقشبەندی لەناو یەکێك لە بازاڕەکانی بوخارادا توشی مەستێك بوو، لەکابرا خۆی لادا و ڕێگەکەی گۆڕی.

کابرای مەست وتی:

ئەی خواجە! من بەو شێوەیەی کە هەم خۆم پیشانی خەڵکی دەدەم، ئایا بەڕاستی تۆش بەو شێوەیەیت کە خەڵکی دەتناسن و دەتبینن یان بە شێوەیەکی تری؟

بۆیە خواجە دەستیکرد بە گریان و کەوتە لەرزین چەندین جار وتی:بەخوا تۆ لە من بێ ڕیاتری! و تاوەکو ماوەیەکی زۆر بیری لە قسەی ئەو مستە دەکردەوە و دەگریا.

دڵێك کە لەناویدا هیچ حەقێکی تێدا نیە
و بە حەقەکەی ڕازی نیە
و لە قسەکردنیدا هیچ حەقێك نابیسترێت
لەو دڵەدا هیچ ئیخلاصێك نیە
هەرکەسێکیش ئیخلاصی نەبێت
ئەو کەسە بەهیچ لایەکدا خلاص نیە.

(ابوسعید ابی الخیر)

نەڕۆیت بۆ شانۆ...

(پەیوەندی نێوان عیزەتی نەفس و ڕیاکاری)

هونەرمەندێك بەناوی چارلز كۆبرین باشی ئەوەی دەكرد ڕۆژێك باوكی ئاگاداری كردەوە كە خۆی بەدوور بگرێت لە ڕۆیشتن بۆ هەندێك لە شانۆكان.

باوكی پیاوێكی زۆر ئاینی بوو. چارلزیش دەپرسێت: باوكە! مەبەستت چ جۆرە شانۆیەكە؟

باوك: مەبەستم لە شانۆ سەرگەرمی و هەیەجانیەكانە كە بۆ تەمەنی تۆ نابن و نابێت هەرگیز بڕۆیت بۆ ئەو جۆرە شانۆیانە.

چارلز بەخێرایی دەپرسێت: بۆچی؟

باوك: لەوێ كۆمەڵە شتێك دەبینیت كە نابێت سەیریان بكەیت و بیانبینیت چونكە باش نیە.

ئەم مەسەلەیە وای كرد بە كۆبرن چارلز بگەڕێت بەشوێن ئەو نهێنیەدا. هێشتا چەند ڕۆژێك تێنەپەڕی بوو بەسەر ئەو مەسەلەیەدا چوو بۆ شانۆیەكی لەو شێوازەی كە باوكی باسی دەكرد. كۆبرن چارلز دەڵێت: تێگەیشتم كە باوكم ڕاستی كرد.

من شتێكم بینی كە نەدەبوو بیبینم.

من لەوێ باوكم بینی!!

گریمانەی هێز

پەیوەندی نێوان ڕیا و هەست کردن بە کەمی عیزەتی نەفس چۆنە؟

پێناسەی عیزەتی نەفسمان کرد وتمان بریتیە لەو پێوەرە بەها و کەرامەتەی کە تاك بۆ خۆی لەبەرچاوی گرتووە و خۆی بەشایەنی دەزانێت. هەرچی تاك زیاتر بەها بۆ خۆی دابنێت و لەبەرچاوی بگرێت، کەمتر گرنگی بە داوەری و هەڵسەنگاندنی خەڵکی دەدات و هەوڵ بۆ ڕازی کردن و خۆشحاڵکردنی خەڵکی نادات.

بەڵام ئەو کەسەی کە توشی عوقدەی خۆبەبچوك زانین و هەستکردن بە خۆبەکەمزانین دەبێت، پێکهاتەی ژیانی لەسەر بنەمای جێگیرکردنی خۆی لەگەڵ خەڵکی دادەمەزرێنێت، هەوڵ دەدات خۆشەویستی و ڕێزی خەڵکی بەدەست بهێنێت. ئەو کەسە درۆزنانە هەوڵ بۆ شاردنەوەی لاوازیەکانی خۆیان دەدەن و بە خستنەڕووی وێنایەکی خەیاڵی لەخۆیان بۆ خەڵکی پەیوەستکردنی کۆمەڵە سیفەتێکی تایبەتی و ئەخلاقی تایبەت (کە لەڕاستیدا خاڵیە لەو سیفەت و ئەخلاقانە) دەیانەوێت لەو ڕێگەیەوە خەڵکی قبوڵیان بکەن و بە ڕەسمی بیناسێنن.

لەم دیدەوەیە، کەسی ڕیاکار گرنگی بە کەموکوڕیەکان و لاوازی هەڵسوکەوتەکانی و ئەخلاقە خراپەکانی خۆی نادات، بەڵکو نیگەران و بێتاقەتی داوەریەکانی خەڵکە بەرامبەر بەخۆی.

بۆ نمونە کەسی ڕیاکار بێزار و بێتاقەتی ئەوە نیە کە درۆ دەکات بەڵکو بێتاقەتی ئەوەیە کە خەڵکی وابزانن درۆزنە (واتە دەترسێت خەڵکی بەخراپ سەیری بکەن).

کەسی ڕیاکار ئەوەندەی کە لە دەکەوتنی زمانی خراپبوونی دەترسێت ئەوەندە لەوە ناترسێت و خەم بۆ ئەوە ناخوات کە بەڕاستی زمان پیس و بەد زمانە.

ئەو هیچ خەمی ئەوە ناخوات کە ناکۆکی هەیە لەگەڵ هاوسەرەکەیدا، بەڵام بێتاقەتی ئەوەیە کە خەڵکی پێی بزانن.

بۆ کەسی ڕیاکار و درۆزن بەکارهێنانی ماددەی بێهۆشکەر و سەیرکردنی فیلمە بێ ئەخلاقییەکان کارێکی ناپەسەند نیە، ترسی ئەوەی هەیە خەڵکی پێی بزانن.

ڕیاکار بەڕێز نیە و ئەم مەسلەیە بێتاقەتی ناکات، بەڵام حەز دەکات خەڵکی بەڕێزانە هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکەن.

ئەرستۆ دەڵێت: گرنگ بەڕێزبوونی تۆیە نەك ئەو ڕێزەی کە خەڵکی لێت دەگرن. بەڵام بۆ کەسی ڕیاکار مەسەلەکە بەتەواوی پێچەوانەیە، بۆ ئەو کەسە ڕێز گرنگ نیە بەڵکو بەدەستهێنانی ڕێزی خەڵکی گرنگە. فەلسەفەی کەسی ڕیاکار ئەمەیە:

گرنگ نیە چ کەسێکم، چۆن هەڵسوکەوت دەکەم و خۆم چۆن دەبینم، گرنگ ئەوەیە کە خەڵکی لەبارەمەوە چۆن بیردەکەنەوە.

بەم شێوەیەیە کە ئەسڵ و بنەماکانی ئەو کەسە بۆ پابەندبوونی بە پرسە ئەخلاقییەکانیەوە- نەك ناشیرینی ئەخلاقەکانی- ترسە لە ئاشکرابوونی هەڵسوکەوتەکانی. بۆیە ڕاگری (هێشتنەوە) لەناو کەسی ڕیاکاردا دەرەکییە نەك ناوەکی.

میکانیزمەکانی دروستبوونی ڕیا: هەرکەسێك خۆی خۆشنەوێت (خاڵی دەبێت لە عیزەتی نەفس)

١- بۆ قەرەبووکردنەوەی هەستکردن بە بچوکی، سواڵی خۆشەویستی و ڕێزگرتن لە خەڵك دەکات.

٢- بۆ سەرنجڕاکێشانی خۆشەویستی و ڕێزگرتنی خەڵکی خۆی بە کەسێکی خۆشەویست و شایەنی ستایش دەزانێت.

٣- ئەو کەسەی کە دەیەوێت ڕێزداربوونی خۆی بسەلمێنێت بە درۆکردن و ڕیاکاری:

أ- ناشرینیەکانی خۆی دەشارێتەوە.

ب- بە درۆوە بانگەشەی ئەوە دەکات کە بە فەزیلەتە ئەخلاقییەکان ڕازێنراوەتەوە و تەزویرانە لەبەردەم خەڵکیدا خەریکی نمایشکردنی ئەوشتە باشانەیە کە بانگەشەیان بۆ دەکات.

لە کۆتاییدا، خراپ نیە ئەگەر پرسیار لەخۆمان بکەین ئەگەر کەسێك نەمانبینێت لە سەدا چەند ئەو کارانەی کە ئێستا ئەنجامیان دەدەین لەلای خەڵکی ئەنجامەمان نەدەدا.

ئەو کارانە چییە کاتێك کە خۆت بەتەنیایت و خەڵکی بەچاوەوە نیە ئەنجامیان دەدەیت، بەڵام ئەگەر بزانیت ڕۆژێك خەڵکی پێیان دەزانێت، ئەنجامیان نادەیت.

ترسی یانزەیەم:
پەیمان شکێنی و جێبەجێ نەکردنی بەڵێن

چ کەشکێك؟ چ خوریەك؟

شوانێك ڕانە مەڕێکی برد بۆ ناوچەیەك توشی دارگوێزێکی گەورە بوو.

لە درەختەکە چووە سەرەوە و دەستی کرد بە گوێز ڕنین. لە پڕێکدا ڕەشەبایەکی توند هەڵیکرد، شوانەکە ویستی لەسەر دارگوێزەکە بێتە خوارەوە بەڵام ترسا. ڕەشەبا ئەو لقە دارەی کە شوانەکە لەسەری بوو دەیهێنا و دەیبرد.

شوانەکە سەیری کرد لەوانەیە بکەوێتە خوارەوە و دەست و پێی بشکێ.

لەو کاتە ترس و تۆقینەرەدا لە دوورەوە کابرایەکی مێزەر لەسەری بینی و بانگی کرد وتی:

جەنابی مەلا! دوعایەکم بۆ بکەم لەسەر ئەم لقە دارە دابەزم ڕانەکەم نەزرت بێت.

ڕەشەباکە کەمێك ئارام بوویەوە، شوانەکە لقێکی بەهێزتری گرت و هەندێك شوێن پێی دۆزیەوە و کەمێك دڵی ئارام بوویەوە.

وتی: مامۆستا! خوا قبوڵی ناکات ژن و منداڵەکەم هەژار و نەدار بکەون و تۆش ببیتە خاوەنی هەموو ڕانەکە. نیوەی بۆ تۆ و نیوەی بۆ من...

بە ئارامتربوونی هەوا، شوانەکە کەمێکی تر دابەزی. کاتێك نزیك بوویەوە لە ساقی ئەسڵیەکەی درەختەکە، وتی: مامۆستا! چۆن دەتوانیت نیوەی ڕانەکە ڕاگریت؟

خۆم ڕایاندەگرم، لەبەرامبەر ئەو زەحمەتە نیوەی کەشك و خووری ڕانەکەت پێ دەدەم.

کاتێك کەمێکی تر دابەزی وتی: بەهەرحاڵ شوانەکەش بێ دەستحەق نابێت!

کەشکەکە بۆ تۆ، و خوری و پەزمەکەش وەکو دەستحەق بۆ من.

کاتێك ڕزگاری بوو و پێی خستە سەر زەوی سەیرێکی مەلای کرد و وتی:

کەشکی چی؟ و خوری چی؟ من لە ترساندا هەڵەکم کرد، ئەگەر لە ترساندا هەڵە بکەیت هیچ غەرامەی نیە!!

گریمانەی هێز

ڕێژە و بڕی پابەندبوون بە پەیمان و بەڵێن و وەفاداربوون بەجێبەجێ کردنی پەیمانەوە، بڕی هێزی کەسایەتی، کەرامەت و جێگیری کەسایەتی پیشان دەدات.

> هێز و توانا بە وەفایە بەرامبەر بە پەیمان و بەڵێنەکەی.
> لاوازی و بێ توانایی خەریکی بیانووهێنانەوەی بێ مانا و ترسنۆکییە بۆ بەڵێن و پەیمانەکەی.

هەموو مرۆڤێك خاوەنی دوو هێزە ئەوانیش هێزی شەڕ و هێزی خێر، کاتێك نەفس، مرۆڤ بەرەو کارە نائەخلاقی و ناپەسەندەکان دەبات، هێزی خێر لە چوارچێوەی ویژداندا دەست بە ڕووبەڕووبوونەوە دەکات. مرۆڤەکان بۆ گەمارۆدانی هێزە ڕاگرەکانی ویژدان و هەڵهاتن لە ویژدانی موعەزەبیان، کار و کردارە نائەخلاقییەکانی خۆیان ئاراستە دەکەن.

ئاراستەکردنی دەرخستنی نەفس، بۆ سەرپێچیکردنی سنورە ئەخلاقیەکانە.

ئاراستەکردن ڕەوشێکە مرۆڤ، لە ماوەی ئەو ڕەوشەدا بەلگەکان، ئاراستەکان و ڕەوانە بەهێزە پەسەندەکان (لە دادگایەکدا کە لەلایەکەوە کە دەعواکە خودی خۆیەتی و لەلایەکی دیکەشەوە قازیەکەش نەفسی خۆیەتی و دەرئەنجامی ڕەنگاش پێشوەخت دیارە) بۆ کردارەکانی خۆی دەهێنێتەوە و کردارە ناپەسەندەکانی خۆی عەقلانی، بەهادار و ئینسانیانە دەخاتەڕوو، بۆچی ئەم کارەت کرد؟

- هەمووکەس دەیکات.
- ئێمە نەیکەین کەسێکی دیکە دەیکات.
- ڕاست دەکات.

کرداری ئاراستەکراو بەتایبەتی لە کاتی سەرپێچی کردن لە بڕیارەکان و پەیوەستبوونەکاندا کاریگەری خۆی هەیە.

وەفاداربوون بە بەڵێنەوە (توانایيە) و بۆ دیاری کردن و ڕادەی پێوەری هێزی کەسایەتی، خاوەنداریەتی و بنەمای گرنگ پێویستە.

لەبیرمان بێت ئەو بەڵێن و پەیمانەی کە بەخۆمانی دەدەین، بە بەشێك لە گرنگترین پەیمانەکانی خۆمان حساب دەکرێت.

ئەوكەسە كێیە کە لەڕووی کەرەمەوە وەفاداریم لەگەڵدا دەکات؛

(حافیز)

لەگەڵ هەموویان بەڵێ لەگەڵ منیشدا بەڵێ؟!

بازرگانێك ئیفلاسی کرد و خاوەن قەرزەکان چوونە لای قازی و شکاتیان لێ کرد. بازرگانیش پارێزەرێکی لێهاتووی گرت و داوای چارەسەری لێ کرد. پارێزەر وتی: کاتێك کە لەبەردەم قازی ئامادە بووی، هەرکەسێك (تەنانەت قازیش) هەر پرسیارێکیان لێ کردی و هەرچیان پێ وتی تەنیا بڵێ (بەڵێ).

بازرگان لەگەڵ پارێزەر ڕێکەوتنێکیان ئیمزا کرد و بڕیاردرا پێشەکی بڕێك پارەی نەقدی پێ بدات و پاشماوەی پارەکەش پاش سەرکەوتنی لە دادگا بیدات بە پارێزەرەکە. ڕۆژی دواتر بازرگان چووە لای قازی و لە وەڵامی پرسیارەکانی قازیدا تەنیا دەیوت: (بەڵێ! بەڵێ) تاوەکو قازی و خاوەن قەرزارەکانی بێتاقەت بوون.

قازی وتی:

وادیارە ئەو داماو و ئیفلاسە خەتای نیە، چونکە پێدەچێت بەهۆی ئەو خەم و خەفەتەی کە خواردوویەتی عەقڵ و مێشکی لەدەستدا بێت و شێت بووبێت.

خاوەن قەرزەکانیش بەزەییان هاتەوە بە کابرای بازرگان و هەموو عەفوویان کرد.

بۆ بەیانیەکەی پارێزەر چووە ماڵی بازرگان، بازرگانیش هەر لە سەرەتای وەڵامی سەلامەکەی پارێزەرەکەوە وتی: بەڵێ.

پارێزە حاڵ و ئەحواڵی پرسی. بازرگان وتی: بەڵێ، پارێزەر وتی: سوپاس بۆ خودا کە سەرکەوتیت، ئێستا بەشەکەی تری پارەکەم پێبدە. بازرگان وتی: بەڵێ. پارێزەر هەرچی وت، ئەویش لە وەڵامدا دەیوت بەڵێ. دواجار پارێزەر بێتاقەت بوو و ئەحەمولی نەما و وتی:

لەگەڵ هەموو بەڵێ، لەگەڵ منیش بەڵێ؟! کابرای ئیفلاسیش لەوەڵامدا وتی: بەڵێ، بەڵێ..

*** *** ***

هەزار بەڵێنی باش بە بەڵێنێك ناكات كە جێبەجێ بكرێن

بـــەڵێنی پاشـــا

پاشایەك لە شەوێكی ساردی زستانی لە كۆشكەكەی چووە دەرەوە. كاتی گەڕانەوە، سەربازێكی پیری بینی بە جلوبەرگێكی تەنكەوە لەبەر ئەو سەرمایەدا خەریكی پاسەوانی بوو.

لە سەربازی پیری پرسی: ئایا سەرمات نیە؟

پاسەوانی پیر وتی: چۆن، بەڵام جلوبەرگی گەرمم نیە و ناچارم تەحەمولی سەرماكە بكەم.

پاشا وتی: من هەر ئێستا دەچم بۆ كۆشك و دەڵێم بە پاسەوانەكانم یەكێك لە جلە گەرمەكانی خۆمت بۆ بهێنن.

پاسەوان كەیف و خۆشی تێكەوت و سوپاسی پاشای كرد. پاشا كاتێك چووە ناو كۆشكەوە بەڵێنەكەی لەبیرچوویەوە.

بەیانی ڕۆژی دواتر، جەستەی كابرای پیرە پیاویان لە دەوروبەری كۆشك بە مردووی دۆزیەوە كە لەناو سەرمادا ڕەق بووبوویەوە، لەتەنیشتیدا پارچە كاغەزێك كەوتبوو و بەدەست وخەتێكی ناخۆش نوسیبووی:

ئەی پاشا! من هەموو شەوێك بەم جلە باریكانەی خۆمەوە تەحەمولی سەرمام دەكرد، بەڵام بەڵێنی جلە گەرمەكانی تۆ منیان كوشت و ڕەقیان كردمەوە!!

خیانەتی جنسی

(پەیمان شکێنی لە ژیانی هاوسەریدا)

ژن و پیاوێکی پێگەیشتوو دوو کچی جوانیان هەبوو، بەلاّم هەمیشە حەزیان دەکرد کوڕێکیشیان هەبێت. ئەوان بڕیاریاندا بۆ دواهەمین جار چانسی خۆیان بۆ دروستبوونی کوڕێك تاقی بکەنەوە. دواجار ژنە سکی پڕ بوو و کوڕێکی جوانی هێنایە دنیاوە.

باوك، بەخۆشی و بە پەلە چوو بۆ نەخۆشخانە بۆ ئەوەی کوڕەکەی ببینێت. کابرا لە نەخۆشخانە ناشیرینترین منداڵی بینی کە بەدرێژایی تەمەنی شتی وای نەبینی بوو. کابرا وتی بە هاوسەرەکەی: هەرگیز باوەڕناکەم ئەم منداڵە ناشیرینە هی من بێت!

هەرکەسێك تەنیا یەکجار سەیری کچە جوانەکانم بکات ئەزانێت کە تۆ خیانەتت لە من کردووە!

ژنەکە بە زەردەخەنەوە وتی: نەخێر، ئەمجارەیان خیانەتم لێ نەکردی.

گریمانەی هێز

پەیمان شێکینی بەمانای خۆشکاندنە. هەر خیانەت و پیسیێك کە ئەنجامی دەدەین ئەوە زیانمان لەخەڵکی نەداوە، بەڵکو بەخودی بالاّی خۆمان و بە کەسایەتی خۆمان خیانەتمان کردووە. لەڕاستیدا هەموو پەیوەندیەکانمان لەگەڵ خەڵکیدا، کاردانەوەی ئەو پەیوەندیانەیە کە لەگەڵ خۆماندا هەمانە و لە هەر بڕیار و کردارێکیشدا -کە بە ڕواڵەت پەیوەستە بەخەڵکانی دیکەوە- ئەو حەقیقەتە شاراوەیە کە من چ کەسێکم و چ بوونێکم بۆ خۆم پێناسە کردووە.

ترسی دوانزەیەم:
خیانەت لە ئەمانەت و (سپاردە)

ئاســـمان نەیتوانــی باری ئەمــانەت بکێشێت
کەچی قورعەیەکی فاڵیان بەناوی منی شێتەوە کردووە

مانگم لەت نەکردووە

شێخ مورتەزا ئەنصاری کە یەکێکە لە پیاوە گەورە ئاینییەکان. ئەو رۆژەی کە کۆچی دوایی کرد لەگەڵ ئەو کاتژمێرەی کە وەکو فێرخواز و فەقیەکی هەژار چووە شاری نەجەفەوە، هیچ جیاوازی نەبوو. کاتێك خەڵکی خانووەکەیان بینی، تێگەیشتن کە ئەو پیاوە وەکو هەژارترین خەڵکی ئەو ناوچەیە ژیاوە.

رۆژێك کابرایەك پێی وت: بەڕێز! باشە ئازایەتی دەکەیت کە ئەو هەموو پارە و خشڵ و زیوە دێتە دەستت کەچی هیچ جۆرە سودێکی شەخسی لێ وەرناگریت.

شێخ مورتەزا وتی: چ ئازایەتێکم کردووە؟

کابرا وتی: چ ئازایەتێك لەوە گەورەتر؟

شێخ وتی: ئیش و کاری من ئەو پەڕی وەکو کاری ولاٚخدارەکانی کاشانە کە دەڕۆن بۆ ئەسفەهان و دەگەڕێنەوە. ولاٚخدارەکانی کاشان لەخەڵکی پارە وەردەگرن بۆ ئەوەی بڕۆن بۆ ئەسفەهان شتیان بۆ بکڕن و بیهێننەوە. ئایا تۆ بینیوتە ئەمانە خیانەت بکەن بە ماڵی خەڵکی؟ ئەمە لەلای من زۆر مەسەلەیەکی گرنگ نیە، لەلای تۆ بووەتە شتێکی گەورە.

گریمانەی هێز

ئەمانەتداری یەکێك لە لایەن گرنگەکانی بەهێزی و قابلیەتی شەخسی، خیانەتیش لە ئەمانەت یەکێکە لە تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی درۆزنی و ترسنۆکی. ئەمین بوون و دەستپاکی لەگەڵ نائارامی و ترس یەك ناگرێتەوە و هیچ پەیوەندییەکیان بەیەکەوە نیە بەڵکو ئازایەتی و ئیمان پەیوەندی بە ئەمینی و دەستپاکیەوە هەیە. هەموو مرۆڤێك نهێنییەك یان سرێکی وەکو ئەمانەت لەلایە. پرسیاری گرنگ ئەوەیە ئێمە چیمان کردووە بە ئەمانەتەکەمان؟

مرۆڤ سندوقێکی ئەمانەتە

متمانە و گومانی باشی خەڵکی بۆ ئێمە ئەمانەتە.

نهێنی و دەردە دڵی هاورێیان هەموو ئەمانەتە لەلامان.

ئەو ژینگە و دنیایەی کە لەناویدا دەژین ئەمانەتە.

زمان، فەرهەنگ و پاشماوە مێژوویی و فەرهەنگییەکانی رابردوو ئەمانەتن.

منداڵەکانمان ئەمانەتن.

ئەو زانیار و ئامارانەی کە بەهۆی کار و پیشەکەمانەوە لەبەردەستماندایە ئەمانەتە.

هێزی سیاسی، یاسادانان و جێبەجێکردنی هەمووی ئەمانەتە.

جوانی، گەنجی و تەندروستی ئەمانەتن.

دارایی و سامان ئەمانەتن.

بەکورتی ئەو تەمەن و ژیانەی کە پێماندراوە هەمووی ئەمانەتە.

ئێمە چی دەکەین بەم ئەمانەتانە؟ ئایا کەسێکی جێگەی متمانەین بۆ پاراستنی ئەو ئەمانەتانە یان بەو ئەمانەتانە خۆویستانە و بێ ئوصولانە و تەنیا بۆ جێبەجێکردنی بەرژەوەندییە شەخسیەکانمان سودیان لێوەردەگرین و بەکاریان دەهێنین؟

ترسی سیانزەیەم:
ماستاوچیەتی و زمان لوسی و خۆبردنە پێشەوە

میرزا ئاغاخان نوری و پرسیارێك

کابرایەك لەسەردەمی میرزا ئاغاخان نوری، تۆپێکی گۆی زەوی لە ئەورووپاوە هێنا بۆ ئێران و بردی بۆلای جەنابی ڕاوێژکار. میرزائاغاخان لێی پرسی:

ئەمریکا لەکوێی ئەم گۆی زەویەدایە؟

کابراش وەڵامی دایەوە: هەر شوێنێك کە جەنابتان بفەرموون قوربان!

دەروونناسی هێز

ماستاوچیەتی و خۆبردنە پێشەوە یەکێکە لە گەورەترین لایەنەکانی فێڵبازی و هەڵخەڵەتاندن و خۆڵ کردنە چاوەوە. بۆ پەیبردن بە لایەنی دەروونی کەسی ماستاوچی و دووڕوو دەبێت تەرکیز لەسەر گەورەترین قوربانیدانی بکەین:

حەقیقەت

لەبابەتی ماستاوچیەتی و خۆبردنە پێشەوە، حەقیقەت، هەمیشە قوربانی (ترسە). مرۆڤی فێڵباز و تەزویرچی بۆ بەدەستهێنانی خواستەکانی، دەست بە بەدەستهێنانی خۆشەویستی، پشگیری و خۆلادان لە تورەیی دەکات، ئەم جۆرە کەسانە حقیقەت سەردەبڕن و پێستی دادەماڵن و بەو شێوەیە ئەو شتە دەخەنەڕوو کە شایەنی قبولکردن و ستایش کردن بێت.

(ترس) گەورەترین دوژمنی حەقیقەت و بکوژە. گورگی ترس لە چاولێکنانێکدا
مەڕی حەقیقەت هەڵدەدرێت.

حەقیقەت هەمیشە قوربانی ترسەکان و هەوەسی مرۆڤە ترسنۆك و بێچارەکان
بووە.

ڕۆژێك لویسی چواردەیەم پرسیاری کرد لە یەکێك لە دەرگاوانەکانی دەربار
وتی
کاتژمێر چەندە؟

ئەویش سەری دانەواند و وتی: هەر کاتژمێرێك کە جەنابتان حەز بکات
کاتژمێر ئەوەندەیە.

شێوەیەکی دیکەی ماستاوچیەتی، بوختان کردن و لەبەرچاونەگرتنی
حەقیقەتە. کەسی ماستاوچی بۆ جوانترکردنی خزمەتەکەی، یان خۆپاراستنی لە
ـدزیەتی. جورئەتی و لیهاتووی زۆری نیە بۆ دەرخستنی حەقیقەتەکان، بۆ
سونە ناتوانێت ئاماژە بە هەڵەکان، کەموکوڕیەکان و کێشەکانی بکات.

ئەو بنەمایەی کە لەناو ئەو سیستەم و سەرچاوانەی کە ترس زاڵە بەسەریاندا،
گوێی بیستن بۆ حەقیقت و لەئەنجامدا زمانی سور بۆ دەرخستنی ئەو حەقیقەت و
ڕستیانە بوونی نیە.

بەم ناساندنە دەتوانرێت بگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە کەسانی خۆویست و
خاڵی لە عیزەتی نەفس

- ڕەخنە قبوڵناکەن و بێتاقەت و ترسیان هەیە لە بیستنی حەقیقەت-
گەورەترین بنیادنەری ڕەواج پێدەری ماستاوچیەتی و دووڕوویین.

بنەمانی کۆتر لەگەڵ کۆتر، هەڵۆ لەگەڵ هەڵۆ:

ترسنۆکەکان ترسنۆکەکان ڕادەکێشن. کەسی ماستاوچی و بچوک، بۆ جورئەتەکان و ماستاوچییەکان لە دەوروبەری خۆیان کۆدەکەنەوە و بە دەرخستنی رۆحیەتێکی تێکچوو دەوروبەرەکەی فێر دەکات کە بت پەرستانە ڕێزی بگرن و هەموو جۆرە لاوازی و کەموکوڕی و هەڵەیەکی (حەقیقەتی) لەبەرچاو نەگرن و پشتگوێی بخەن.

باوک و دایك، هاوسەر، فەرمانبەر و خاوەن کار و دەسەلاتدار، ئەمانە هەموو ئەگەر ترسنۆك و دەسەلاتخوازبن، کەسانی گوێڕاڵ و ئەڵقە لە گوێیان خۆشدەوێت. ئەم جۆرە کەسانە ناتوانن حەقیقەتی پوخت کە (ئەگەر تەنانەت منداڵێکی بچوکیش بیڵێت) ببینن و بە جورئەتەوە ڕووبەڕووی ببنەوە.

دوو خەیاتی هەڵخەڵەتێنەر و فێڵباز بەڵێن دەدەن بە پاشا کە جلوبەرگێکی جوان و ڕازاوەی بۆ بدوورن بەشێوەیەك کە کەسانی ناشایستە توانای جورئەتی بینینی ئەو جلوبەرگەیان نەبێت.

ڕۆژی دیاری کراو کە بڕیارە ئەو جلە لەبەر بکات کە خەیاتەکان بەڵێنیان داوە، پاشا هیچ جلوبەرگێکی دیکەی بۆ ئامادە ناکەن و هیچکەسیش جورئەتی ئەوە ناکات بڵێت جلەکان لەکاتی خۆیدا نەدووراون، بۆیە بە پیاهەڵدان و وەسفکردنی دەستوپێوەندەکەی کە ترسی ئەوەیان هەیە شایستەبوونیان بکەوێتە ژێر پرسیارەوە، بە شانازی ئەو جلەی کە بوونی نەبوو وەسفی دەکەن و هەر بەو شێوەیە لەبەردەم کۆمەڵێك خەڵکی زۆردا دەردەکەوێت هیچکەسیش لەخەڵکەکە لەترسی ئەوەی نەك بە بێ عەقڵ بەرچاو بکەون باسی ڕووتی پاشا ناکەن.

بەهەرحاڵ منداڵێك بە ڕاستگۆییەکی بەریئانە دەڵێت بۆچی پاشا جلوبەرگی لەبەر نەکردووە، بۆیە خەڵکی ئیدی کەم کەم جورئەت پەیدا دەکەن بە قسەکردن و دەپرسن ئەرێ ئەوە بەڕاست بۆچی پاشا جلی لەبەردا نیە.

ترسی چواردەیەم:
نەبوونی هاودڵی و دڵسۆزی

هەموو لەگەڵ یەك جیاوازین

سوارەیەك كە بە بیاباندا سەفەری دەكرد، شەوی بەسەردا هات و بە مەبەستی پشودان باری خست. بەو نزیكانە گەڕا پارچەیەك داری تاڕادەیەك گەورەی دۆزیەوە، دارەكەی كوتا بە زەویدا و ئەسپەكەی پێوە بەستەوە.

كاتێك بەیانی ڕۆژ بوویەوە، بەو بیركردنەوەیەی كە لەوانەیە كەسێكی دیكەش ئەسپەكەی بیەستێت بە دارەكەوە، دارەكەی هەر بەوشێوەیە بەجێهێشت. كابرایەكی تر كە هەر لەوێوە تێدەپەڕی، ئەسپ سوار نەبوو، بەڵكو گەشتیارێك بوو كە بە پێی دەچوو. كابرا بەبینی دارەكە وتی: ئەگەر كەسێك شەو لێرەوە تێپەڕێت لەوانەیە بەدڵنیاییەوە ئەم دارە نەبینێت و قاچی بگیرێت لە دارەكە و بكەوێت و بریندار ببێت. بۆیە دارەكەی لە زەویەكە دەرهێنا و لە سوچێكەوە داینا.

پاش چەند ڕۆژێك ماسیگرێك لەو شوێنەوە تێدەپەڕی، دارەكەی خستە سەر وڵاخەكەی بۆ ئەوەی بیبات لەگەڵ خۆیدا بۆ كەنار ڕووبار. كابرا پاش ڕاخستنی تۆڕی ڕاوكردنەكەی، سودی لە دارەكە وەرگرتن بۆ ئەوەی لەسەری دابنیشێت. ڕۆژێك دواتر بەلەمەوانێك كە بەلەمەكەی هێنابوویەوە كەنار ڕووبارەكە، دارەكەی بەتوندی كوتا بە زەویدا و بەلەمەكەی پێوە بەستەوە. دواتر دارەكەی هەر

بەوشێوەیە بەجێهێشت، چونکە وابیری کردەوە لەوانەیە بەلەم سوارێکی دیکە بەلەمەکەی پێوە ببەستێتەوە.

رۆژی دواتر دارکۆکەرەوەیەك لەتەنیشت رووبارەکەوە تێپەڕی. کاتێك چاوی بە دارەکە کەوت هەڵکێشا بۆ ئەوەی بۆ سوتاندن بەکاری بهێنێت.

هەموو ئەو کەسانە ئەو باس و تێڕوانینە جیاوازەیان هەبوو لەگەڵ ئەو پارچە دارەدا، هەریەکەیان بە پێی پێویستیەکانی خۆی سودی لێ وەرگرت. خاڵی سەرنجڕاکێش ئەوەبوو کە هەریەکەیان وابیری دەکردەوە کە لەوانەیە کەسێکی دیکە بەهەمان شێوەی خۆی سودی لێ وەرگرێت.

گریمانەی هێز

مرۆڤەکان لەگەڵ یەکتریدا جیاوازن. لەوانەیە ئەمە سەرەتا وەکو بنەمایەکی سادە و روون بەرچاو بکەوێت، بەڵام بنەمای پەی نەبردن و نەبوونی توانای پەیبردن بەهۆی ئەوەی کە (هەمووکەس وەکو خۆت بزانی) نیشانەی گرنگی نەدان بەم بنەمایەیە و سەرچاوەی هەموو کێشەکانە.

پەیوەندیە ئینسانیەکان لە ئاستە جیاوازەکانەوە هەر لە ژینگەی خێزانیەوە بیگرە تاوەکو ئاستی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان، توشی کێشە و پێکدادانی گەورە بوون، چونکە ئێمە لەتواناماندا نیە تایبەتمەندی هاوهەستیمان هەبێت، بەشێوەیەك کە خۆمان بخەینە شوێنی کەسانی دیکە و لە دیدی ئەوانەوە سەیری جیهان بکەین.

رۆژێك سەگێکی دانا لە دوورەوە چەند پشیلەیەکی بینی، کاتێك نزیك بوویەوە لە نزیکیانەوە دانیشت و دەستی کرد بە سەیرکردنیان.

لەم کاتەدا پشیلەیەك کە دیاربوو هەیبەت و گەورەیی لەناو بوونیدا هەبوو، هاتە ناو پشیلەکانەوە و لەکاتێکدا کە چاوی هەڵبڕی بوو و سەیری ئاسمانی دەکرد، وتی:

برادەران ڕێگەم پێدەن تاوەکو حەقیقەتێك هەیە پێتان بڵێم (هەرکاتێك بە حەز و عەشق و ئیمانەوە نوێژ بکەن، دوعاکانتان قبوڵ دەبێت و ئاسمان بارانی مشکتان بۆ دەبارێنێت.)

سەگ، کاتێك ئەم قسەیەی بیست، لە دڵەوە پێکەنی پێیان و کاتێك دوورکەوتەوە، بەخۆی وت:

ئەم پشیلانە چەند نەزانن! ئەسڵەن چاوی بینینیان نیە! باشە مەگەر ئێمە لە پێشینانمانەوە نەمانبیستووە کاتێك ئیماندارەکان نوێژ دەکەن، لە ئاسمانەوە بارانی مشك نابارێت، بەڵکو بارانی ئێسقان دەبارێت؟)

(جبران خلیل جبران)

تێڕوانینی مشکەکان و پشیلەکان بۆ دنیا بەیەك شێوە نیە. شێوازی ژیانی نەوە جیاوازەکان، جیاوازە لەگەڵ یەکتری. ئاین و فەرهەنگەکان، جیهانبینی تایبەت بەخۆیان هەیە. لەم دنیا پڕ لە جیاوازی و جۆراوجۆرییە، هەستیاری و سەرنجدان بە هەستەکانی ئەوانی دیکە، لە گەورەترین پێوەرە هۆشمەندی و ژیرییەکانە لە ناو ئەدەبیات و دەروونناسیدا و لە بواری هۆشی هەیەجانی، ئەخلاقی و کۆمەڵایەتیش بە ئامادەیی بۆ ژیانی ئاشتیخوازانە دادەنرێت.

ڕێزگرتن لە تاکیەتی تاکێك و هەوڵدان بۆ پەیبردنی کەسانی دیکە بەتەواوەتی دەرئەنجام و لایەنێکی تەواو ئەخلاقی هەیە. ڕێز گرتن لە جیاوازیەکان، بنەما و بنەڕەتی دروستبوونی یەکێکە لە گەورەترین فەزیلەتە ئەخلاقییەکان وانە هاودەردی و دڵسۆزی.

دڵسۆزی و خەم خواردنیش لە ئاستی خۆیدا، کلاوڕۆژنەیەکە بەرەو سیفەتی کەسایەتیە ئیجابیەکان و گەڵاڵە هەڵسوکەوتە پەسەندەکانی وەکو خاکی بوون، ئاگاداربوون، میهرەبانی، هاوکاری، بەخشین، لێبوردەیی، ڕاستگۆیی و ویژدان (بەکورتی: هەرچی بۆ خۆتی قبوڵ دەکەیت بۆ خەڵکیشی قبوڵ دەکەیت.)

لەلایەکی دیکەوە نەبوونی ڕۆحیەتی هاوکاری و هاودەردی، مرۆڤ بەرەو لێواری لەناوچوونی ئەخلاقی دەبات وەکو بێ جیاوازی و نەبوونی سۆزداری، خۆویستی، دڵڕەقی و ستەمکاری.

مرۆڤ ناتوانێت هاوکات هەردوو لایەنی پەبردنی هاودڵانە (ئەوەی کە بۆخۆتی قبوڵ دەکەیت بۆ خەڵکیشی قبوڵ بکەیت) لەگەڵ بێ بەزەیی و دڵڕەقی پێکەوە کۆبکاتەوە. تۆ ناتوانێت پەی بەخەڵکی بەریت و هەروەها ئازاریشیان بدەیت.

ئەگەر تێبگەین لەخەڵکی ناتوانین لەبەرامبەر مافەکانیانیدا ستەمیان لێ بکەین:

شازادەیەکی گەنج، مامۆستایەکی هەبوو، لەلای زانست و زانیاری سەردەمی دەخوێند، ڕۆژێك مامۆستای بیرمەند، بەبێ ئەوەی شازادە توشی هیچ هەڵەیەك بوو بێت زلەیەکی توندی لێدا. شازادە لە دڵەوە ڕقی لە مامۆستاکەی کەوت.

شازادە پاش باوکی بووبە پاشا و تەختی پاشایەتی وەرگرت. یەکەمین ئیشی بریتی بوو لە بانگ کردنی مامۆستاکەی. مامۆستا هاتە لای پاشا و ئەویش پرسیاری لێکرد باشە بۆچی ئەو ڕۆژە بەبێ ئەوەی هیچ هەڵەیەکم کردبێت بەو شێوەیە زلەیەکت لێدام؟

مامۆستا وتی: دەمزانی ڕۆژێك دەگەیتە دەسەلات. ویستم چێژی زوڵم و ستەمت پێ بچێژم تاوەکو ئەوانەی کە فەرمانڕەواییان دەکەیت، بتوانیت پیان پێبەریت و لەبارەی خەڵکیەوە توشی ستەم و ستەمکاری نەبیت.

قابلیەتی سەرەکی هۆشی کۆمەلایەتی بریتییە لە توانای دیاریکردن و پەیبردنی وردی نیەت، بزوێنەرەکان، ڕۆحیەت، هەستەکان و ئەندێشەکانی خەڵکی.

تۆماس ئارمسترانگ (حەوت شێوازی هزری)

هەست کردن بە هاودەردی

جوتیارێك بەهۆی نەدارییەوە ناچار بوو چەند لە تولە سەگەکانی بفرۆشێت.

ئیعلانێکی لەسەر پارچەیەك کارتۆن نوسی و بە دیواری حەوشەکەیەوە هەڵیواسی. کاتێك کە دواهەمین بزماری دەدا لە پارچە کارتۆنەکە، هەستی کرد کەسێك قۆڵی رادەکێشێت. لای کردەوە منداڵێکی بچوك بوو.

کوڕە منداڵەکە وتی: دەمەوێت یەکێك لە تولە سەگەکان بکڕم.

جوتیار لەکاتێکدا کە عارقەی پشتە ملی دەسڕی، وتی زۆرباشە. بەڵام ئەم تولە سەگانە نەژادیان زور باشە و نرخەکەیان زۆر بەرزە.

کوڕە منداڵەکە کەمێك سەری داخست، پاشان دەستی کرد بە گیرفانیدا. مشتێك پارەی دەرهێنا و دەستی درێژکرد بۆ جوتیارەکە و وتی:

من ٣٩ سەنتم هەیە، ئەم پارەیەم بەسە بۆ ئەوەی سەیەریکیان بکەم و یەکێکیان هەڵبژێرم؟

جوتیارەکە وتی: بەڵێ، بەدڵنیابییەوە، پاشان فیکەیەکی کرد و وتی: وەرە دالی؟

دالی لە کولانەکەی هاتە دەرەوە و بەخێرایی لە لێژاییەکەوە بەرەو خوارەوە دەستیکرد بە ڕاکردن. دوابەدواری ئەو چوار تولە سەگی تری توکن بەشوێنیدا هاتن. کوڕەکە چاوی ئەبلەق بووبوو.

کاتێك تولەکان نزیك کەوتنەوە لە پەیژەکە، کوڕەکە تێگەیشت کە شتێکی دیکە لەناو کولانەکەدا دەجوڵێت و پاشان سەگێکی دیکەی بچوکی توکن دەرکەوت...

ئەوەیان زۆر بچوکتر بوو لەوانی دیکە. زۆر بە توندی هەوڵیدەدا تاوەکو بگاتەوە بەوانی دیکە.

کوڕەکە سەیرێکی سەگە بچوکەکەی کرد و وتی: من ئەوەیانم دەوێت.

جوتیارەکە لەلای کوڕەکە لەسەر ئەژنۆ دانیشت و وتی: تۆ ئەو سەگەت دەوێت؟ ئەو هیچ کاتێك ناتوانێت ڕابکات و وەکو سەگەکانی تر یاریت لەگەڵدا بکەن.

کوڕەکە کەمێك چووە دواوە، بەرەو خوار چەمایەوە و یەکێك لە قاچەکانی هەڵمالی، کابرا سەیری کرد قاچی نیە و بەدەستکرد قاچێکیان بۆ دروستکردووە.

منداڵەکە ئامازەی کرد بۆ قاچی و وتی: (منیش ناتوانم بە باشی ڕابکەم بۆیە پێویستم بە کەسێکە بۆ ئەوەی بتوانێت لێم تێبگات.)

جیهان پڕە لەو کەسانەی کە پێویستیان بەوەیە کە خەڵکی لێیان تێبگات.

هێز پەی دەبات و دەرك دەکات

لاوازیش دەڵێت بە جەهەنەم

ترسی پانزەیەم:
زوڵـــــم و ستـــــەم

ئەی پاشا، ئەمڕۆ ستەم گەیشتووەتە ئاستێك کاتژمێرێك دادپەروەری و عەدالەت بەرامبەر بە سەد ساڵ عیبادەت و پەرستنە.

(بەشێك لەنامەکەی غەزالی بۆ سوڵتان سنجر)

گەشتیار و دوورگەی نهێنی ئامێز

ڕۆژێك گوزەری گەشتیارێك لە ئەنجامی گەڕان و گەشتەکانیدا کەوتە دوورگەیەکی دوورە دەست لەوێ تووشی گۆڕستانێك بوو کۆمەڵێکی بینی کە لەسەر یەکێك لە گۆڕەکان خەریکی گریان و ناڵە و زاری بوون. چوو بۆلای یەکێکیان و هۆکاری مردنی کابرای مردووی پرسی. ئەویش وەڵامی دایەوە کەوتووەتە ژێر چنگی شێرێکی برسیەوە و هەڵیدڕیوە.

در جواب امدش: که مرد دلیر — شد تلف زیر دست و پنجه شیر

گفت: گور دگر که پهلوی اوست — علت مرگ و میر او ز چه روست؟

باز گفتند: گرگ خونخواری — پارەاش کرد شب تاری

کۆمەڵێکی دیکەش هەر لەوێ بوون خەریکی گریان و زاری بوون لەسەر گۆڕێکی دیکە، لەوانیشی پرسی، ئەوانیش هۆکاری مردنەکەیان گەڕاندەوە بۆ گورگێکی برسی، کۆمەڵێکی دیکەش هۆکاری مردنی کەسێکیان گەڕانەوە بۆ پێوەدانی مار.

پس اشارت سوی دگر کردند   پیش استاد، نوحه سر کردند
کار جوانك که بود نوداماد   ببرش اسیب ز پا افتاد
جانگزا بود مرگ کودك خرد   که ز یك نیش زهر عقرب مرد
ان جوان را پلنگ سینه درید   خرش ان دیگری به خاك کشید

کابرای گەشتیار سەیری کرد هۆکاری سەرەکی مردنی خەڵکی لەو دوورگەیە ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ ئاژەڵ و گیاندارە دڕەندە ترسناکەکان وەکو مار، بەور، پلنگ، ورچ، دووپشك، شێر.

کابرا زۆر سەری سوڕما، لەو بارودۆخە ترسناکە، پرسیاری کرد لە دانیشتوانی دوورگەکە باشە ئێوە بەم هەلومەرجە قورس و ترسناکەوە بۆچی ئەم دوورگەیەتان هەڵبژاردووە بۆ ژیان، بۆچی کۆچ ناکەن بۆ شوێنێکی تر؟ بۆچی ناچنە ئەو شارە ئارامەی کە لەنزیك ئەم دوورگەی ئێوەوەیە.

شهر را این درندگان نبود   شهریان راچنین زیان نبود

خەڵکی دوورگەکە قسەکانی کابرایان پشت ڕاستکردەوە کە لە شارەکەی نزیك دوورگەکەیاندا هیچ گیانەوەرێکی دڕندە و ترسناکی تێدا نیە، بەڵام لەو شارەی کە گەشتیارەکە ئاماژەی بۆ کرد، دەسەڵات بەدەست فەرمانڕەوایەکەوە بوو کە لە هەموو گیاندارێکی ترسناك دڕندەتر بوو. ئەوانیش وتیان ئێمە ژیانمان لەناو ئاژەڵ و گیانداری ترسناك و دڕندە زۆر پێ باشترە لە ژیانێك کە لەژێر دەسەڵاتی کابرایەکی ستەمکار و دیکتاتۆر و نادادپەروەردا بێت.

جمله گفتند راست می گویی   راخیر و صلاح می پویی
لیك در شهر، ما چگونه رویم   که در انجا، ستمگری ست مقیم
چون گراید به ظلم و کین انسان   هست درنده‌تر ز هر حیوان

(تویسرکانی)

داد پەروەری، نازایەتییە

قەرزارێك هەبوو هەموو ڕۆژێك بە بیانوی جۆراوجۆر خۆی لە کابرای خاوەن قەرز دەدزیەوە. تاوەکو کابرای خاوەن قەرز تەحەمولی نەما. ڕۆژێك لەدەرەوەی شار کابرای بینی و یەخەی گرت. قەرزار دەستی بە هەڵهاتن کرد، و خاوەن قەرز لەگەڵ کۆمەڵێکدا دەستیان کرد بە ڕاکردن بەشوێنیدا. کابراش لە دیواریماڵێکەوە چووە سەرەوە تاوەکو خۆی لەدەست ئەوانەی کە کەوتبوونە شوێنی ڕزگار بکات، بەڵام لەپڕێکدا ئەو دیوارەی کە چوو بوویە سەری ڕووخا بە دیوی ماڵەکەدا و لەو کاتانەشدا خاوەن ماڵ کابرایەکی پیری نەخۆش بوو منداڵەکانی خەریکی چارەسەری بوون لە بن دیوارەکەدا بوو بە ڕووخانی دیوارەکە بەسەر کابرادا کابرای نەخۆش و پیر دەستبەجێ گیانی لەدەستدا و کابرای قەرزاریش لەوێش هەڵهات، بۆیە خێزانی پیرە پیاویش چوونە ڕیزی خاوەن قەرز و ئەوانیش دەستیان کرد بە ڕاکردن بە شوێن کابرای داماودا.

کابرای هەڵهاتوو ڕێگەی بیابانی گرتەبەر. بە ڕێکەوت لە بیابان ئەسپێك بەرەڵا بووبوو و خاوەنی ئەسپەکە و هاوڕێکانی بەشوێن ئەسپەکەدا ڕایاندەکرد. ئەوانیش بە بینینی ئەو کابرایە کە بەخێرایی ڕای دەکرد، بێ ئاگا لە چیرۆکی کابرا داوای یارمەتیان لێ کرد. ئەویش بەدەم ڕاکردنەوە، بەردێکی هەڵگرت و وەشاندی بەشوێن ئەسپەکەدا، بەو هیوایەی کە بەڵکو ئەسپەکە بووەستێت یان بگەڕێتەوە. بۆ نەگبەتی کابرا بەردەکە دای لە چاوی ئەسپەکە و چاوێکی ئەسپەکەی کوێر کرد. خاوەنی ئەسپ و هاوڕێکانیشی بە بینینی ئەو دیمەنە، ئاگایان لە ئەسپ نەما و ئەوانیش دەستیان کرد بە ڕاکردن بەشوێن کابرای هەڵهاتوو.

بەهەرحاڵ لە درێژەی کەوتنە شوێن و هەڵهاتنەکەدا، کابرای قەرزار گەیشتە کۆمەڵێك کە خەریکی هێنانە دەرەوەی وڵاخێك بوون لە لیتاوێکدا، ئەویش کلکی وڵاخەکەی ڕاکێشا بە مەبەستی یارمەتی بەڵام کلکی کەرە دەرهات و لەو کاتەدا ئەوانەی کە بەشوێنیدا ڕایان کرد گەیشتە سەر کابرای قەرزار و گرتیان و بردیان بۆ لای قازی.

قازی زۆر کابرایەکی دادپەروەر و بە ویژدان نەبوو و قەرزاریش بەو هیوایەی کە بەرتیلێکی پێبدات بۆ ئەوەی ڕزگاری بکات لەو نەگبەتیەی کە کەوتووەتە ناویەوە بەئاماژە و ئیشارەت قازی تێگەیاند کە شتێکی پێدەدات.

قازی ڕووی کردە خاوەن حەقەکان و داوای کرد یەك بەیەك داواکاریەکانی خۆیان بگەیەنن.

سەرەتا خاوەن قەرز وتی: جەنابی قازی، ماوەیەکی زۆرە ئەم کابرایە پارەی بردووم، بەڵام بەردەوام بۆ پێدانەوەم ئەمڕۆ بەیانی دەکات.

- قازی ئایا کەسێك تۆی بینیوە کە پارەت دابێت بەم کابرایە؟
- نەخێر قوربان..
- ئایا هیچ نوسراوێکت هەیە؟
- نەخێر، هیچ نوسراوێکم نیە!
- کەواتە فەرموو بچۆرە دەرەوە تۆ هیچ حەقێکت نیە بەسەر ئەم کابرایەوە.

کابرای خاوەن قەرز بە بێتاقەتیەوە دادگای بەجێهێشت. خاوەنی ئەسپ هاتە پێشەوە و لەبەر ئەوەی کە چاوی ئەسپەکەی کوێر بووبوو، داوای قەرەبووی کرد.

قازی وتی: ئەم کابرایە قەرەبووت دەکاتەوە بەلام دەبێت ئەسپەکە لە نیوەدا بکرێت بە دوو کەرتەوە. ئەو نیوەیەی کە سەلامەتە لەگەل ئەو نیوەیەی کە توشی کێشە بووە و دەبێت نیوەی قەرەبووکراوەکە بدرێت بە قەرزارەکە.

خاوەن ئەسپ داواکەی کێشایەوە و دادگای بەجێهێشت.

پاشان سەرەی کورەکەکانی کابرای پیرە پیاو هات تاوەکو شکاتەکەی خۆیان بخەنەروو.

قازی پرسی: باوکتان تەمەنی چەند سالّ بوو؟

–نەوەد سالّ

– ئەم کابرایە ئێستا تەمەنی چل سالە، دەبێت تەحەمول بکەن تاوەکو تەمەنی دەبێتە نەود سالّ، واتە پەنجا سالّی دیکە بۆ ئەوەی حەقی خۆتانی لیّ بکەنەوە.

مندالّەکانی کابرای پیرەش بە بیستنی ئەم مەسەلەیە شکاتەکەی خۆیان کێشایەوە.

ئێستا تەنیا خاوەنی ولاخەکە مابوو کە ئەویش کلکی دەرهێنرا بوو، قازی لێی پرسی:

باشە! تۆ چ شکاتێکت هەیە؟ ئەگەر قسەیەکت هەیە بیکە بۆ ئەوەی لەم کابرایە حەقەکەت وەربگرمەوە.

خاوەنی ولاخەکە شێوەی دادوەری گەندەلّی قازی بینی بوو، کەمێك بیری کردەوە لەبەر خۆیەوە وتی ئەگەر شکاتەکەم بکەم کیّ نالّێت قەرزارباریش نابم! بۆیە بە ناچاری وتی: هەربژی جەنابری قازی دادپەروەر! من هیچ شکاتێکم لەم کابرایە نیە.

راستیت بووێت کەرەکەمان هەر بە زگماکی کلکی نەبوو.

ترسی شانزەیەم:
ترسێك بەناوی دزی و تالانی

دەنگی حەلاڵ و گەردن ئازای گەیشتە ئاسمان

پیرە ژنێك هەبوو کوڕەکەی چەندین ساڵی دووردرێژ بە دزی بەخێوی کردبوو، ڕۆژێك تکای کرد لە کوڕەکەی بۆ ئەوەی بەلایەنی کەمەوە کاتێك مرد کفنەکەی بە حەلاڵی بۆ پەیدا بکات. کوڕەکەشی ڕۆشت و کفنێکی بۆ هێنا.

دایکی پرسی: ئایا بە حەلاڵی هێناوتە؟

کوڕکەی وەڵامی دایەوە: بەڵێ! تاوەکو دواهەمین هەناسە دەنگی حەلاڵت بێت و گەردنت ئازا بێت گەیشتە ئاسمان.

کوڕەکەی قوڕگی قوماش فرۆشەکەی گرت بوو و داوای لێ کردبوو پێی بڵێت کفنەکەت حەلاڵ بێت و کابرای قوماش فرۆشیش لەترسی گیانی هاواری کردووە حەلاڵت بێت بەڵام لەبەر ئەوەی کە کوڕەکەی دەستی لە قوڕگی کابرا لانەبردبوو؛ کابرای داماو خنکا بوو.

گریمانەی هێز

دەست بردن بۆ موڵك و ماڵی شەخسی و لەبەرچاونەگرتنی ماف خەڵکی، لوتکەی توندوتیژی و شەڕانگێزی و بەدڕەفتاری نامرۆڤانەیە لەناو ئینساندا.

دز، یەکەمین ماڵی دۆڕاوی کرداری خۆیەتی.
دز بە دەستدرێژی کردن بۆ سەر ماڵ و موڵکی خەڵکی شەرافەت و ئینسانیەتی خۆی دەدات بە بادا.

پێم باشە بە شێوەیەکی تەواو باسی مەسەلەی دزی نەکەم، چونکە ئەم کارە ئەوەندە زەلالیانە و بێ مانایە خەڵکێکی زۆرکەم هەیە بتوانێت بە ئاشکرا ئەو کارە ئەنجام بدات یان شانازی پێوە بکات. بەڵام پێم باشە ئاماژەیەك بکەم بە جۆرێکی نائاشکرا و شاراوەی دەستدرێژی و سنورشکاندن: هەمووکەس وادەزانێت دز کەسێکە کە لە سەر دیواری ماڵی خەڵکیەوە بچێتە سەرەوە و یان ڕێگری و چەتەیی بکات. بێ ئاگا لەوەی کە دز لایەنی جۆراوجۆر و زۆری هەیە کە لێرەدا ئاماژەیەکی کورتیان پێدەدەم:

دز کەسێکە کە لەکاتی شۆفێریدا دەستدرێژی بکاتە سەر ناموسی کەسانی دیکە.

دز، ئەندازیارێکە کە خانووی بێ ستاندارد و خراپ دروست بکات.

دز، کاسپێکە کە خەریکی ئیستغلال کردنی بازاڕ و بەدەستهێنانی قازانج بێت بەشێوەیەکی ناشەرعی.

دز، بانکێکە کە بە فێڵ و تەڵەکەبازی و نادادپەروەرانە ڕێکەوتنەکان ئەنجام دەدات و لە معامەلەکانیدا خەریکی سوخواردنە.

دز، کرێکار و کارمەندێکە کە کەمتر لە حەق و موچەکەی ئیش دەکات.

دز، سیاسەتمەدارێکە کە بەڵێنی هەڵبژاردنەکانی ناباتە سەر.

دز، کەسێکە کە دەستدرێژی دەکاتە سەر سەرچاوە سروشتیەکان و دەست بە وێران کردن و لەناوبردنی دارستانەکان دەکات.

دز، عاشقێکی درۆزنە کە بۆ ئەوەی ببێتە خاوەنی مولکوماڵی هاوسەرەکەی بەبێ عەشق و خۆشەویستی هاوسەرگیری لەگەڵدا دەکات.

دز، پزیشکێکە کە بە دیاریکردنی هەڵە، سەلامەتی و گیانی نەخۆشەکان دەخاتە مەترسیەوە.

دز، وڵاتێکە کە هەوڵدەدات بە درۆوە ناوچەیەکی جوگرافی بخاتە سەر وڵاتەکەی.

دز، مێژوونوسێکە کە حەقیقەتی مێژووی ناڵێت و دەیەوێت ڕاستییەکان پێچەوانە بکاتەوە.

دز، پەیامنێرێکە کە دەیەوێت بە هەڵە و بە ناتەواو و بۆ مەبەستێکی دیاریکراو هەواڵ و بابەتەکان بە پێچەوانەوە بگەیەنێتە بینەرەکانی یان بیسەرەکانی.

کابرایەك لە ریستۆرانێکدا خواردنی خوارد و پاشان داوای حسابەکەی کرد.

کاتێك کە حسابەکەیان هێنا، کابرا سەیرێکی کرد و وتی:

حەوت سەد دۆلار؟ لەوانەیە ئێوە خاتری هاوکارەکان و دۆستەکانی خۆتان بگرن؟

– کابرای ریستۆرانیش وتی چۆن؟! بۆچی مەگەر تۆ لە ریستۆرانەکەدا ئیش دەکەیت؟

– نەخێر، منیش دزم!

ترسی حەڤدەیەم:

تورەیی و ڕق

ئەسپ و بەرازی کێوی

ئەسپێك و بەرازێکی کێوی لە لەوەڕگەیەکدا پێکەوە دەژیان. بەرازەکە هەمیشە گیاکانی دەشێلا و ئاوەکەی پیس دەکرد. ئەم کارە دەبووە هۆی بێتاقەتی و تورەیی ئەسپەکە. ڕۆژێك ئەسپەکە بڕیاریدا سزای بەرازەکە بدات.

ئەسپەکە بۆ جێبەجێکردنی پلانەکەی داوای هاوکاری لە ڕاوچییەك کرد.

ڕاوچیەکە قبوڵی کرد بەڵام مەرجی ئەوەی دانا کە دەبێت بۆ ڕاوکردنی بەرازەکە، ئەسپەکە زین بکات و سواری بێت. ئەسپەکەش کە تورەیی و ڕق هەموو بوونی داگیر کردبوو، مەرجەکەی قبوڵ کرد.

ڕاوچی سواری ئەسپە بوو و زۆر بەزووی بەرازەکەی لەناو برد بەڵام لەکۆتایی نیشەکەدا، ئەسپەکەی برد بۆ کێلگەکەی و لە تەویلەکەیدا زیندانی کرد.

گریمانەی هێز

ترس، لە (تورەیی و ڕق)دا دەردەکەوێت. دەمارگیری و تورەیی، بەرزترین نیشانەی ترسن:

> **کەسێکی هەڵچوو و پڕ لە تورەیی و ڕقم پیشان بدە تاوەکو منیش کەسێکی ترسنۆکت پیشان بدەم**

بەڵگە و هۆکاری جۆراوجۆر بۆ دروستبوونی توڕەیی هەیە، بەڵام پێدەچێت یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی توڕەیی، بریتی بێت لە ئازاردراوی و تێرنەبوونی پێویستیە بنەڕەتیەکان.

ئەو کەسەی کە هەست بە ئاارامی دەکات یان زیانی پێدەگات بە دوو شێوە کاردانەوەی هەیەجانی ئەستی خۆی دەردەخات:

١- خەفەت، خەم و خەمۆکی

٢- نیگەران، توڕەیی و ڕەنجاوی

ناکامی ⟵ ترس { خەم وخەفەت–خەمۆکی / بێزاری، توڕەی و ڕق }

توڕەیی و ڕق و شوێنکەوتەکانی وەکو نارەحەتی، دڵڕەنجاوی و پەرێشانی بەهۆی بێزاری دەرئەنجامی شەخسی و لایەنە کۆمەڵایەتیەکانەوە دروست دەبن.

دەرئەنجامی شەخسی: توڕەیی و هەڵچوون دەبێتە هۆی داڕزانی سۆزداری، لاوازبوونی سیستەمی بەرگری جەستەیی و لە ئەنجامیشدا دەبێتە هەڕەشە بۆ سەر سەلامەتی تەندروستی.

دەرئەنجامی کۆمەڵایەتی: توڕەیی و ڕق خۆبەخۆ حاڵەتێکی هەیەجانیە و سەرزەنشتکردنی لەدیدی ئەخلاقییەوە لەبەر ئەوەیە کە دەرئەنجامێکی وێرانکەرانەی هەیە بۆ پەیوەندی. هەست و ئەست (emotion) دەگۆڕێت بۆ هەڵسوکەوت (motion) و توڕەیی و ڕقیش وەکو هەستێکی سلبی، دەبێتە پێشەکی زۆرێك لە هەڵسوکەوتە وێرانکەر و چاوەڕواننەکراوەکانی وەکو ئینکاری و عینادی، توندوتیژی، بەدخویی و شەڕەنگێزی.

(هێز و دەسەڵاتی کەسێك لە پێوەری کۆنترۆڵی توڕەبوونیدا دەردەکەوێت)

دەگێڕنەوە کە لەلای پێغەمبەری خۆشەویست (درودی خوای لێ بێت) وەسفی کابرایەك دەکەن کە پیاوێکی بەهێز و بەتوانایە. ئەویش دەفەرمێت: چۆن؟

دەڵێن: زۆرانبازی بکات لەگەڵ هەرکەسێکدا دەیدات لە زەوی و دەیباتەوە.

حەزرەت دەفەرمێت: بەهێز و پیاو ئەو کەسەیە کە بتوانێت زاڵ بێت بەسەر تورە بوونیدا نەك ئەوەی کە کەسێك بدات بە زەویدا.

(ئیمامی محمد غزالی)

هونەر ئەوە نیە کە لە میسرەوە بڕۆیت بۆ بەغداد

بەڵکو دانیشتن لەسەر نەفسی خۆت، هونەری پیاوانە

***

پێغەمبەر درودی خوای لێ بێت جارێکیان بەناو قەومێکدا تێپەڕی. قەومەکە بەردێکیان دانابوو بەسەرە هەڵیان دەگرت و دایاندەنایەوە:

حەزرەت فەرمووی: ئەمە چییە؟

وتیان: یان رسول الله ئەمە بەردێکە کە هەرکەس هەڵیگرێت بە بەهێز و بەتوانا دەزانرێت.

فەرمووی: حەز دەکەن پێتان بڵێم کە کام پیاو بەهێزە؟

وتیان: بەڵێ، حەزرەت فەرمووی: ئەو کەسەی کە لەکاتی تورەبوونیدا تورەیی خۆی دابمرکێنێتەوە و قوڵی دەستەکانی هەڵنەماڵێت.

عەشق و سەلامەتی

دەگێرنەوە سەرهەنگ بەهارمەست ناسراو بە (فەرماندە فیردەوس) کە یەکێك وە لە کەسە قسە خۆش و گاڵتەچیەکان. ئەم کابرایە ڕۆژێکی هەینی لەگەڵ هاوسەرەکەی لەسەر قادرمەکانی تەجریش لە تاران خەریکی پیاسە کردن دەبێت. لەو کاتەدا یەکێك لە هاوڕێکانی پێی دەگات و دەپرسێت:

چی دەکەیت لێرە؟

بەهارمەست دەستبەجێ وەڵام دەداتەوە: خەریکم ڕۆژی جومعەکەم بە حەڵاڵم حەرام دەکەم.

دەرئەنجام: بەو شێوەیەی کە پێشتر باسم کرد سۆزە سلبیەکانی وەکو ترس و دڵەڕاوکێ و تورەیی، زیانی زۆر جدی دەگەیەنن بە مرۆڤ. سۆزدارییە سلبیەکان، بکوژی بێدەنگن و بەداخەوە یەکێك لەو لایەنانەی کە ڕێگە بۆ دەرکەوتن و سەرهەڵدانی ئەو لایەنە سلبیانە خۆش دەکەن ژینگەی خێزانیە.

ئەو شوێنەی کە شەڕ و شۆڕشی ژن و پیاو دەبێتە هۆی لێدانی زیانی کوشندەی قەرەبوونەکراوەی دەروونی لەسەر منداڵ، سەرەڕای ئەوەش کاریگەری وێرانبووی لەسەر تەندروستی زهنی و جەستەیی خودی ژن و پیاویش هەیە.

لە لیکۆڵینەوەیەکدا کە لەسەر کۆمەڵێك خێزانی تازە ئەنجامدرا، دەرکەوت پەیوەندی خراپی نێوان ژن و پیاو، کاریگەرێکی گەورەی کوشندەی دەبێت لەسەر تەندروستیان.

له لێكۆڵینەوەكەدا ئەو ژن و پیاوانەی كە زۆربەیان باوەڕیان وابوو لە ژیانی ژن و پیاوی خۆیاندا خۆشحاڵن لە بەشێك لە لێكۆڵینەوەكەدا داوایان لێ كرا سەبارەت بەو بابەتەی كە پێكەوە لەسەری ناكۆكن نزیكەی نیو كاتژمێر قسەی لەسەر بكەن. لەماوەی ئەو گفتوگۆ و قسە و باسەدا، شەش هۆرمۆنی ئادرنالیان خرایە ژێر لێكۆڵینەوەوە، بۆیە دوای ئەو تاقیكردنەوەیە دەركەوت پێنج هۆرمۆنیان لەم ڕەوشەدا گۆڕانی بەسەردا هاتووە، لەوانە ACTH زیاد بووە كە ئەوە نیشان دەدات كە HPAیان دەركردووە. زەختیان بەرزبووبوویەوە و بەشە بەرگرییە سیستەمە ئاسایشییەكەی جەستەیان بۆ ماوەی چەند كاتژمێرێك دابەزی بوو.

چەند كاتژمێرێك دواتر، لە سیستەمی ئاسایشیاندا گۆڕانكاری درێژخایەن دروستبوو بوو، و توانای ئەم سیستەمەش بۆ بەرگری دژی هێرشەكان لاواز بووبوو.

هەرچی توندوتیژی و دووژمنایەتیان لە هەڵسوكەوتدا لەماوەی قسە و باسەكانیاندا زیاتر ببوایە، بە هەمان ڕادە گۆڕانكاری هۆرمۆنی و لاوازی سیستەمی ئاسایشی جەستەشیان زیاتر دەبوو.

لێكۆڵەرەكان گەیشتنە ئەو دەرئەنجامەی كاتێك ژن و پیاو پێكەوە شەڕ دەكەن، سیستەمی ئاسایشی ناوەوەیان توشی زیان دەبێت و ئەگەر ئەو شەڕ و شۆڕە بەردەوام بێت، ئەوە زیانی جەستەیی دەروونی توندی بەدواوە دەبێت.

تووڕەیی و توندوتیژی خێزانی

سێ ژن پێکەوە بڕیاریاندا مان بگرن و ئیش و کارەکانی ماڵەوەیان ئەنجام نەدەن، بەو هیوایەی کە پیاوەکانیان عاقڵ بن و پەیوەندیان باش بێت. بڕیاردرا پاش هەفتەیەک کۆببنەوە و دەرئەنجامی کارەکەیان بەیەکتری بڵێن.

پاش هەفتەیەک کاتێک یەکتریان بینی. یەکەمیان وتی: وتم بە پیاوەکەم من ماندووبووم لەم ئیش و کارانەی ماڵەوە، بۆیە لەمەودوا نەچێشت ئەکەم و نە پاکوخاوێنی ماڵیش ڕائەگرم و نە ئوتوش دەکەم.

ڕۆژی یەکەم هیچ دەنگێک نەبوو، ڕۆژی دووەمیش هەر بەو شێوەیە بوو. بەڵام ڕۆژی سێیەم بارودۆخەکە گۆڕا. پیاوەکەم نانی بەیانی هێنا بۆسەر جێگەخەوەکەم.

ژنی دووەم وتی: منیش ئەو قسانەم کرد، ڕۆژی یەکەم و دووەم هیچ دەنگێک نەبوو، ڕۆژی سێیەم پیاوەکەم ماڵەکەی پاک کردەوە، خواردنی دروستکرد، ماچی کردم و چووە سەر ئیش.

سێیەمیشیان وتی: ڕاستیەکەشی منیش ئەو قسانەم کرد، بەڵام ڕۆژی یەکەم هیچ شتێکم نەبینی، ڕۆژی دووەم و سێیەمیش هیچم نەبینی، سوپاس بۆ خودا ڕۆژی چوارەم کەمێک توانیم بە چاوی چەپ ببینم! !

دەرکەوتنی کێشە لەنێوان ژن و پیاودا، بۆ ژنان دەرئەنجامێکی ترسناکتری لەڕووی جەستەییەوە هەیە سەبارەت بە پیاوان. توێژینەوەیەک لەسەر ژمارەیەک نەخۆش کە توشی وەستانی دڵ بووبوون ئەنجامدرا لەو توێژینەوەیەدا دەرکەوت ئەو کەسانە لە ژیانی خێزانیاندا ژیانیان پڕ لە کێشمەکێش و گرفت بووە، بۆیە پێدەچێت ئەو حاڵەتە وابکات کە ژن زیاتر توشی زیانی جەستەیی و دەروونی بێت تاوەکو پیاو.

لەکاتی سەرهەڵدانی قەیرانی گەورە لەنێوان ژن و پیاودا، بۆ نمونە جیابوونەوە یان مردنی یەکێك لە باوك و دایکەکە، ژنەکان ئاڵۆزی سۆزداری زیاتر ئەزموون دەکەن و ئەگەری توشبوونیان بە جەڵدەی دڵ زیاترە.

بۆچوونی مەولانا لەبارەی توندوتیژی و حەزەوە

مامۆستایەك هەبوو خوێندکارێکی خێلی هەبوو. پێی وت: برۆ لە ژوورەکەی دیکەدا شوشەکەم بۆ بهێنە.

گفت احول زان دوو شیشه من کدام   پیش تو ارم؟ بکن شرح تمام

لەبەر ئەوەی کە خوێندکارەکە خێل بوو وتی: مامۆستا! کام لە دوو شوشەکەت بۆ بێنم؟

مامۆستا پێی وت: شوشەیەکی زیاترمان نیە. خوێندکارەکە وایزانی مامۆستاکە گاڵتەی پێدەکات و سور بوو لەسەر قسەکەی. مامۆستاش وەڵامی دایەوە: برۆ شوشەیەکیان بشکێنە و ئەوی دیکەیان بهێنە.

خوێندکارەکەش رۆیشت شوشەیەکیانی شکاند سەیری کرد یەکێکی دیکە بوونی نیە و تەنیا یەك شوشە بوو.

شیشه یك بود و به چشمش دو نمود   چون شکست او شیشه را، دیگر نبود

مەولەوی بە ئاماژە بەم چیرۆکە لە مەسنەویدا بەم شێوەیە باسی دەکات کە:

کنترۆڵ نەبوون بەسەر خۆتدا و زاڵ نەبوون بەسەر تورەیی و حەزەکانتدا، مرۆڤ خێل دەکات بەشێوەیەك کە هێزی دیاری کردنی راست لەدەست دەدات.

چون عرج امد، هنر پوشیده شد   صد حجاب از دل به سوی دیده شد

خشم و شهوت مرد را احول کند   ز استقامت روح را مبدل کند

ترسی هەژدەیەم:
توندوتیژی و شەڕەنگێزی

دامەزراندنی ژنێك و دوو پیاو

ڕێکخراوی ڕەش (ڕێکخراوی سیخوڕی ئەمریکا) بۆ ئەنجامدانی کارێکی نهێنی بەشوێن چەند کەسێکی گونجا و لێهاتوودا دەگەڕا. ئەم کارە زۆر نهێنیانە و لەهەمان کاتیشدا کێشە بوو، بەشێوەیەك کە کەسانێکی زۆر تاقیکرانەوە و تەنانەت پێشینە و مێژووی کەسەکانیش پێش ئەوەی ڕابهێنرێن و تاقیکرێنەوە هەڵدەسەنگێنرا.

بەشی هەڵسەنگاندنی پێگەی خێزانی وپەروەردەیی کەسەکان و تاقیکردنەوەی پێویست، سێ کەسیان لەناو هەموو بەشداربووەکاندا بە گونجاو زانی بۆ ئەنجامدانی کارەکە.

بەڵام لەناو ئەو سێ کەسەشدا بۆ ئەم پۆستە تایبەتە، دەبوو یەکێکیان هەڵبژێردرێت. لە ڕۆژی تاقیکردنەوەی کۆتایی، کارمەندانی دەزگای ڕەش یەکێك لە بەشداربووەکانی برد بۆ لای دەرگایەکی گەورە و چەکێکیان دا بەدەستەوە و وتیان:

- ئێمە دەبێت دڵنیابین لەوەی کە تۆ هەموو فەرمانەکانی ئێمە لەژێر هەموو هەلومەرجێکدا جێبەجێ دەکەیت، بڕۆرە ناو ئەو ژوورەوە هاوسەرەکەت کە لەسەر کورسیەکە دانیشتووە بیکوژە.

- دیارە گاڵتە دەکەن! من هەرگیز ناتوانم تەقە بکەم لە هاوسەرەکەم.

کارمەندەکان پێیان وت: کەواتە بێ گومان تۆ کەسێکی گونجاو نیت بۆ ئەم کارە.

بۆیە کەسی دووەمیان برد بۆ بەرامبەر دەرگاکە و لەکاتێکدا کە چەکەکەیان دا بەدەستەوە هەمان شتیان دووبارە کردەوە:

– ئێمە دەبێت دڵنیا بین کە تۆ هەموو فەرمانەکانمان لە هەموو هەلومەرجێکدا قبوڵ دەکەیت. هاوسەرەکەت لەو ژوورەدا دانیشتووە ئەم چەکە بگرە و برۆ بیکوژە.

کابرای دووەم کەمێك بە سەرسامیەوە سەیری کردن، بەڵام چەکەکەی گرت و چووە ناو ژوورەکەوە. بۆ ماوەیەك بێدەنگی دروست بوو. پاش پێنج خولەك کابرا بە چاوی پڕ لە فرمێسکەوە لە ژوورەکەدا هاتە دەرەوە و وتی:

–من هەوڵمدا تەقە بکەم لە هاوسەرەکەم بەڵام نەمتوانی میلی سیلاحەکە بهێنمەوە. پێم وایە لەوانەیە کەسێکی گونجاو نەبم بۆ ئەم کارە!

کارمەندی دەرگای رەش وەڵامی دایەوە: وایە! هاوسەرەکەت هەڵگرە و برۆ..

ئێستا تەنیا یەك بەشداربوو مابوو. دەرگا ئەویشیان هێنا بۆلای دەرگاکە، هەمان چەکیان دا بەدەستەوە و قسەکەیان دووبارە کردەوە.

ئەویش چەکەکەی گرت بەدەستیەوە و راستەوخۆ چووە ناو ژوورەکەوە. تەنانەت پێش ئەوەی دەرگای ژوورەکە دابخرێت کارمەندەکان دەنگی دوانزە فیشەکی یەك لەدوای یەکیان بیست.

پاشان دەنگە دەنگێکی ترسناك لە ژوورەکەدا بەرزبوویەوە، کارمەندەکان دەنگی هاوارکردن و کوتانیان بەدیوارەکەدا دەبیست. هاوار و دەنگەکە چەند خولەکێك بەردەوام بوو.

پاشان هەمووشتێك بێدەنگ بوو و ئینجا دەرگای ژوورەکە زۆر لەسەرخۆ کرایەوە و کابرا لە پشت دەرگاکەوە دەرکەوت، لەکاتێکدا کە خەریك بوو عارەقی ناوچاوانی دەسڕی وتی:

ـێوە دەبوایە بتان وتایە فیشەکەکان پوچن. من ناچاربووم بەکورسیەکە ئەوەندەی لێ بدەم تاوەکو بمرێت!!

گریمانەی هێز

توندوتیژی ڕەگ و ڕیشەی لە ڕقەوە سەرچاوە دەگرێت و ڕقیش لە ترسەوە سەرچاوە دەگرێت و ترسیش دەرئەنجامی لاوازییە و لاوازیش بەهۆی پێویستی و بوونی گەشەکردنی لایەنی دەروونیەوەیە.

دەروونناسی هێز لە ئاستە جیاوازەکاندا، گرنگی بە پەیوەندی ئینسانی لەوانە پەیوەندی خێزانی (ژن و پیاوی و منداڵ) پەیوەندی ئیش و کار (سەرۆك و کارمەند) پەیوەندی کۆمەڵایەتی و سیاسی (بەتایبەتی پەیوەندی فەرمانڕەوا و هاوڵاتی) دەدات.

کەسانی ترسنۆك لە هەر ئاست و پلەیەکدا بن هەمیشە لەڕێگەی کاری تۆقاندن و ترسانەوە سود لە پەیوەندیەکانی خۆیان لەگەڵ کەسانی دەوروبەیان وەردەگرن. بوونی هەر جۆرە توندوتیژییەك لە هەموو ئاستە جیاوازەکاندا، نیشانەی بوونی ترسێکی زۆرە. ترس هەمیشە وەکو کردارێك خۆی پیشان دەدات.

بەکارهێنانی هەر جۆرە هەڕەشە و ترساندنێکی توندوتیژی و بەکارهێنانی هێزی زاڵبوون لە پەیوەندیدا، نیشانەی بوونی ترس و تۆقینی کەسێکە کە پەنا دەباتە بەر توندوتیژی. بەگشتی مرۆڤەکان هەرچی زیاتر هەست بە ترس و ترسنۆکی بکەن بە هەمان ڕادە تۆقین و ستەم و توندوتیژی زیاتر پیشان دەدەن.

لەڕاستیدا کەسی بێ جورئەت، لە ڕێگەی هەڵسوکەوتی توندوتیژانە، ئەو ترسەی کە لە دەروونیدا هەستی پێدەکات دەیخاتەڕوو (مرۆڤ هەرچی ترسنۆکتر بێت توندوتیژترە)

لەبەر ئەوەی کە توانایی ناترسێنێت و هەست بە مەترسی ناکات پەنا نابات بەر توندوتیژی.

ئەو کەسانەی کە دەترسن خەڵکیش دەترسێنن.

کەسانێك کە ئارام و لەسەرخۆن، دەبنە سەرچاوەی ئارامی و گەورەی بۆ خەڵکی.

ترسی نۆزدەیەم:
هەڵپەکردن و تەماع

شاخی ئاڵتونی

کابرایەکی هەژار لەگەڵ خێزانەکەی لە کوخێکی دارینی بچوکدا، لە دارستانێکدا دەژیا. کابرا ژیانی ڕۆژانەی بە کۆکردنەوەی دار دەگوزەراند.

ڕۆژێك لەکاتی ئیشکردنیدا لە دارستاندا دەنگی ناڵە و هاواری ئاژەڵێکی بیست کە پێدەچوو پێویستی بە یارمەتی هەبێت. کابراش بە پیر دەنگەکەوە چوو و سەیری کرد قاچی کەڵە کێوییەکی بچوکە چوەتە ناو درزێکی تاشە بەردێکەوە و ناتوانێت خۆی ڕزگار بکات.

کابرای داماو وایزانی کەڵە کێویەکە لە ئاسمانەوە دابەزیوە، چونکە ئەگەر سەری ببڕایە ئەوا دەیتوانی بۆ ماوەیەك سکی ماڵ و منداڵەکەی تێر بکات. لەلایەکی دیکەشەوە سۆزی جوڵا بۆی و بە تاوانی زانی سەری ببڕێت. بۆیە دەستبەجێ ڕزگاری کرد و کەڵە کێویەکەش لەناو دارستانەکەدا دەستی کرد بە ڕاکردن و دوورکەوتنەوە.

کابرا کاتێك سەیری ڕاکردنی کەڵەکێویەکەی دەکرد کە خەریك بوو لەبەرچاو ون دەبوو، لەو کاتەدا گوێی لە دەنگێك بوو کە دەیوت: (من ڕۆحی کەڵە کێویەکەم هەرچەندە تۆ هەژار و نەداربوویت بەڵام بەرەڵات کردم و سەرت نەبڕیم. بۆیە دەمەوێت قەرەبووی ئەو چاکەیەت بکەمەوە)

لەو ساتەدا ڕۆحی کەڵە کێویەکە شاخی خۆی گرتە بەردێکی گەورە و لە پڕێکدا بەردەکە بوو بە ئاڵتون.

کابرای هەژار سەرێکی ڕاوەشاند. ڕۆحی کەڵە کێوی وتی: زۆر باشە، ئەگەر ئەوە بە کەم دەزانی، ئەوە شاخێکی گەورەت بۆ دەکەم بە ئاڵتون. بە ئاماژەیەك شاخەکەشی کرد بە ئاڵتون. بەڵام ئەم جارەش کابرا وەکو نارازیبوونێك سەری خۆی بادا.

ڕۆحی کەڵەکێویەکە لێی پرسی: هێشتا بە کەمی دەزانی؟ تەنانەت پاشایەکی گەورە ئەو هەموو ئاڵتونەی نیە لە گەنجینەکەیدا. ئیدی چیت دەوێت؟

کابرای هەژار وتی: من شاخەکانی تۆم دەوێت.

دەروونناسی هێز

ویستن و زیاتر ویستن... چیرۆکی ترس و تەماعە. تەماع بەمانای داواکردنی زیاتر واتە زیاتر لە ڕادەی پێویستی، واتە ئەو کاتەی کە کەسێك بە پەرداخێك ئاو تێر بخوات، بەڵام بەشوێن بەرمیلێك ئاودا بگەڕێت.

ناتوانرێت ئینکاری ئەو ڕاستیە بکرێت کە مرۆڤ وەکو ئۆرگانیزمێکی زیندوو بریتییە لە کۆمەڵە پێویستێکی وەکو پێویستیە جەستەیی و فیزیۆلۆژییەکان، مانەوەشی بەندە بە ئۆکسجین، خواردن، سەرپەنا، جلوبەرگ کە هەموو ئەمانەش لەو ژینگەیەی کەلەناویدا دەژی بەدەستیان دەهێنێت.

ترس و نیگەرانی لە هەڕەشەی سەلامەتی و مانەوە وا لە مرۆڤ دەکات تاوەکو بەشوێن جێبەجێکردنی پێویستیەکانیەوە بێت، بەڵام وابەستەبوونی ڕاڕایی و زیاترویستنی نەخۆشانە، ئاماژە بە حاڵەتێك دەکات کە هەستی نائارامی و ترسی کوشندە و حەزی ڕووبەڕووبوونەوەی زیاتر (تەنانەت کاتێك کە پێویستیەکانی ژیانی مرۆڤ لە ئاستی خوازراویش زیاتر بوون) لە پێکهاتەی زهنی و دەروونی ئەو کەسەدا کەم تازۆرێك دەمێنێتەوە.

کەسانی چاوچنۆك و تەماعی، سەقف و ئاستێکی خەیاڵی لە ژیانی دارایی و مادی بۆ خۆیان وێنا دەکەن و واگومان دەکەن کە ئەگەر بتوانن بگەنە ئەو ئاستە، ئەوا دەتوانن بگەن بە ئارامی و ئاسایش. ئەوانە بە ئەزموونکردنی ئەو ژیانەی کە لە ئاستێکدا کە ڕۆژێك لە خەیاڵیاندا بوو، سەرنجی بەرزتر و چاو لەدووی تازەتریان هەیە و هەست دەکەن ئەو هەلومەرجەی کە ئێستا لەناویدان زۆر چێژبەخش و خۆش نیە بۆیان. ئەو جۆرە کەسانە ستانداردی پێویستیەکانی خۆیان بەرز دەکەنەوە بۆ پلەیەکی باڵاتر بۆ ئەزموونکردنی چێژ و ڕەزامەندیان. بێ ئاگا لەوەی بە گەیشتن بە ئاستی تازە، هەرگیز ناتوانن هەستی ئارامی و ئاسایشی دەروونی بەدەست بهێنن و هەموو ڕۆژێك هەست بە نیگەرانی و بێتاقەتی و دووبارە حەز لە سەرکەوتن بەرەو لوتکەیەکی دیکە دەکەن!! کاتێك سەیری ژیانی ئەم جۆرە کەسانە دەکەیت تێدەگەیت کە (ترس) گرنگترین هێزی بزوێنەری ژیانیانە.

ئەم کەسانە هیچکاتێك ناتوانن ئارامی بەدەست بهێنن و چێژی ژیان ئەزموون بکەن و هەمیشە هەیەجانی نائارامی وەکو سێبەر بەشوێنیانەوەیە.

چیرۆکی ترس و تەماع و چاوچنۆکی چیرۆکی عاشق و مەعشوقێکە کە دەست لەدەستی یەکتر، ژیانێکی هاوبەشی پایەدار ئەزموون دەکەن و ئەگەر لەلای ئەوانەوە تێپەڕی دەبیستیت کە بەگوێی یەکدا دەچرپێنن:

بۆ ساتێك و کاتژمێرێك دەستت لێ هەڵناگرم

چونکە تۆی ئێشم، چونکە تۆی بارم

ترسی بیستەم:
بەخیلی و چروکی

دەست لە کەرەم هەڵمەگرە و عوزر و بیانوو مەهێنەرەوە
گەلایەك لەناو ئاودا، دەبێتە کەشتی سەد مێروولە

بەخیل و ئەلقە

کەسێك بە بەخیلی وت: ئەلقەکەی خۆتم پێبدە بۆ ئەوەی هەرکاتێك سەیرم کرد تۆم بیر بکەویتەوە.

بەخیل وتی: هەرکاتێك حەزت کرد بیرم بکەیت بیر لەو ڕۆژە بکەرەوە کە تەکلیفەکەت لێ کردم و منیش پێم نەدایت!

لە زاری یەکێك ناودارترین بەخیلەکانەوە (محمد بن جیهم)ەوە دەگێڕنەوە کە وتویەتی:

حەز دەکەم دە لە فەقیەکان دە لە وتاربێژەکان و دە لە شاعریەکان و دە لە ئەدبیەکان هەموو پێکەوە دابنیشن و سەرزەنشتم بکەن و قسەم لەسەر بکەن لە هەموو شوێنێکدا باسم بکەن، بەڵام هیچکەس داوای شتێکم لێ نەکات، یان ئەو کەسەی کە ئارەزوویەکی هەیە، ئارەزووەکەم لەلا باس نەکات.

گریمانەی هێز

بەخیلی سیاسیەتێکی چوون بەناویەك و (انقباچی)یە. لەسەر بنەمای سیاسەتێکی لەو شێوەیەیە تاکی بەخیل بەردەوام بە دەستی داخراوی لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکاندا دەردەکەوێت. وەکو وەرزشکارێك کە لەگەڵ بەرامبەرەکەی تەنیا و تەنیا بیر لە بەدەستهێنانی ئیمتیاز و بردنەوە دەکات و بێزارە لە دۆڕان؛ کەسی ڕەشبین لە یاری ژیاندا، تەنیا بیر لە بەدەستهێنان و وەرگرتن دەکاتەوە و زۆر بێزارە لە بەخشین و هاوکاری کردن، و هاوکاری و یارمەتیدان وەکو دۆڕان سەیر دەکات.

لەسەر بنەمای ڕێسای (زانای بێ کردار) ئەوەی کە دەزانێت و کاری پێناکات لەگەڵ ئەو کەسەی کە نازانێت وەکو یەك وایە. لەسەر هەمان بنەماش ئەوەی کە هەیەتی و نایبەخشێت لەگەڵ ئەوەی کە نیەتی و ناتوانێت بیبەخشێت لە یەك پێگە و شوێندان :

هەژاری

بەپێی ئەم حسابە کەسانی هەژار پێکهاتوون لە دوو کۆمەڵە:

کۆمەڵەی یەکەم ئەو کەسانەن کە بەهۆی هەژاری و نەدارییەوە هیچ شتێکیان بۆ بەخشین نیە و کۆمەڵەی دووەمیش ئەو کەسانەن کە بەهۆی نەبوونی پێدان و نازایەتییەوە، بەخشین و پێدانیان نیە.

توانایی بوونی دارایی+ توانایی بوونی دەروونناسی (نازایەتی)= بەخشین

توانایی بوونی دارایی+ توانایی بوونی دەروونناسی(ترس)= چرووکی و ڕەزیلی

کەسێکی دەوڵەمند کە سامانی هەیە بەڵام توانای بەخشینی نیە لەگەڵ کەسێکی هەژار کە ناتوانێت ببەخشێت وەکو یەك وایە.

کەسێکی دەوڵەمەند بەڵام بەرچاو تەنگ و دەست داخراوم پیشان بدە،تاوەکو منیش کەسێکی هەژار و ترسنۆکت پیشان بدەم

هەڵبەتە بەخیلی بەتەواوی لایەنێکی ئابوری و ماددی تەواو نیە بەڵکو ڕەهەندی سۆزداری و دەروونناسیشی هەیە. ڕەزیل، بەتەواوی کەسێك نیە کە لەڕووی ماددی و داراییەوە بەرەکەتەکەی ناگات بەکەسانی دیکە، بەڵکو دەتوانرێت لە بواری سۆزداری، وتنی خۆشمدەوێیت، نەوازش کردن، زەردەخەنە، هاندان، وزە پێدان، بەخشین، ڕێنوێنی کردن و هیتد.. هەستی ڕەزیلی و لاوازی ببینرێت.

دیسانەوە پێناسەی بێ توانا

کەم ئەندام کەسێك نیە کە دەستیٚ نیە،

کەسێکە کە دەستی بەخشینی نیە

بێ توانا کەسێك نیە کە پێی نیە،

کەسێکە ناتوانێت هەنگاوێکی خێر بۆ دەورووبەرەکەی و

کەسانی وەك خۆی بنێت.

کەڕ کەسێك نیە کە نابیستێت،

بەڵکو کەسێکە کە دەنگی ویژدان خۆی

نابیستێت بۆ یارمەتیدان و هاوکاری کردنی کەسانی

هەژار و نیازمەند

(مەسعودی لەعلی)

چیروکیکی جوان لە سەعدی شیرازیەوە

سەعدی گەورە لە بوستان، چیرۆکێکی بەناوبانگی هەیە لەبارەی دەروێشیکەوە کە ڕۆژێک ڕیویکی بی دەست و پی دەبینیت.

یکی روبهی دید بی دست و پای — فروماند در لطف و صنع خدای

کابرا پیی سەیر بوو باشە ئەم ڕیویە بەم کەم ئەندامیەوە چۆن خواردن بەدەست دەهینیت و چۆن بە زیندوویی ماوەتەوە لەو کاتەدا شێرێک دەردەکەویت بە چەقەلیکەوە کە ڕاوی کردبوو

شغال نگون بخت را شیر خورد — بماند انچە، روباە از ان سیر خورد

ڕۆژێکی تر کابرا دووبارە ئەم ڕووداوەی بینیەوە و گەیشتە ئەو دەرئەنجامەی کە:

خودای گەورە ڕزق و ڕۆزی دەدات. هەر بۆیە لە سوچی مالەکەیدا دانیشت و وازی لە کار و کاسپی هینا.

(مرۆڤەکان لەسەر بنەمای بیرکردنەوەی خۆیان پەند و دەرس لە ڕووداوەکان وەردەگرن. لە دنیای دەرەوەدا هیچ شتێك هیچ مانایەکی نیە. دەروونناسی پەیبردن دەلێت ئیمە دنیا لەڕیگەی پێنج هەستەوەرەکانمانەوە ئەزموون دەکەین. بەلام ئەوەی کە لە دنیای دەرەوە لەڕیگەی ئەم هەستانەوە دەگات پێمان تیکەل بە بیروباوەڕ، بۆچوون، بیرکردنەوەکانمان دەبێت. ئەگەر کەسێك لە شوێنی ئەو دەروێشە بوایە لەوانەیە پەند و دەرسێکی دیکەی وەربگرتایە.)

بەلام پاش تێپەڕبوونی چەند ڕۆژێك هیچ شتێك هەوالی نەبوو و کابراش بەشێوەیەك توشی برسیەتی و بێ نان و ئاوی بوو کە جگە لە پێستەکەی بە ئیسقانەکانیەوە هیچ شتێکی نەمایەوە.

بە بیگانە تیمار خوردش نە دوست   چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست

لەم بارودۆخە سەخت و دژوارەدا دەنگێك لە جیهانی غەیبەوە گەیشتە گوێی

کابرا:

باشە تۆ بۆچی لەم چیرۆکەدا، پەند و دەرست لە شێر بوونەکە وەرنەگرت و خۆت نەخستە شوێنی شێرەکە، بەلأم رۆیشتی رێوی بوونت (ژیانی داماوی و خۆپیا هەلواسینت) هەلبژارد؟

برو شیر درنده باش، ای دغل   میانداز خود را چو روباه شل

چو مردان ببر رنج و راحت رسان   مخنث خورد دسترنج کسان

بگیر ای جوان دست درویش پیر   نه خود را بیفکن که: دستم بگیر

ئێمە دەبێت بزانین کائینات و هەستی هەموو ساتێك لە حالەتی قسەکردندایە لەگەلماندا:

- کاتێك کەسێك ئامۆژگاریمان دەکات، جیهانی غەیب لەحالەتی قسە کردندایە لەگەلماندا.
- کاتێك بابەتێك لە رۆژنامەیەك یان لە کتێبێکدا دەخوێنینەوە، لەوانەیە کائینات خەریکی وەلأمدانەوەی یەکێك لە پرسیارەکانمان بێت.
- کاتێك گوێ لە گۆرانیەك دەگرین یان فیلمێك دەبینین هەستی لە حالەتی گفتوگۆیە لەگەلماندا.
- کاتێك رووداوێك روودەدات و پەیامێکی تێدایە، دلنیابە پەیامێکە لە جیهانی غەیبەوە نێردراوە بۆمان.
- کاتێك بیرکردنەوە و پلانێك بە مێشکماندا دێت، لەوانەیە چرای سیحری بێت بۆ جێبەجێکردنی خواستەکانمان.
- کاتێك هەست و ئیلهامێك لە بوونماندا ئەزموون دەکەین، لەوانەیە کائینات خەریکی دروستکردنی پەیوەندی بێت لەگەلماندا.)

تۆ شێریت یان ڕێوی؟

سالانێکی دوورودرێژە لە بارەی [illegible] و بیرکردنەوەم. باش ئەو هەموو ماوەیە ئەگەر پرسیارم لێ بکەی عەشق لەلای تۆ چیە؟ وەلام دەدەمەوە (عەشق وانە بەسود و سودمەند بوون... عەشق وانە بەخشین، پێدان) ترس بەخیلی پەروەردە دەکات و عەشق (هێز و توانایی) دەبەخشێت.

تەرکیز بکە و سەرنج بدە لە شێوەی ژیانت، و هەموو ڕۆژێك پرسیار لەخۆت بکە من لە سیستەمی ژیاندا لەناو کام لەم دەستەیەی خوارەوەم؟

ئایا بەشێوەیەك دەژیم کە نەبوونی من زیانێکی گەورەیە بۆ جیهانی هەستی یان ژیانم جگە لە تەرخانکردن و سەرف کردن بۆ دنیا هیچی دیکە نیە؟

ئایا خەمی من سود وەرگرتنە لە دنیا یان خەمی ئەوەمە کە بەسود بم؟

ئایا سەرکەوتن بە سود وەرگرتن و بەدەستهێنان لێکدەدەمەوە، یان خۆشی و چێژ بەمانای سود گەیاندن دەزانم؟

ئایا بیر لەوە دەکەمەوە بەدەست بهێنم یان بیر لە بەخشین دەکەمەوە؟

ئایا نیگەرانی پەیبردنی خۆمم یان نیگەرانی پەیبردنی کەسانی دیکەم؟

ئایا بیر لەوە دەکەمەوە کە خەلکی منیان خۆشبوویت یان بیر لەوە دەکەمەوە کە من خەلکیم خۆشبوویت؟

ئایا بیر لە خۆشەویستبوون دەکەمەوەوە یان بیر لەوە دەکەمەوە خۆشیان بویم؟

جۆری وەلامەکانت بۆ ئەم پرسیارانە ئەوە دەخاتەڕوو کە ئێمە شێرین یان ڕێوی؟!

سەیارەی تازە

کابرایەك سەیارە تازەکەی دەشۆری، دراوسێکەی پرسیاری کرد:

ئەم سەیارەت کەی کڕیوە؟

ئەویش وەڵامی دایەوە: براکەم پێشکەشی کردووم.

دراوسێکە وتی: ئای خۆزگە منیش سەیارەیەکی وەکو سەیارەکەی تۆم هەبوایە.

کابراش وەڵامی دایەوە: باشتر ئەوەیە ئارەزووی ئەوە بکەیت کە برایەکی وەکو منت هەبوایە.

هاوسەری دراوسێکە کە گوێی لەم قسانە بوو قسەکانی بڕی و وتی: من حەزم دەکرد وەکو براکەی تۆ بوومایە.

دەرئەنجام: پێم بڵێ چ حەز و ئارەزوویەکت هەیە تاوەکو پێت بڵێم چ جۆرە کەسێکیت.

ژیان لەسەر بنەمای ئارەزو و حەز بەندە

خۆت بە ئارەزوو و حەزەکاندا بناسەرەوە

(اقبال لاهوری)

ئارەزو و حەز ئومێدەکانی ئینسان پیشان دەدات کە ئەو کەسە چەندە لاوزە یان چەندە بەهێزە.

لاوازی و پێویستی، مرۆڤ دەرگیری خۆی دەکات: ئەو چرایەی کە بە ماڵ ڕەوایە بۆ مزگەوت حەرامە.

و لە کۆتاییدا هێز و توانایی سەرچاوە لە بێ نیازییەوە وەردەگرێت. مرۆڤی خۆویستی دوور دەخاتەوە و ئاراستەی پێویستی و یارمەتیدانی خەڵکی دەکات و وای لێ دەکات ئەوەندەی بیر لە خەڵکی دەکاتەوە بیر لەخۆی نەکاتەوە.

مرۆڤێکی بێ نیاز و بەتوانا لە ئارەزووەکانیدا خەڵکی لەبەرچاو دەگرێت لەکاتێکدا کە مرۆڤێکی هەژار و نیازمەند. ئارەزووەکانی شەخسی و خۆویستانەن و لە چوارچێوەی بازنەی شەخسیدان.

بۆچوونی شەیتان

یەحیای نبی (سەلامی خوای لێ بێت) شەیتانی بینی، پرسیاری لێ کرد: ئەو کەسە کێیە کە بە هاورێ و دۆستی خۆتی دەزانیت و ئەو کەسەش کێیە کە تۆ بەدووژمنی سەرسەختی دەزانیت؟

شەیتان وتی:

ئیماندارێکی بەخیلم خۆشدەوێت کە گیانی بەخت بکات و تەقواشی هەبێت، چونکە بەخیلیەکەی هەموو باشیەکەی پوچ دەکاتەوە، بەڵام فاسقێکی بەخشندە بە دوژمنتر دەزانم کە خۆش بخوات و خۆش بژی چونکە ترسی ئەوەم هەیە کە خوای گەورە بەهۆی ئەو بەخشندەیەی کە هەیەتی عەفوی بکات و رزگاری بکات.

میوانداری لقێکە لە بەخشین

دەگێڕنەوە ڕۆژێك کابرایەك دەچێتە ناو خێڵێکەوە. ژنان و پیاوانی خێڵەکە بەخێرهاتنی کابرا دەکەن و باری حوشترەکەی لێ دەگرن و شوێنی پێدەدەن، تاوەکو کابرا لەوێ مایەوە ڕێزیان لێ گرت و خزمەتیان کرد.

دوای سێ ڕۆژ کابرای وتی دەمەوێت بگەڕێمەوە و ویستی حوشترەکەی بار بکات، هیچکەس نەهات بۆ یارمەتیدانی. کابرا توشی بێتاقەتی و نیگەرانی بوو، بۆیە هاواری کرد: ئەمە کەی عادەتی میوانداریيە؟ کاتێك کە هاتمە ناوتانەوە ئەوەی کە شایەنی خزمەتکردن بوو پێشکەشتان کردم، بەڵام ئێستا کە دەمەوێت بڕۆم کەس هاوکاریم ناکات؟!

لە وەڵامیدا شیعرێکیان خوێندەوە کە ناوەڕۆکەکەی بەم شێوەیە بوو: ئێمە لەکاتی دابەزینی میوان، مەراسیمی خزمەت جێبەجێ دەکەین، بەڵام یارمەتیدانی میوانێك کە دەیەوێت بەجێمانبهێڵێت وەکو عەیب و عار دەزانرێت.

ماناى ڕاستەقینەى بەخشین، بەخشینى بێ قەید و شەرتە

کافرێك داواى لە حەزرەتى ئیبراهیم کرد (سەلامى خواى لێبێت) خواردنى پێ بدات. حەزرەتى ئیبراهیم فەرمووى: ئەگەر ئیمان بێنیت ئەوە میوانداریت دەکەم و خواردنت پێدەدەم. کافرەکە قبولّى نەکرد و ڕۆشت.

خوداى عز و جل وەحى نارد و فەرمووى (ئەى ئیبراهیم حەفتا ساڵە ئەم بەندەیە لە خوانى خۆم ڕزق و ڕۆزى پێدەدەم، ئەگەر تۆ شەوێك خواردنت پێ بدایە و پرسیارت لە دینەکەى نەکردایە، چى دەبوو؟)

ئیبراهیم چوو بەشوێن کابرادا و گەڕاندیەوە و خواردنى پێدا. کافر وتى: چى بوو بەو شێوەیە هاتى بەشوێنمدا و لە قسەى خۆت پەشیمان بوویتەوە و خواردنت پێدام؟

حەزرەتى ئیبراهیم (سەلامى خواى لێ بێت) باسەکەى بۆ گێڕایەوە.

کافرەکەش وتى: ئەگەر خوداى تۆ بەو شێوەیە کەریم و میهرەبان بێت و ڕەحمەتى بێ قەید و شەرتى هەبێت، من ئیمانى پێدەهێنم.

به شیخ شهر، فقیری ز جوع برد پناه	بدین امید که از لگف، خواهدش نان داد
هزار مسئله پرسیدش از مسائیل و گفت	که گر جواب نگفتی، نباید ان داد
نداشت حال جدل ان فقیر و شیخ غیور	بردن ابش و نانش نداد، تا جان داد
عجب که با همه دانایی، این نمی دانست	کەحق بەبند نەروزی بەشرگ ایمان داد
من و ملازمت استان پیر مغان	که جام می به کف کافر و مسلمان داد

(اژر بیگدلی)

ترسی بیست و یەك:
بێ ئۆقرە و خۆڕانەگر

پەتەکە ڕاکێشە

خوێندکارێکی گەنج حەزی دەکرد ببێتە بیرمەندترین کەسی دنیا، ناوبانگی پیرێکی زیری بیست کە لەسەر سنوری ئەو ولاتەدا دەژیا.

بەو شێوەیەی کە باسی دەکەن ئەو کابرایە عالمترین و داناترین کەسی ئەو سەرزەمینە بووە، بەڵام خەریکی پیشەکەی خۆی واتە ئاسنگەری بوو.

کاتێك ناوبانگی ئەو کابرایەی بیست خوێندکارەکە بەشێوەیەك شەیدای ئەو کابرایە بوو کە حەزی دەکرد بە زووترین کات بیبینێت، هەر بۆیە کەوتە ڕێ، کەمێك توێشوی سەفەری هەڵگرت و خزم و کەس وکاری بەجێهێشت تاوەکو خۆی بگەیەنێتە پیری دانا و چاوی پێ بکەوێت. سەفەکەری چەندین مانگ درێژەی کێشا.

بەدرێژایی سەفەرکەی ئەوەندە ئەزموون فێربوو کە لە هیچ کتێبێکدا ئەوەندە فێرنەبووبوو. دواجار پاش ماوەیەکی زۆر کاتێك کابرای پیری لە دووکانە بچوکەکەیدا دۆزیەوە، خۆی خستە بەر پێی، ئاسنگەرەکە وتی بەگەنجەکە: کوڕەکەم چیت دەوێت؟ کوڕەکەش وەڵامی دایەوە: دەمەوێت لەلای تۆ فێری زیری و دانایی بم. ئاسنگەرەکە لەبری وەڵام، ئەو پەتەی کە ڕایدەکێشا و کورەکەی پێ گەرم دەکرد دای بەدەستیەوە و وتی، پەتەکە ڕاکێشە. گەنجەکە لە بەیانیەوە تاوەکو شەو پەتەکەی ڕاکێشا، ڕۆژانی دواتریش پەتی ڕاکێشا. چەندین هەفتە،

مانگ بەردەوام دریژەی بەم کارەیدا. پاش سالێك زۆری بۆ خۆی هێنا و وتی: مامۆستا دەمەویت فێرببم! ئاسنگەرەکە کە خەریکی ئیشکردن بوو فەرمانیدا: پەتەکە راکێشە. کابرای گەنج بەردەوامیدا بە کارەکەی. ئیدی جورئەتی پرسیارکردنی نەما. چەند مانگێکی دیکە تێپەری.

پاش پێنج سال مامۆستا رووی کردە گەنجەکە وتی: کورەکەم! دەتوانیت بگەرێتەوە بۆلای خێزانەکەت.

کورەکە وتی: بەلام مامۆستا! هاتبووم بۆ ئەوەی شتێك فێرم! بێزەحمەت چاکەیەکم لەگەلدا بکە و دانایی و ژیریم فێر بکە.

ئاسنگەر وتی: کەواتە پەتەکە راکێشە. دیسانەوە مەشغول بوو بە کارەکەیەوە

پێنج سالی دیکە لە بێدەنگی و کاری پروکێنەرانە بەردەوام بوو. پێدەچێت خوێندکارەکە هۆکاری هاتنی بۆلای مامۆستاکەی لەبیر چووبێتەوە. ئەم جارە مامۆستاکەی هاتە لای و پێی وت: کورەکەم تۆ ئێستا دەتوانیت بگەرێیتەوە بۆلای خێزانەکەت. چونکە ئێستا هەرچی ژیری و دانایی هەیە لەناو تۆدا کۆبووەتەوە چونکە من تۆم فێری (تەحەمول و ئارامگرتن) کرد، پاشان ئاسنگەر دەستی بە کارەکەی کردەوە.

خوێندکارەکەش کول و باری پێچایەوە بە خۆشحالیەوە ئەو سەرزەمینەی بەجێهێشت.

شمشێری ئارامگرتن و تەحەمول لە شمشێری ئاسن تیژترە بەلام لە سەد لەشکر بە زەفەرترە

(سلمان)

گریمانەی هێز

ئارامگرتن بەمانای کرداری کۆنترۆڵکردنی خودە، بەڕێوەبردنی هەڵسوکەوت و هەیەجانی شەخسییە. تەحەمول واتە لە شوێنێکدا کە هیچ کردارێکی کۆنترۆڵکراوی دەرەکی نەبێت، کەسی (ئۆقرەگر و بەتەحەمول) ڕێکخستن لە خۆیدا پەرەپێدەدات و ئەزموونی دەکات. (کۆنترۆڵی دەروونی) ئارامگری و خۆپارێزی و تەحەمول یەکێکە لە پەسەندترین تایبەتمەندیە ئەخلاقیەکان. کەمتر ئەزموون هەیە بتوانێت وەکو ئەزموونی تەحەمول و ئارامگرتن پێوەری گەورەیی ڕۆح و هێزی ئیرادەی مرۆڤ بەهێز بکات و مرۆڤ بکاتە کەسێکی ڕاهێنرا و لێهاتوو.

لە کاتی نەبوونی تەحەمول و ئارامگرتنیشدا، تاك دەبێت کەسێکی بێ تەحەمول، بێ قەرار و بێ سەرچاوە کە تەنانەت گیر دەخوات بەدەست کۆنترۆڵکردنی هەڵسوکەوتی خۆشیەوە. ئەگەر تاك بەسەر خۆی و هەڵسوکەوتەکانیەوە کۆنترۆڵی نەبێت لێهاتوویی ژیان و تواناکانی لە دروستکردن و پەیوەندییەکانیدا ڕازیبوون و دڵنیایی لەگەڵ کەسانی دیکە لەدەست دەدات.

ئارامگرتن لە دیدی واتایی و بابەتیەوە، چەندین جۆری هەیە کە لێرەدا ئاماژە بە کۆمەڵێکیان دەدەین:

١- ئارامگرتن لەسەر شکستەکان، هەلومەرجە قورسەکان و ڕووداوە زیان پێ گەیەنەرەکان.

٢- تەحەمول کردنی هەڵەکان و تاوانەکان.

٣- ئارامگرتن لەسەر کینە لەدلان و دووژمنکاریەکان

٤- ئارامگری لەداوەری کردن و بڕیاردانی بەپەلە.

٥- ئارامگری لە بەڕێوەبردنی سۆزداری وێرانکەر وەکو توڕەیی و ڕق.

٦- ئارامگری و تەحەمول و خۆپارێزی لەبەرامبەر ڕاڕاییە دەروونیەکان و حەزە نائەخلاقیەکان.

ترسی بیست و دوو:
بیٰ قەراری لەسەر دوژمنایەتیەکان

پیری خۆڕاگر

شەخسێك هاتە لای عارفێك و بە تکا کردن و پاڕانەوە وتی: تکا دەکەم فێری (اسمی اعظم)م بکە.

عارف وتی: ئایا پێت وایە کە شایەنی فێربوونی (اسمی اعظم) یت؟

کابراش وەڵامی دایەوە: بەڵێ.

عارف وتی: بڕۆ بۆ دەروازەی شار و هەرچیت بینی بۆم بگەڕێنەرەوە.

کابراش چوو و سەیری کرد پیرە پیاوێك برێك داری گرتووە بە کۆڵیەوە و دەیانهێنێت بۆ شار بۆ فرۆشتن. یەکێك لە پیاوەکانی پاشاش هات و کابرای پیرە پیاوی گرت و بەباشی لێیدا و دارەکانیشی بەزۆر لیٰ سەند.

کابرا هاتەوە بۆلای عارفەکە و چیرۆکەکەی بۆ گێڕایەوە.

عارفەکەش وتی: ئەگەر تۆ (اسمی اعظم)ت بزانایە چیت دەکرد بەو پیاوە خراپەی پاشا؟

کابراش وەڵامی دایەوە: بەر نەفرەتم دەکرد تاوەکو ڕاستەوخۆ تووشی نەخۆشیەکی بە ئازار ببوایە و گۆڕ بەگۆڕ ببوایە.

عارفەکە وتی: ئەوە بزانە ئەو پیرە دار فرۆشە کەسێك بوو کە (اسمی اعظم) ی فێرکردم. ئەی برادەر! (اسمی اعظم) شایەنی کەسێکە کە ئارامگر و بەتەحمول و خۆپارێز بێت و چاکە و پیاوەتی و بەخشندەییەکەی بۆ عارف و خەڵکی گشتی' خراپەکار و خۆپارێز یەکسان بێت و بیر لە تۆڵە و خراپەکاری نەکاتەوە.

ترسی بیست و سێ:
بێ تەحەمولی و بێ ئارامی سەبارەت بە هەڵەی کەسانی دیکە

دەگێڕنەوە کیسەی پارەی کەسێکیان بردبوو، کابراش دەپێچێتە کابرایەکەوە و دەڵێت تۆ بردووتە!

ئەو کەسەش دەڵێت: چەند بوو؟ کابراش دەڵێت: هەزار دینار، کابرای دەباتەماڵەوە و هەزار دیناری پێدەدات.

پاش ئەوە، کابرا پارەی خۆی دەدۆزێتەوە، کابرا پارە ئامانەتەکە دەهێنێتەوە و دەڵێت عەفوم بکە هەڵەبووم!!

ئەویش دەڵێت: من هەرچی بدەم وەریناگرمەوە.

پاش ئەوە، لە کابرایەکی پرسی: ئەو پیاوە کێیە؟

وتیان: جعفری صادق

کابراش تەریق بوویەوە و گەڕایەوە.

(تذکرە الاولیا)

هێز و توانایی ئارامگر و سەبورە، لاواز و بێ تواناش بێ تەحەمول و بێ قەرارە.
مرۆڤێکی بێ تەحەمول و بێ ئارامم پیشان بدە
تاوەکو منیش مرۆڤێکی ترسنۆکت پیشان بدەم

توانایی گەورە

(شێخ ابو علی سەقەفی) دراوسێیەکی کۆتربازی هەبوو. کۆترەکان لەسەر بانیماڵی شێخەوە دەنیشتنەوە و دراوسێکەشی بۆ فڕاندنیان، بەردەوام بەردی بۆ دەوەشاندن و شێخی ئازار دەدا.

ڕۆژێك شێخ لەماڵی خۆی دانیشتبوو و خەریکی قورئان خوێندن بوو. دراوسێش وەکو هەموو جارێك بە مەبەستی فڕاندنی کۆترەکانی، بەردێکی وەشاند بەردەکە کەوتە ماڵی شێخ و دای لەسەری و سەری شێخی شکاند و خوێن هاتە خوارەوە.

هاوەڵەکانی شێخ خۆشحاڵ بوون و وتیان: بەیانی شێخ دەچێتە لای حاکمی شار و داوای قەرەبوو لەکابرای کۆتر باز دەکات و ئێمەش ڕزگارمان دەبێت لە شەڕی ئەو کابرایە و ئاسودە دەبین.

شێخ خزمەتکاری بانگ کرد و وتی: بڕۆ بۆ باخ و لقە دارێکم بۆ بێنە، خزمەتکار ڕۆیشت و لقە دارەکەی بۆ هێنا. شێخ وتی:

ئەم دارە ببە بۆ کۆتربازەکە و پێی بڵێ لەمەودوا کۆترەکانت بەم دارە بفڕێنە و بەرد مەوەشێنە!

ترسی بیست و چوار:
نەفس پەرستی

ئەزمونی هەدیە پێدانی شیرینی

لە ساڵی ١٩٦٠ دەروونناسی ئەمریکی (دکتۆر ڤالتەر میشێل) چەند تاقیکردنەوەیەکی لەسەر کۆمەڵە منداڵێکی چوار ساڵان ئەنجامدا. دکتۆر میشێل وتی بە منداڵەکان ئەگەر تاوەکو دەڕۆمە دەرەوە و دەگەڕێمەوە، هەرکەس بتوانێت تەحەمول بکات و دەست بۆ شیرینیەکان نەبات ئەوە دوو شیرینی وەردەگرێت، بەڵام ئەگەر نەتوانێت تاوەکو ئەو کاتەی کە دەگەڕێمەوە تەحەمول بکات، ئەوە تەنیا یەك شیرینی وەردەگرێت. بەدڵنیاییەوە ئەم تاقیکردنەوەیە مێشکی هەموو منداڵێکی چوار ساڵ سەرقاڵ دەکات بەخۆیەوە.

ئەو منداڵەی کە نمونەیەکی بچوکە لە شەڕێکی هەمیشەیی بێ قەراری و لیهاتوویی نەفس، حەز و خۆپارێزی و تەحەمول کردن، خۆشی و ئارامگرتن، بە سەرنجدان بە هەڵبژاردنی کارەکانی دەتوانرێت پەی بە کەسایەتیەکەی ببرێت و پێشبینی ئەوە بکرێت کە ئەگەری ئەوەی هەیە لە ڕێگەی ژیانیدا چ هێڵێکی تێپەڕین هەڵدەبژێرێت.

دەرئەنجامی تاقیکردنەوەکە ئەوە بوو: هەندێك لە منداڵە چوار ساڵانەکان دەیانتوانی بۆ ماوەی پانزە تاوەکو بیست خولەك دەست لە شیرینیەکان نەدەن تاوەکو مامۆستاکەیان بگەڕێتەوە. ئەوان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم کارەیان، چاوی خۆیان دادەخست بۆ ئەوەی شیرینیەکە نەبینن و نەبێتە مایەی ڕاڕابوونیان یان بەدەست سەریان دەگرت و لەگەڵ خۆیاندا قسەیان دەکرد، گۆرانیان دەوت، بە دەست و پێیان یاریان دەکرد یان تەنانەت هەوڵیاندەدا بخەون.

ئەو كۆمەڵە منداڵانە وەكو پاداشتی تەحەمولكردنیان دوو شیرینیان وەردەگرت.

ئەوانەشی كە تەحەمولێكی كەمتریان هەبوو تەنیا شیرینییەكیان وەردەگرت پاش ئەوەی كە مامۆستا ژوورەكەی بە مەبەستی ئەنجامدانی كارەكە بەجێهێشت، دەستیان كرد بە ڕفاندن. ئەم تاقیكردنەوەیە لە ڕەوزەیەكدا لە زانكۆی ئیستانفۆرت ئەنجامدرا، دكتۆر ڤالتەر میشێل توانی چاودێری ئەو منداڵانە بكات تاوەكو قوتابخانەی سەرەتاییان تەواو كرد.

جیاوازی ئەم منداڵانە لە شێوەی وازهێنان لە خواستەكانیان و حەزەكانیان بە باشی دەردەكەوت. دوانزە بۆ چواردە ساڵ دواتر، كاتێك كە ئەم منداڵانە لە نەوجەوانی و لە تەمەنی هەژدە ساڵی دووبارە تاقیكردنەوەیان لەسەر كرا جیاوازی سۆزداری و هەیەجانی و كۆمەڵایەتی نێوان ئەو كۆمەڵە منداڵانەی كە شیرنیەكەیان هەر لە یەكەم ساتدا ڕفاند و هاوتەمەنەكانیان كە سەبریان دەكرد و خۆشی خۆیان لە خواردنی شیرینیەكەدا دواخست، بەرچاو بوو.

ئەو كەسەی كە بتوانێت لە تەمەنی چوار ساڵیدا بەرامبەر بە ڕاڕاییەكانی نەفسی بەرگری بكات، لە نەوجەوانی لە دیدی كۆمەڵایەتیەوە صالحتر، لێهاتووتر و خاوەنی توانایی زیاترە لە بوونیدا و باشتر دەتوانێت لەگەڵ ناكامیەكانی ژیاندا ململانێ بكات و بەرامبەر بە فشارە دەروونیەكان و لێهاتوویەكان خۆی ڕابگرێت و داهێنەرتر بێت. ئەو جۆرە كەسانە لە ڕووبەڕووبوونەوەیان بەرامبەر كێشەكان لەبری وازهێنان، بەدەم قەیرانەكان و كێشەكانەوە دەڕۆن و پشتیان بە هێزی خۆیانە و لەكارەكانیاندا هەمیشە داهێنان و تازەگەری پیشان دەدەن.

بەڵام یەك لەسەر سێی ئەو منداڵانەی كە شیرینیەكانیان ڕفاند، كەمتر ئەو تایبەتمەندیانەیان تێدایە و لەدیدی دەروونیەوە بەزۆری كێشەداربوون. ئەوانە لە نەوجەوانیدا خۆیان لە پەیوەندیە كۆمەڵایەتیەكان دەكێشنەوە. ئینكارن و هیچ جۆرە توانایەكی بڕیاردانیان نیە. بێتاقەتی بە ئاسانی دەبێتە هۆی دروستبوونی كێشە بۆیان. خۆیان بە بوونەوەرێكی بێ بەها دەزانن. لەبەرامبەر فشارە

رۆحیەکان، ڕێکخستنی کار لەدەستیان دەردەچێت، متمانەیان بەهیچ شتێك نیە و بەردەوام بێتاقەت و پەرێشانن. ئەگەری دەرکەوتنی حەسودی و حەسادەت لەناویاندا زۆر زۆرە و لەبەرامبەر بەدڕەفتاری کەسانی دیکە بە شێوەیەکی زیادەڕەوانە وەلآم دەدەنەوە، ئەم کارەشیان بەزۆری دەبێتە هۆی ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو کەسانە و خۆیان توشی کێشە دەکەن.

(وەرگیراوە لە کتێبی هۆش و بیری هەیەجانی-دانیل گیلمن-)

دەروونناسی هێز

پێدەچێت دژوارترین ئارامگرتن و سەبر، بەرامبەر بە ڕاڕایی نەفسی (ایگو) و ڕووبەڕووبوونەوە بێت لەگەڵ حەزە چێژی و غەریزە فیسۆلۆجیەکان. بەدرێژایی مێژوو، زۆرێك لە فەیلەسوفان و دەروونناسان، دەروونی مرۆڤیان بە مەیدانی ململانێ و کێشمەکێشی جدی و سەختی هێزە دژەکان و جیاوازە دەروونیەکان زانیوە. ئەو هێزانەی کە لەلایەکەوە دانایی، عەقڵ، داهێنەری و خێر نوێنەرایەتیان دەکات و لەلایەکی دیکەوە نوێنەرێکی دیکەش واتە نەزانی، چێژوەرگرتنی نائەخلاقی و شەڕ. هەموو بیرمەندان باوەڕیان وایە کە جەنگ و کێشە لەنێوان ئەم هێزانە قورستر و کێشەدارترە لە جەنگە دەرەکیەکان.

هەر لەبەر ئەوەیە سیفەتی جەنگی گەورەی (جیهادی اکبر) خراوەتە پاڵ زاڵبوون بەسەر نەفسی خۆتدا.

پێغەمبەری خۆشەویست (درودی خوای لێبێت) کۆمەڵێکی نارد بۆ جیهاد. ئەوانیش ڕۆیشتن و ئازایانە و لێهاتوانە ئەرکەکانی خۆیان ئەنجامدا و گەڕانەوە. ڕەسولی خودا پێشوازی لێ کردن و فەرمووی: سلاو لەو کۆمەڵەیەی کە لە ململانێ و جەنگێکی بچوکدا گەڕانەوە بەلآم هێشتا ململانێ و جەنگێکی گەورە لەبەردەمتاندایە. ئەوانیش گومانی ئەوەیان کرد کە لەوانەیە شەڕێکی دیکە چاوەڕوانیان بکات.

بۆیە پرسیاریان کرد: جیهادی گەورەتر چییە و لە کوێیە؟

سەرداری مەزن فەرمووی: ئەو ململانێ گەورەیە، جیهادە لەگەڵ نەفسی خۆتاندا

***

ڕۆژێك دیوژن لەگەڵ کۆمەڵێك کە دەچوون وەرزشی زۆرانبازی. کابرایەك بە شێوەیەکی گاڵتەجاڕیانە لێی پرسی ئایا تۆش دەچیت بۆ ململانێ. دیوژن وەڵامی دایەوە:

بەڵێ. وایە مىیش دەچم بۆ زۆرانبازی.

کابرا بە سەرسوڕمانەوە پرسی: بەرامبەرەکەت کێیە؟

دیوژن وەڵامی دایەوە: بەرامبەرەکەم خۆمم. من ململانێ لەگەڵ خۆم دەکەم. هیچ بەرامبەرێك ئەوەندەی ئەو کاتەی کە لەگەڵ حەزەکان و هێزە دوژمنکارەکانی خۆم دەجەنگم هەیەجانهێنەر نییە.

ئەم تیۆرییە، مرۆڤی خۆپارێز و ئارامگر کەسێکە لەو شەڕە ناوخۆییە بە سەربەرزانە و سەرکەوتوانە ڕزگاری ببێت و بتوانێت مەیلە هەڵهاتووە ئەخلاقییە دەروونییەکانی نیهاتوو و کۆنترۆڵ بکات و سەرکەوێت بەسەریاندا و زاڵ ببێت بەسەر دەروونیدا.

تاقیکردنەوەی و ئەزموونی پێدانی شیرینی یەکێك لەو لێکۆڵینەوە گرنگ و کلاسیکانەی کە لە بواری دەروونناسیدا گرنگی بە ئەسڵی ئارامگری (دواخستن لە چێژوەرگرتن و خۆشی) دەکات.

ئەم تاقیکردنەوەیە ئەوەمان فێردەکات کە قبوڵکردنی زەحمەت و ڕەنج (مەحرومکردنی خۆت لە خۆشی و چێژ) گەنجینەیەکی گەورەی بەشوێنەوەیە و لەلایەکی دیکەوە هەڵبژاردنی چێژە کاتییەکان و براوەکان دەبنە مایەی زیلەت و زەحمەتی هەمیشەیی.

ترسی بیست و پێنج:
بڕیاردانی پێشوەخت

داوەری کردنی پێشوەخت (تۆمەت)

دوو کۆتری عاشق لە کێڵگەیەکی پڕ لە بەرەکەت ژیانی هاوبەشیان دەست پێ کرد. کۆترەکان لەسەر لقی درەختێك هێلانەیەکی گەورەیان دروستکرد و بەشێك لە هێلانەکەشیان کرد بە عەمبار. هاوین کاتێك برنج و گەنمێکی زۆر لە کێڵگەکەدا هەبوو بە سەختی و زەحمەت هەوڵیاندا تاوەکو گەنم و برنجی پێویست بۆ زستان و وەرزی سەرما و سۆڵە دابین بکەن.

کۆترە مێیەکە بەهۆی ئیش و کاری زۆرەوە، نەخۆش کەوت و ناچار بوو بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە هێلانەکەیدا پشوو بدات. بەڵام کۆترە نێرەکە هەر لە بەیانی زووەوە لە هێلانەکە دەردەچوو و بۆ کۆکردنەوەی ڕزق و ڕۆزی خەریکی ئیش و کار بوو. بەهەرحاڵ هاوین تەواو بوو و پاشان پایز و دواتریش زستان هات. زستان کاتێك کە ڕزقیان لێ بڕا و هیچ شتێکیان بۆ خواردن دەست نەکەوت بڕیاریاندا دەرگای عەمبارەکەیان بکەنەوە و سود لەو ڕزق و ڕۆزییە وەرگرن کە عەمباریان کردبوو. کۆترە نێرەکە کاتێك دەرگای عەمبارەکەی کردەوە تێگەیشت بەو شێوەیەی کە چاوەڕوانی دەکات شتێکی لەو شێوەیەیان نیە و گەنم و برنجەکە بەشێوەیەکی بەرچاو کەمی کردووە. بۆیە بەبێ دواکەوتن تاکەکەی خۆی واتە کۆترە مێیەکەی تاوانبار کرد و دەستیکرد بە لێپرسینەوە لێی و وتی:

بۆ ناڵەناڵەکەی ئەمەزانی و سك پەرستی؟ من هەموو ڕۆژێك لە دەرەوە خواردنم بۆ دەهێنای بۆچی دەستکاری عەمبارەکەت کردووە؟

کۆتره مێیەکە بە سەرسوڕمانەوە وەڵامی دایەوە:

تۆ بەڕاستی وادەزانی من ئەوەی دانە خەزنکراوەکانم خواردووە؟ من بەهیچ شێوەیەك ئاگاداری ئەو مەسەلەیە نیم.

– کەواتە فەرموو پێم بڵێ ئەگەر تۆ ئاگات لەو مەسەلەیە نیە ئەی کەواتە کێ دەرگای عەمبارەکەی کردووەتەوە و دەستی گەیاندوەتە گەنم و برنجەکە؟

هەرچی کۆترە مێیەکە داوای لە کۆترە نێرەکە دەکرد کە پەلە پەل نەکات و بڕیاری پێشوەخت نەدات و تاوانباری نەکات، کۆترە نێرەکە زیاتر تووڕەتر دەبوو و ڕق و قین زیاتر لە دڵیدا کۆدەبوویەوە و بەردەوام هاوسەرەکەی بە دزی و شاردنەوە و درۆکردن تاوانبار دەکرد.

لەو ڕۆژە بەدواوە ژیانی ئەو دوو عاشقە بەرە بەرە بەرەو کاڵبوونەوە دەچوو و کۆترە نێرەکەش بەردەوام لەسەر کەمبوونەوە و دیارنەمانی ڕزقەکە قسەی دەکرد. بەڵام چیرۆکەکە بەم قسە و باس و تاوانبارکردنە کۆتایی نەهات.

کۆترە نێرەکە لەبەر ئەوەی بەتەواوی متمانەی بە کۆترە مێیەکە نەمابوو، بەردەوامیش بەشێوەیەکی سلبیانە بیری لە کۆترە مێیەکە دەکردەوە و بە ڕەشبینیەوە سەیری دەکرد. ئەم بیرکردنەوەیە بووە هۆی ئەوەی کە بەرە بەرە کۆترە نێرەکە ئەو باوەڕەی لەلا دروست بێت کە مەسەلەی نەخۆشکەوتنی کۆترە مێیەکە، بەرنامەیەکی داڕێژراو بووە و هیچ پەیوەندی بە نەخۆشیەوە نەبووە د مەسەلەکە ئەوە بووە لە کاتی چوونی کۆترە نێرەکە بۆ دەرەوە لەگەڵ کۆترێکی دیکە جوتی گرتووە و خەریکی عیش و نۆش و خۆشی خۆیان بوون و لەناو عەمبارەکەشدا خواردنیان خواردووە.

کۆتری مێ بە بیستنی بەردەوامی ئەم تۆمەت و قسە و قسەلۆکانەی پیاوەکەی تەحەمولی نەما و بە دڵێکی شکا و بێتاقەتیەوە لە ناوەڕاستی زستان هێلانەکەی بەجێهێشت و لەناو بەفر و باران و سەرما و لە برساندا ڕەق بوویەوە.

بەڵام حەقیقەتەکە ئەوەبوو کاتێك کۆترەکە گەنم و برنجەکەی دەهێنایەوە بۆ عەمبارەکە و بەهۆی گەرمی هاوینەوە کاتێك دانەکان وشك دەبوون قەبارەیان لە یەکەمجار کەمتر دەبوویەوە. لەڕاستیدا هیچکەس دەرگای عەمبارەکەی نەکردبوویەوە و هیچ دزی و بردنێکیش بوونی نەبوو. چەند ڕۆژێك پاش چوونی کۆترە مێیەکە. بەهۆی بارینی باران و تەڕەشوعەوە دانە گەنم و برنجەکە کاتێك تەڕ بوون و تەڕەشوعیان پەیدا کردەوە وەکو جاری جاران ئاوسانەوە و عەمبارەکەیان پڕکردەوە.

کۆتری ڕەشبین کە یەکەمجار وایدەزانی ڕزگاری بووە لە شەڕی هاوسەرە خاینەکەی و ڕازی بوو بەو بارودۆخەی کە لەناویدا بوو، بەڵام کاتێك زانی گومانی خراپی بردووە و بڕیارێکی پێشوەختی نادادپەروەرانی داوە، توشی ئازاری توندی ڕوحی بوو. کۆترەکە زۆر بێزار و شەرمەزار بوو لە بڕیارە پێشوەخت و بەپەلەکانی. بەڵام ئیدی سودی نەبوو. کۆترەکە دەبوو هەموو تەمەنی بەهۆی ئەو بڕیارە بەپەلە و پێشوەختەی بەدەست ئازاری ویژدانی ڕۆحیەوە بناڵێت و دەست بە پەشیمان و تاوان بکات.

دەستەکانم بۆنی خاکیان دەدا، منیان بە تاوانی گوڵ چنین تاوانبار کرد،بەڵام هیچکەس بیری لەوە نەکردەوە کە لەوانەیە من گوڵم چاندبێت.
(ئەرنیستۆ چیڤارا)

ترسی بیست و شەش:
تۆڵەسەندنەوەی قین لە دڵانە

مەلا و سواڵکەر

سواڵکەرێك چووە بەردەم ماڵی مەلایەك، مەلاش لەو کاتەدا لە سەر بان خەریکی ئیش و کار بوو، بانگی مەلای کرد.

کاتێك مەلا هاتە خوارەوە، سواڵکەرەکە وتی: لەبەرخاتری خودا شتێکم بەرێ.

مەلا بە تورەییەوە وتی: وەرە سەر بان، سواڵکەرەکەی بردە سەر بان و وتی: والله لەماڵەوە هیچم نیە.

سواڵکەرەکە بە بێتاقەتیەوە وتی: باشە بۆچی لە خوارەوە پێت نەوتم؟

مەلا وتی: تۆ منت لە سەرەوە هێنایە خوارەوە و منیش تۆم لە خوارەوە هێنایە سەرەوە بۆ ئەوەی چۆن تۆ کاتی منت گرت منیش حەقی خۆم بکەمەوە و کاتت لێ بگرم.

گریمانەی هێز

مرۆڤەکان لەحاڵەتی ئەو بەخشین و هەڵانەی کە لە خەڵکی دەیانبینین دەکرێن بە سێ کۆمەڵەوە:

١- نامەردەکان: کەسانی شەڕانگێزن پەیوەندیان بەوەوە نیە کە تۆ هەیت، واتە چ خۆشەویستی بکەیت و چ نامیهرەبانی لەبەرامبەریان، جگە لە شەڕ و پیسی هیچی دیکەیان لێ چاوەڕوان ناکرێت.

٢- ئەو کۆمەڵەیەی کە (بوونیان) لە کۆمەڵەی (بوونی) تۆدایە. میهرەبان بیت، میهرەبانن نامیهرەبان بیت نامیهرەبانن.

٢- جوامێرەکان: ئەو کۆمەڵانەن کە بونیان پەیوەندیان بە تۆوە نیە. ئەوانە بەما و ڕێسا و هەڵسوکەوتی ئەخلاقی پێشتر پێناسەکراوی خۆیان هەیە و پەیڕەوی لەو پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەی خۆیان دەکەن و کەمتر دەکەونە ژێر کاریگەری کاردانەوەکان و شێوەی هەڵسوکەوتەکانی بەرامبەر.

ئەم کۆمەڵانە کەمتر بیر لە تۆڵە و قەرەبوو بەرامبەر دەکەنەوە. بیر لەوە ناکەنەوە کە بەرامبەر شایەنی چ جۆرە هەڵسوکەوتێکە، بەڵکو کارکردنیان لەسەر بنەمای بیرکردنەوە و کەسایەتی خۆیان هەڵدەسەنگێنن. کەسایەتیان حوکمیان دەکات لە پێگە جیاوازەکاندا بەتایبەتی لەبەرامبەر خەڵکانی ناپیاودا.

یەکێك پرسیاری کرد: عومەر موختار: ئێمە زیندانیەکانی ئەوان ناکوژین.

- بەڵام ئەوان دیلەکانی ئێمە دەکوژن.

عومەر موختار: ئەوان مامۆستای ئێمە نین.

(عومەر موختار)

جوامێرەکان باوەڕیان وایە کە:

هەرچی مرۆڤ گەورەتر بێت، هەڵەکانی خەڵکی دیکە بچوکتر دەبنەوە و هەرچی مرۆڤیش بچوکتر و بێ ماناتر بێت، هەڵە و کێشەکانی خەڵکی گەورەتر دەبن و شایەنی بەخشین نابن.

بە من بڵێ چ جۆرە تاوانێك بە شایەنی لێخۆشبوون نازانیت تاوەکو پێت بڵێم چ جۆرە کەسێکیت و لە چ پلەیەکی گەشەکردن و حاڵەتی دەروونیدایت.

چیرۆکی دوو پەیکەر

لە پارکێك لە شاری سیدنی دوو پەیکەری ژن و پیاوێکیان دانابوو.

ئەم دوو پەیکەرە ساڵەهای ساڵ بوو ڕێك بەرامبەر یەکتر بە دووریێکی کەم وەستابوون و سەیری چاوەکانی یەکتریان دەکرد و پێدەکەنین.

ڕۆژێك بەیانی زوو، فریشتەیەك هات و لەدوایانەوە وەستا و وتی: لەبەر ئەوەی کە ئێوە دوو پەیکەری باش و بەهاداربوون و بەردەوام خۆشیتان بەخشیوە بە خەڵکی، من گەورەترین ئارەزووی ئێوە– کە ژیان و زیندووبوونە وەکو مرۆڤ، جێبەجێی دەکەم و گیان دەخەمە جەستەتانەوە. بەڵام ئێوە یەکی سی خولەك مەجالتان هەیە تاوەکو هەریەکەتان بە ئارەزووی خۆی حەزی لەچییە ئەنجامی بدات. بە تەواوکردنی قسەکەی، هەر دوو پەیکەرەکە بوون بە مرۆڤی ڕاستەقینە: ژن و پیاوێك.

هەردووکیان پێکەوە زەردەخەنەیان کرد و بەرەو ناو دار و دەوەنەکان کە لەو نزیکانە بوون ڕایانکرد. هەردووکیان لەپشت درەختەکانەوە، لە تەنیشت کۆمەڵە کۆترێکەوە کە لەو دەوروبەرەدا خەریکی فڕین بوون لەبەرچاو ون بوون.

فریشتە بە بیستنی دەنگی زەردەخەنەی پەیکەرەکان وەکو ڕازیبوونێك لە کارەکەی پێدەکەنی.

هەر دوو پەیکەرەکە پاش پانزە خولەك لەپشت دار و دەوەنەکەوە دەرکەوتن.

فریشتەکە پێی سەیر بوو سەیری کاتژمێرەکەی کرد و وتی: (هێشتا پانزە خولەکتان ماوە)

کابرا بە سەیرکردنێکی زۆرزانانەوە سەیرێکی ژنەکەی کرد و وتی: حەز دەکەیت جارێکی دیکە کارەکە بکەینەوە؟

ژن بە زەردەخەنە وەڵامی دایەوە: بەڵام ئەم جارە تۆ کۆترەکە بگرە تاوەکو من سەری پان بکەمەوە!

گریمانەی هێز

ڕۆحیەتی تۆڵە سەندنەوە سەرەڕای ئەوەی کە هەلی بەهادارت لە ژیاندا لێ دەسێنێتەوە، مرۆڤیش توشی بێتاقەتی و ڕەنج و ئازار دەکات. ویقار و دڵنیایی نیشانەی ئارامی و بوونی هێزی کەسایەتیە. بەتایبەتی کاتێك کە ئارامی و پەرەژەوەندیەکانمان دەکەونە بەر هەڕەشە و مەترسیەوە.

وەکو پێشتر ئاماژەم پێکرد هەڵسەنگاندنی گەورەیی و بچوکی ئێمە لەسەر بنەمای هەڵەی هەڵسوکەوت، ڕێژەییە و پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە گەورە و بچوکیەوە نیە. هەرچی زیاتر گەشەمان کردبێت کەمتر زیانمان پێدەگات و هەرچی کەمتر زیانمان پێبگات کەمتر توشی پێکدادان دەبین و ئاسانتر و ئاسودەتر دەتوانین خەڵکی عەفو بکەین و بیبەخشین.

لەخۆبووردەیی، لێهاتووییەکی توانابیە کە نازپەروەدەکان و نەگرساوەکان، توانای جێبەجێکردنی ئەو هەڵبژاردەیان نیە. لەخۆبووردەیی هێز دەبەخشێت ترسیش دەبێتە بێزاری و لە ئەنجامیشدا لە تۆڵەوە سەر دەردەهێنێت.

ڕووبەڕووبوونەوە وەکو خۆی واتە وەکو بوون بە بەرامبەر

ترسی بیست و حەوت:
حەسودی

پیاوی دەوڵەمەند و کۆیلەکەی

کابرایەکی دەوڵەمەند کۆیلەیەکی کڕی. کابرا لەگەڵ کۆیلەکەدا وەکو پیاوێکی گەورە و ئازاد هەڵسوکەوتی دەکرد و هەموو هۆکارێکی ئاسایش و ئارامی بۆ دابین کردبوو. کۆیلە سەیری دەکرد کابرای دەوڵەمەند هەمیشە بێتاقەت و نیگەرانە، شەوێك کابرای دەوڵەمەند لەگەڵ کۆیلەکەیدا دەردەڵی کرد و وتی: من ئامادەم تۆ ئازاد بکەم و هەموو سەروەت و سامانەکەشم پێت بدەم بەڵام بەمەرجێك بەڵێنێکم پێبدەیت.

کۆیلەکە وتی: بەڵام تۆ خاوەنی منیت! هەرچی بڵێیت ئەنجامی دەدەم.

کابرای دەوڵەمەند وتی: دەبێت بەڵێنم پێبدەیت هەرکاتێك داوام لێ کردی دەبێت سەرم لە جەستەم جیا بکەیتەوە. کۆیلە کە هەم ترسا بوو و هەمیش پێی سەیر بوو، سەرەتا قبوڵی نەکرد بەڵام کابرای دەوڵەمەند ئەوەندە سور بوو لەسەر مەسەلەکە کە کابرای کۆیلە قبوڵی کرد. شەوێکیان کابرا کۆیلەکەی بانگ کرد و چەقۆیەکی تیژی دا بەدەست کۆیلەکەوە و بردی بۆ سەربانی دراوسێکەیان، لەوێ ڕاکشا و کیسەیەك پارەی بە کۆیلەکەدا و وتی: ئێستا سەرم لە جەستەم جیا بکەرەوە.

کۆیلە کە ڕازی نەبوو بەم کارە، وتی: بۆچی دەبێت ئەم ئیشە بکەم؟ کابرا وتی: ژیان و بارودۆخم لە دراوسێکەم باشتر بوو، بەڵام ئێستا کەتووەتە پێشم. من

ناتوانم تەحەمولی ئەم بارودۆخە بکەم. ئەگەر تۆ من سەر ببڕیت و خەڵکی ئەستەکەم لەسەر بانی دراوسێکەمان بدۆزنەوە، کوشتنەکە دەکەوێتە ملی ئەو.

کۆیلەکە بەخۆی وت: باشە مادام کابرایەکی ئەوەندە بێ عەقڵی بۆچی ئەم کیشە نەکەم؟ کابرای کوشت و پارەکەی هەڵگرت و ڕۆشت. هەواڵەکە لە هەموو شوێنێك بڵاوبوویەوە و دراوسێی کابرای کوژراویان گرت و کردیانە زیندانەوە. بەڵام دواتر گەیشتنە ئەو دەرئەنجامەی کە ئەگەر ئەم کابرایە بکوژی ئەم پیاوە بێت هەرگیز لە سەربانی ماڵی خۆیان کەس ناکوژێت. لەلایەکی تریشەوە کۆیلەکە ویژدانیەن هەستی بە ئازار دەکرد. هات و هەموو ڕووداوکەی گێڕایەوە بۆ دادوەر. قازی کاتێك باسەکەی بیست. فەرمانیدا کۆیلەکە و دراوسێکەش ئازاد بکات.

حەسودی، ڕازی نەبوونە بە بارودۆخ و هەلومەرجی کەسێك و خەم و خەفەت خواردنە بە پێگە و بارودۆخی کەسانی دیکە. کەسی حەسود لە ڕووی پێوەری باوەڕبەخۆبوونەوە (عیزەتی نەفس و باوەڕبەخۆبوون) لە ئاستێکی زۆر نزمدایە. ئەو کەسە هەمیشە حەزێکی زۆری هەیە لەوەی کە تەرکیز بکات لەسەر ئەوەی کە خۆم نیمە و من خراپم و خەڵکی زیاتر لە من و باشتر لە منی هەیە. بەپێی ئەم حسابە دەتوانین بگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە گەلاڵەی ناپەسەندی و پێنەزانی و ناشوکریش لەناو دڵی کەسی حەسودا شاردراوەتەوە.

> کەسێکی حەسودم پیشان بدە تاوەکو منیش کەسێکی پێنەزان و ناشوکرت پیشان بدەم.

خەم مەخۆ بۆ ڕۆژگاری باشی خەڵکانی دیکە

چونکە کەسانێکیش هەن ئارەزوومەندی ژیانی تۆن

(رودکی)

هۆكاری ناپەسەندبوونی حەسودی ئەوەیە كە تەنیا زیان بە دەروونی بەرامبەر ناگەیەنێت بەڵكو لە زۆرێك لە لایەنەكاندا، كەسی حەسود لە پەیوەندیەكانیدا لەگەڵ كەسانی دیكە لە حاڵەتی هێرش بردن و توندوتیژیدا خۆی دەبینێتەوە. لێرەدایە كە تێروانینی من خراپم تۆ باشی (بەشی یەكەمی حەسودی) دەگۆڕێت بۆ (بەشی دووەمی حەسودی) واتە ئەندێشەی من خراپم تۆش دەبێت خراپ بیت. بەم شێوەیەیە پێوەری خۆت لەگەڵ كەسانی دیكە و هەستی خۆبەكەمزانین، ڕق یان ترسی هێرشبەری (هەست) دروست دەبێت. توڕەیی و بێتاقەتی دەگۆڕێت بۆ ڕق و لە كۆتایشدا ئەو ڕقە دەبێتە دوژمنایەتی و ئینكاری لە هەڵسوكەوتدا چونكە:

هەست بریتیە لە پێشەكی دەركەوتنی هەڵسوكەوت

دوژمنایەتی لەگەڵ شەڕانگێزی كەلامی وەكو تۆمەت دروستكردن، غەیبەت، (داوەری كردن لەبارەی كەسێكەوە لە غیابی خۆیدا) دەستپێدەكات و پاشان بە توندوتیژی و ڕقی دڵڕەقانە لەوانە زیان پێگەیاندنی جدی دارایی و جەستەیی بەو كەسەی كە بووەتە جێگەی حەسودی كەسی حەسود.

بەراوردی خۆت لەگەڵ كەسانی دیكە ⟵ حەسودی

توڕەیی (ترس) ⟵ ڕق و كینە ⟵ عینادی و توندوتیژی

چاولێکەری و حەسودی

ساعید مەراغەیی کە یەکێك بوو لە سەرۆك وەزیرەکانی سەردەمی پەهلەوی دەگێرێتەوە:

کاتێك کە بووم بە جێگری کۆنسۆلْ بە خۆشحاڵیەوە هاتمە بۆ لای ژنەکەم و ئەم هەواڵەم پێگەیاند.

ژنەکەشم بەبێ گرنگیدان سەرێکی ڕاوەشاند و وتی: قوڕ بەسەرت!! فلانەکەس کۆنسۆڵە، تۆ جێگری کۆنسۆلی؟!

ماوەیەکی پێچوو بوومە کۆنسۆلْ و چوومەوە بۆ لای ژنەکەم و بەخۆشحاڵیەوە پێم ڕاگەیاند پلەکەم بەرز بووەتەوە.

دیسانەوە ژنەکەم قبوڵی نەکرد و وتی: ئەی داماو!! فلانەکەس جێگری وەزیری دەرەوەیە و تۆش کۆنسۆلی؟

دوای ماوەیەك بوومە جێگری وەزیری دەرەوە بەڵام دیسانەوە هەر ژنەکەم قبوڵی نەکرد: وتی قوڕ بەسەرت!! فلانەکەس وەزیری دەرەوەیە و تۆ ئێستا جێگری..؟!

بەهەرحاڵ بوومە وەزیری دەرەوەش، ژنەکەم پاش بیستنی ئەم هەواڵەش وتی: فلانەکەس سەرۆك وەزیرانە... داماو!!

دواجار کاتێك کە بوومە سەرۆك وەزیرانیش، بە بێخەمی و بەدڵنیاییەوە گەڕامەوە بۆ ماڵەوە و چاوەڕوان بووم کە ژنەکەم لەخۆشیدا توشی سەرسوڕمان بێت و داوای لێبوردنم لێ بکات.

کاتێك هەواڵەکەم پێگەیاند سەرێکی ڕاوەشاند و ئاهێکی هەڵکێشا و وتی: قوڕ بەسەر ئەو وڵاتەی کە تۆ سەرۆکی بێت!

به بۆچوونی من مرۆڤەکان دوو کۆمەڵەن:
(دەروونناسی حەسوی)

یان لە من پارەدارترن کە پێیان دەڵێم موڵك و ماڵی خەڵکی خۆر و..

یان لە من بێ پارەترن کە پێیان دەڵێم سواڵکەر و ...

یان باشتر لە من ئیش دەکەن کە پێیان دەڵێم وەکو کەر ئیش دەکەن و...

یان کەمتر لە من ئیش دەکەن پێیان دەڵێم تەمەڵ و بێ لەش و...

یان لەمن هەولدەرترن کە پێیان دەڵێم وەکو کەر...

یان گوێنەدەرترن لە من کە پێیان دەڵێم داماون و..

یان لە من زیرەکترن کە پێیان دەڵێم خۆپەسەند و خۆبەگەورەزانن و...

یان سادەترن کە پێیان دەڵێم سادە و ساکارن و....

یان لە من زیرەکترن پێیان دەڵێم بێ مێشك و....

یان کەمتر لە من بێ ئیحتیاتن پێیان دەڵێم بێ غیرەت و...

یان لە من دەست و دڵکراوەترن پێیان دەڵێم دەستبلاون....

یان ئەهلی حساب و کتابن پێیان دەڵێم ڕژیل و پیسکەن و...

یان لە من گەورەترن پێیان دەڵێم قەڵە و زل و...

یان لە من بچوکترن پێیان دەڵێم بچوك و فیسقەن و...

یان لە من خاکیتر و ئەهلی ناو خەڵکن پێیان دەڵێم ئەڵێی قەلن و...

یان ڕاستگۆترن کە پێیان دەڵێم نەزان و بێ عەقڵن و..

بەگشتی پێوەرەکە ئەوەیە هەموشتێك منم نەك حەقیقەت!!

٣

ئەخلاق لە پانتایی ژیاندا

ئەخلاقی جوامێران

ئەخلاق لەناو خێزاندا

ئەخلاقی ئیشوکار و بازرگانی

ئەخلاقی جوامێران

ئەخلاقی جوامێران

له ئه‌خلاقی جوامێراندا

جــوامێری ئه‌وه‌یــه کــه ئینــصافی بکــه‌یت و ئینــصافیت نــه‌وێت

(ئه‌بوحفز حداد نیشاپوری)

ته‌قوا ئه‌وه‌یه که له قیامه‌تدا هیچکه‌س به‌رۆکت نه‌گرێت و جوامێریش ئه‌وه‌یه که تۆ به‌رۆکی هیچکه‌س نه‌گریت.

(محمد ترمزی تزکره اولیا)

****

جوامێر ئه‌وه‌یه که بت بشکێنێت و بتی هه‌رکه‌سێکیش، نه‌فسی خۆیه‌تی.

هه‌رکه‌س دژی نه‌فسی خۆی بێت ئه‌وه حه‌قیقه‌تی جوامێری ده‌ست که‌وتووه.

(وه‌رگێڕانی رساله قشیریه)

***

جوامێر ئه‌و که‌سه‌یه که که‌سێك شایه‌نی ئازار پێگه‌یاندن و ڕه‌نجاندن بێت نه‌یڕه‌نجێنێت و ئازاری نه‌دات و هه‌رکه‌سێکیش ڕه‌نجاندی و ئازاری دا ئه‌و نه‌ڕه‌نجێت.

(نور علیشاه ئه‌سفه‌هانی)

(له کتێبی جوامێری، دکتۆر جواد نور بخش)

لە هەواڵپرسیندا دووڕوو مەبە

ابن سیرین (محمد بن سیرین)، وتی بە کابرایەك چۆنیت؟

وتی: دەبێت چۆن بم لەکاتێکدا پێنج سەد درهەم قەرزارم و ماڵ و منداڵم بەسەردوەیە و هیچ شتێکیشم نیە؟

ابن سیرین چوو بۆ ماڵەوە و هەزار درهەمی لەگەڵ خۆیدا هێنا و پێیدا و وتی:

پێنج سەد درهەمی بدە بە خاوەن قەرزەکە و ئەوی دیکەشی سەرفی ماڵ و منداڵەکەت بکە و لەعنەت لە من ئەگەر لەمەودوا بەم شێوەیە هەواڵی کەس بپرسم!

وتیان: ناچار نەبوویت قەرز و خەرجی پێ بدەیت.

وتی: کاتێك هەواڵی کەسێکت پرسی و باسی حاڵی خۆی بۆ کردی و تۆ ڕێگەیەکت بۆ نەدۆزیەوە، ئەوە لە هەواڵ پرسینەکەدا دووڕوو بوویت.

هۆکاری گریان

کابرایەك توشی گرفتی دارایی بوو. چوو بۆ ماڵی کابرایەکی جوامێر. کابرای جوامێر کابرای خاوەن کێشە و قەرزاری لە باوەش گرت و هۆکاری هاتنەکەی لێ پرسی.

کابرا وتی: توشی گرفتی دارایی بووم و زۆر پێویستم بە پارەیە.

هاورێکەی وتی: بە چەند کێشەت چارەسەر دەبێت؟

وتی: چوار سەد درهەم.

جوامێر چوو بۆ ماڵەوە و کیسەیەك پارە کە پێکهاتبوو لە چوار سەد درهەم هێنای بۆ کابرا. جوامێر کاتێك گەڕایەوە بۆ ماڵەوە، دەستیکرد بە گریان.

ماڵەوە پێیان وت: بۆچی دەگریت؟ باشە ئەگەر حەزت نەکردایە بۆچی پارەکەت پێدا؟

وتی: گریانم لەبەر ئەوە نیە پارەم پێداوە. بۆ ئەوە دەگریم کە بۆچی ناتوانم مافی هاورێ و دۆستەکانم بدەم و بێ ئاگابووم لە بارودۆخیان. بێ ئاگایی من ئەوەندە زۆر بوو کە بووە هۆی ئەوەی ئەو هاورێیەم خۆی بخاتە ماڵەکەم و بە شەرمەزاریەوە داوای پارەم لێ بکات.

ئەو کەسانەی کە تاڵی ژەهری داواکردن نەزانن

با ڕۆژی قیامەت ڕوو زەرد و خەجاڵەت بن

تۆ کە دەبیستیت و تاقەتی بیستنت نیە

ئەی من کە داوا دەکەم دەبێت چۆن بێت حاڵم؟

(ڕوودکی)

لەگەڵیدا جوامێری بکە

ڕۆژێك پێغەمبەر درودی خوای لێ بێت لەناو کۆمەڵێکدا دانیشتبوو، کابرایەکی موحتاج هەستایەوە و داوای حاجەتی کرد. حەزرەت ڕووی کردە هاوەڵەکانی و فەرمووی: لەگەڵ ئەم پیاوەدا جوامێری بکەن.

حەزرەتی علی هەستا و چوو پاشان گەڕایەوە و دینارێك و پێنج درهەم و نانێکی پێبوو. پێغەمبەر درودی خوای لێ بێت فەرمووی: ئەی علی ئەمە چییە؟

وتی: یا رسوالله! لەبەر ئەوەی ئەو کابرایە داوای یارمەتی کرد ویستم نانێکی پێبدەم، پاشان هات بە دڵمدا پێنج درهەمی پێبدەم، ئینجا هات بە مێشکدا دینارێکی پێبدەم، ئێستا بە ڕەوای نازانم ئەوەی کە هات بە مێشك و دڵمدا، پێی نەدەم! حەزرەت فەرمووی: لافتی الا علی: واتە: جگە لە علی جوامێری نیە.

(تفسیر خواجە عبدللە انصاری)

بەڵێن بردنە سەر

محمد عاكف شاعیری ناسراوی تورك (١٨٧٨-١٩٣٦) باوەڕی وابوو ی مسوڵمانی باوەڕدار و بە ئیمان هەمیشە دەبێت بەڵێنەكەی بباتە سەر. عاكف دەیوت: دەبێت هەر بەڵێنێكت دا، بەوەفابیت لەبەرامبەری. ئەگەر بڕیارتدا كاتژمێر چوار چاوت بە كەسێك بكەوێت، ئەگەر چوار و دە خولەك بڕۆیت بەدەم بەڵێنەكەتەوە ئەوە تاوانباریت.

لە ساڵانی سەرەتای بیستەكان (لە توركیا) ڕۆژێكی سەرما وسۆڵە بە باڵای پیاوێك بەفر باری بوو و هیچ هۆكارێكی گواستنەوەش ئیشی نەدەكرد.

عاكف بە هەر شێوەیەك بوو بە پێی لە (بگلربگی)یەوە بۆ (بشكیكتاش) و لەوێشەوە تاوەكو (چاپا) ڕۆیشت بۆ ماڵی مەدحەت جەمال قونتای، چونكە پێشتر بڕیار بوو لەو ڕۆژەدا یەكتری ببینن.

كاتێك گەیشتە ماڵی مەدحەت جەمال، نیوەی جەستەی بەهۆی سەرما و سۆڵەوە بەستبووی. سەرەڕای ئەوەش وتی بە مەدحت جەمال بەفر بارین هیچ ڕێگر نەبوو بۆ ئەوەی من نەتوانم بێم بۆ ئێرە، بەڵكو تەنیا مردن دەیتوانی ڕێگر بێت! چونكە وتبووم دێم.

لە نەجابەت و پاکدامێنی جوامێرانەوە

دەڵێن کابرایەك بانگەشەی جوامێری کردووە. کابرایەك میوانداری ئەو جوامێرە و کۆمەڵێك لە هاوڕێ کانی دەکات. کاتێك خواردنیان خوارد کەنیزەکێك دێنە دەرەوە بۆ ئەوەی ئاو بکات بەدەستیاندا.

کابرای جوامێر ڕازی نەبوو ئافرەتەکە ئاو بکات بە دەستیدا وتی: جوامێری نیە لەمماڵەدا نان بخۆیت و ڕێگە بدەیت ژنێك ئاو بکات بە دەستتدا.

یەکێك لە هاوڕێکانی وتی: چەندین ساڵە دێم و دەڕۆم لە ماڵەدا، هێشتا نەمزانیوە ئەوەی کە ئاو دەکات بەدەستمدا ژنە یان پیاو.

(وەرگێڕانی رسالە قشیریە، بە گێڕانەوەی دکتۆر دواد نوربخش)

کاغەز سوتاندن

ژیانی پاك و سادەبوونی سامانی ماددی، یەکێك بووە لە بنەماکانی فێرکردن و ئامانجدارەکانی سەردەمی کۆن و بە یەکێك لە فەلسەفەکانی ڕێنوێنی (سونبی)[1] دادەنرا لە کۆریا.

ڕاهێنانی سونبی، هەوڵدانێك بوو پاکبوونەوەی لایەنی دەروونی پێگەی کۆمەلایەتی کەسێك کاتێك گەشە دەکات و دەوڵەمەند دەبێت.

ئەوانە کاتێك لەناو حکومەتدا، پلەیەك بەرز دەبوونەوە، لە ژوورەکانی ماڵەکانیان یەك یەك شتەکانیان کەم دەکردەوە، قاپێك کەمتر خواردنیان دەخوارد و هیچ جلوبەرگێکی تازەیان لەو ساڵەدا نەدەکڕی.

ڕەوشی ژیان لەسەر بنەمای سونبی پێویستی بە دە مەرج هەیە: بەپێی ئەم یاسایە کەسی سونبی پێش ئەوەی هەڵبژێردرێت دەبوو لەم شتانە زیاتر هیچی نەبێت: سندوقێك کتێب، یەك (کومونگو)[2]، هاوڕێیەك، جووتێك پێڵاو، سەرینێك، ژوورێك، برنج سازێك، پەرداخێك، گاڵۆکێك بۆ ڕۆیشتن و ئێسترێك.

ئەمە وێنایەك بوو لە ژیان و ڕۆحی سونبی لەبەر ئەوەی کە چێژی مەعنەوی زۆر بەلایەنەوە گرنگتر بوو لە چێژی ماددی.

١- سونبی ئاماژەکردنە بە کەسێك کە فێری شەرافەت و ڕاستگۆیی بوو بێت. سونبی پلەیەك بوو لە کۆمەڵگەی کۆریادا بۆ کەسانێك کە دەیانتوانی پۆستی حکومەتی بەدەست بهێنن.

٢- جۆرە سازێکی ژێداری کۆری بوو کە کەسانی دانا و بیرمەند وەکو ئامرازێك بۆ پەروەردەکردنی عەقڵی و بیرکردنەوە سودیان لێوەردەگرت.

سانگ یو–بو کە لە شاری رایمچون بوو پیاوێکی دەوڵەمەند بوو هەمیشە ستایشی دەکرا بەهۆی ئەو چاکەکاری و پیاوەتیەی کە بۆ پێدانی قەرز هەیبوو بە خەڵکی موحتاج و کەم دەست. دواهەمین ڕۆژەکانی هەموو ساڵێك، هەموو ئەو کاغەز و وەرەقانەی کە قەرزەکانی تێدا نوسرابوون، لە سندوقەکەیدا دەریدەهێنان و لە حەوشەی ماڵەکەیدا دەیسوتاندن.

سانگ یو–بو زۆر چێژی لەو کاتە وەردەگرت کە ئاگری دەنا بە حساباتی قەرزەکانیەوە و پاشان خۆڵەمێشەکەی دەدا بە دەم هەواوە. سونبیەکان زۆربەیان، ئەو کاغەز و نوسراوانەی کە باسی ئەو قەرزانەیان دەکرد کە دابوویان بە خەڵکی، لە کۆتایی ڕۆژەکانی ساڵدا دەیانوستاند. عادەتیش وابوو کە ئەو کەم ئەندامانەی کە قەرزیان بەلاوە بوو کە زیاتر لە سێ ساڵی بەسەردا هاتبوو و نەیدابوویەوە بەهۆی کێشەی داراییەوە پاك دەبوونەوە و دەبەخشران.

باوەڕ لەسەر ئەوە بوو کە ئەگەر کەسێك لەو شتانەی کە پەیوەندی بە مانەوەی خەڵکیەوە هەیە زیاتر سودی لێ وەرگرێت بێگومان بە بێ چانسی و بەدبەختی تەمێ دەکرێت. لەسەر بنەمای ئەو باوەڕە ژیانی خالص و بەخشندانە، چانس و بەختی باش دەهێنێت، لە کاتێکدا کە ژیان بە ڕەزیلی و خۆویستی دەبێتە هۆی بێ بەختی و بێ چانسی. پاکیەتی و ژیانی سادە حەقیقیترین شێوەی سەروەت و سامانی سونبی کۆریەکان بوو.

کچی دەستگێڕ

کچێك هەموو جارێك، لەبەردەم پێلاّو فرۆشێکدا دەوەستا و بە حەسرەتەوە سەیری پێلاّوە سورەکانی دووکانەکەی دەکرد. پاشان سەیری ئەو کیسە لەزگەیەی دەکرد کە بەدەستیەوە بوو ئینجا بیری قسەکەی باوکی دەکەوتەوە کە وتبووی (ئەگەر بتوانیت هەموو ڕۆژێك تاوەکو کۆتایی مانگ پارچەیەك لەزگە بفرۆشیت، پێلاّوی سورت بۆ دەکڕم.)

کچەکە سەیرێکی پێلاّوەکانی دەکرد و لەبەر خۆیەوە دەیوت: یانی دەبێت من هەموو ڕۆژێك دوعا بکەم تاوەکو دەست و پێ و دەموچاوی سەد کەس بریندار بێت تا..... پاشان شانەکانی هەڵدەتەکاند و دەکەوتەڕێ و دەیوت: نەخێر.. خوا نەکات.. بەهیچ شێوەیەك پێلاّوم ناوێت.

منداڵ و شاگرد

سەردەمێك کە بەستەنی قاوە زۆر هەرزان بوو، منداڵێکی تەمەن دە ساڵ خۆی کرد بەناو قاوە فرۆشێکدا و لە پشت مێزێکەوە دانیشت. شاگردەکە هاتە لای مێزەکە

کوڕەکە پرسیاری کرد: بەستەنی قاوە بە چەندە؟

شاگردەکە وتی: پەنجا سەنت.

کوڕە بچوکەکە دەستی کرد بە گیرفانیدا، هەموو پارە وردەکانی دەرهێنا و دەستیکرد بە ژماردنی. پاشان پرسی: بەستەنی سادە بەچەندە؟

شاگردەکە کاتێك سەیری کرد هەموو مێزەکان پڕ بوون لە خەڵك و کۆمەڵێکیش دەرەوە وەستاون و چاوەڕوانی خاڵیبوونی مێزەکان دەکەن، بە بێ تاقەتیەوە وتی: سی و پێنج سەنت.

کوڕەکە دووبارە پارەکانی ژماردەوە و وتی: بەستەنیەکم بۆ بهێنە.

خزمەتکارەکە بەستەنیەکی بۆ هێنا و وەسڵی حسابەکەی لەسەر مێزەکە دانا و چوو. کوڕەکە بەستەنیەکەی تەواو کرد، وەسڵەکەی هەڵگرت و پارەکەی دا بە کابرا و چووە دەرەوە. کاتێك کە شاگردەکە چوو بۆ پاك کردنەوەی مێزەکە، دڵی پر بوو و گریا.

چونکە کوڕەکە لەسەر مێزەکە لەلای قاپە خاڵیەکە، پانزە سەنتی وەکو بەخشیش دانابوو بۆ شاگردەکە.

چیرۆکێکی کورتی زانایەك

دەڵێن: قازی تەباتەبایی لە دوکانێکدا کاهو دەکڕێت، ئەو بە پێچەوانەی خەڵکەوە کە خەڵکی کاهوە ناسك و باشەکەی دەویست، ئەو کاهوە خراپ و بێ سودەکەی هەڵدەگرت. پاشان پارەکەی دەدا و دەڕۆشت.

جارێکیان یەکێك لە زاناکان بە چاوەوە دەبێت و بەشوێنیدا دەچێت و پێی دەڵێت باشە بۆچی کاهوە باشەکە جیا ناکەیتەوە؟

ئەویش دەڵێت: فرۆشیاری ئەو کاهوە کابرایەکی هەژارە، من دەمەوێت یارمەتی بدەم. بۆیە نامەوێت یارمەتیەکە هەر وا بەلاش بێت، بۆ ئەوەی کەسایەتی و کەرامەتی بپارێزرێت و هەمیش لەبەر ئەوەی فێر نەبێت بە بەلاش پارە وەربگرێت ئەو کاهوانە کە کەس نایانکڕێت من هەڵیاندەگرم و پارەی پێ دەدەم.

کاتێك بچوکیت، دەستێك هەیە کە فرمێسکەکانت دەسڕێت

کاتێك کە گەورە دەبیت دەبێت ببیت بەو دەستەی کە فرمێسك بسڕێت

و زەردەخەنە بخەیتە سەر لێو..

و ئەمەش چەند جوانە...

لەوانەیە بە نرخی گریانی خۆت بێت.

ئەخلاق لە خێزاندا

نامەیەك لەناو داشبڵدا

جارێکیان ژنێکی گەنج لەسەر ئیشەکەی بەرەو ماڵەوە دەگەڕایەوە لە پڕێکدا پێشەوەی سەیارە گرانەکەی دای لە دەعمیەی سەیارەیەکی دیکە و بە توندی زیانی پێگەیاند. ژنەکە لەکاتێکدا چاوی پڕ بووبوو لە فرمێسك، دابەزی و وتی بە شۆفێرەکەی دیکە:

ئەم سەیارەمان تازە کڕیوە. ئێستا چۆن ئەم باسە بگێڕمەوە بۆ هاوسەرەکەم و چی پێ بڵێم؟

شۆفێرەکەی دیکە لەکاتێکدا کە دڵنەوایی دەکردەوە وتی:

چارە نیە! دەبێت سەنەوی سەیارەکان لەلای یەك دابنێین و ناونیشانی یەکتری هەڵگرین.

ژنە گەنجەکە بە بێتاقەتیەوە چووە ناو سەیارەکەوە بۆ ئەوەی سەنەویەکەی بهێنێت، کاتێك کە داشبڵی سەیارەکەی کردەوە کاغەزێکی نوسراو کەوتە بەردەمی لەسەر کاغەزە نوسرابوو:

خۆشەویستم! هەرکاتێك توشی پێکدادان بوویت ئەوەت لەبیر بێت ئەوەی کە خۆشمدەوێت تۆیت نەك سەیارەکە.

چیرۆکێکی کورتی پاکەتی پێڵاو

ژن و پیاوێك بەدرێژایی شەست ساڵ ژیانی هاوبەشیان، هەمووشتێکیان بە یەکسانی لەنێوان خۆیاندا دابەش کردبوو.

بەدرێژایی ئەو ساڵە دووروودرێژانە، ئەوان لەبارەی هەموو شتێکەوە قسەیان دەکرد و هیچ شتێکیان لەیەکتری نەدەشاردەوە. تەنیا نهێنێك کە مابوو، پاکەتی پێڵاوی سەر کەوانتەرەکە بوو کە پیرە ژەنەکە داوای لە پیاوەکەی کردبوو هیچکاتێك سەبارەت بەو پاکەتە پرسیاری لێ نەکات و تاوەکو نەمرێت سەیری نەکات.

رۆژێك بارودۆخی پیرە ژن تێکدەچێت. پێدەچوو گەیشتبێتە کۆتایی. پیاوەکەی داوای یارمەتی لێ کرد بۆ ئەوەی پاکەتەکە بکاتەوە و سەیری بکات.

کاتێك پیاوەکەی سەیری ناو پاکەتەکەی کرد توشی تۆقین بوو! دوو بوکەڵە و شەست هەزار دۆلار پارەی نەقدی تێدا بوو! بە سەرسوڕمانەوە سەبارەت بە بوکەڵەکان و پارەکە پرسیاری کرد لە هاوسەرەکەی. پیرەژنەکە بەو بارودۆخە سەختەوە، زەردەخەنەیەکی کرد و وتی: ٦٠ ساڵ پێش ئێستا کاتێك لەگەڵ تۆدا هاوسەرگیریم کرد، دایکم ئامۆژگاری کردم و وتی هەمیشە ئارامگر و لەسەرخۆبە و هەرکاتێك پیاوەکەت تورەی کردی هیچ نەڵێت و تەنیا بوکەڵەیەك دروست بکە!

پیرە پیاو زەردەخەنەیەکی کرد و وتی: خۆشحاڵم کە بەدرێژایی ئەم شەست ساڵەی هاوبەشمان، تەنیا دوو بووکەڵەت دروستکردووە! پیرەژنەکە زەردەخەنەیەکی کرد و وتی: باشە ئەی ئەو پارەیە چۆن کۆبووەتەوە؟

پیاوەکەی بە سەرسوڕمانەوە وەڵامی دایەوە بەشێوەیەك کە بێئاگایی خۆی پیشاندا و وتی: نازانم، ئەم پارەیە چییە؟ پیرەژن سەیرێکی پیرە پیاوی کرد و وتی: بە فرۆشتنی ئەو بوکەڵانە کۆم کردووەتەوە کە لەو ماوەیەدا پێکەوە ژیاوین.

بەرگری لە خووی خراپ

لە ناوچەیەکدا قسە و باس لەسەر ئەوە بوو کە بڕیارە بومەلەرزە بدات لە ناوچەکە. کابرایەکیش نامەیەك دەنوسێت بۆ خەزوری کە لە شارێکی دیکەدا دەژیا: باوکە! لەبەر ئەوەی کە دەنگۆی ئەوە بڵاوبووەتەوە کە بومەلەرزە بدات لە ناوچەکەمان، هاوسەرەکەم وەکو حەزەرێك بۆ ماوەیەك دەنێرمەوە بۆلات.

خەزوری کە زۆر بێتاقەتی ئەخلاقی هەڵەشەیی و بێ مەزاجی کچەکەی بوو وەڵامی نامەی زاواکەی دایەوە و نوسی: کوڕەکەم! تکا دەکەم ژنەکەت با لای خۆت بێت و بومەلەرزەکەم بۆ بنێرە.

> خوی چاك، باشترین شێوەی کار و ڕاکێشانە
>
> مەسعودی لەعلی

بۆچی قژەکانت سپی بووە

ڕۆژێک ئەو منداڵە بچوک لە مەنبەختدا دانیشتبوو سەیری دایکی دەکرد کە خەریکی چێشتلێنان بوو.

لەپڕێکدا چەند دانە موەکی سپی لەناو قژەکانی دایکیدا بینی.

لێی پرسی: دایکە! بۆچی هەندێك لە قژەکانت سپی بوون؟

دایکیشی وتی: هەرکاتێك تۆ ئیشێکی خراپ دەکەیت و دەبیتە هۆی بێتاقەتی من دانەیەك لە موەکانم سپی دەبن.

ئەو بچوکەکەش هەندێك بیری کردەوە و وتی: ئێستا ئەزانم بۆ چی هەموو قژەکانی داپیرم سپی بوون!!

خوازبێنی!

ڕووان خوازبێنی کیتی کرد. ڕووان باسی ئەوەی کرد بۆ کیت کە دایکی لە ڕووداوێکی سەیارەدا کۆچی دوایی کردوە و لە ئێستادا لەگەڵ باوکیدا دەژی.

کیت وتی بە ڕووان: دەمەوێت لەگەڵ تۆدا بژم! بەهیچ شێوەیە تەحەمولی ئەوە ناکەم لەگەڵ باوکتدا بژم!

ڕووان دوو ڕۆژ دواتر باوکی خۆی برد بۆ خەڵوەتگەی پیری! پاشان بە حەزەوە باسی مەسەلەکەی بۆ کیت کرد. باسی ئەوەی کرد کە ئیدی هیچ کێشەیەکیان نابێت بۆ هاوسەرگیریەکەیان.

بەلام کیت وتی: من لەگەڵتدا هاوسەرگیری ناکەم!

ڕووان تووشی واقوڕمان بووبوو هۆکاری گۆڕینی بۆچوونەکەی لێ پرسی، ئەویش لەسەرخۆ وەلامی دایەوە: ئاشکرایە .. تۆ بە داواکارێکی بچوك، باوکی خۆشەویستت لەماڵەوە دەرکرد! کەواتە دەبێت چی لە من بکەیت!

ڕێزگرتن لەناو خێزاندا

ڕۆژێك كە بە پەلە دەڕۆشتم شانێکم دا لە کابرایەکی نەناسراو. دەستبەجێ وتم: ئای، تکادەکەم عەفوم بکە!

کابرای غەریبەش وتی: بێزەحمەت تۆ من عەفو بکە چونکە منیش تۆم نەبینی.

پاش ئەم گفتوگۆ بەڕێزانە خواحافیزیمان کرد لە یەکتری. بەڵام لە ماڵەوە بەگشتی ئەم ڕەوشە بەکار ناهێنم و بەشێوەیەکی دیکە لەگەڵ خێزانەکەم و ئەندامانی خێزانەکەم هەڵسوکەوت دەکەم.

ئێوارەی هەمان ڕۆژ، کاتێك خەریکی شت کڕین بووم بۆ نانی ئێوارە، کوڕەکەم لەسەر خۆ لەتەنیشتمدا وەستا بوو. لەکاتی چێشتلێناندا ئەوەندەی نەمابوو تەختی زەوی بکەم، بە تووڕەییەوە هاوارم کرد: لاچۆ لەبەردەممدا.

تێنەگەیشتم چەند بە ڕەقی و توندی هاوارم کرد بەسەریدا و ئەویش لەوپەڕی بێتاقەتی و غەمباریدا لەسەر ڕێگەکەم لاچو. کاتێك لەسەر جێگە خەوەکەم ڕاکشا بووم دەنگێکی ئارام کەوتە گوێم دەیوت: بۆچی لەگەڵ خەڵکی نەناسراو و غەریبەدا بەڕێزانە هەڵسوکەوت دەکەیت بەڵام لەگەڵ منداڵەکانتدا ئەوەندە بە توندوتیژی و تووڕەییەوە هەڵسوکەوت دەکەیت؟ بڕۆ سەیری چێشتخانەکە بکە، ئەو گوڵانەی کە لەسەر مێزەکەن، منداڵەکەت بۆی هێنا بووی. ئەو بە ئارامی لەوێدا وەستابوو تاوەکو بە خەڵاتەکەی دڵی تۆ خۆش بکات، بەڵام تۆ تەنانەت فرمێسکەکانیشت نەبینی کە لە چاوە پاکەکانی هاتنە خوارەوە.

لەم کاتەدا، خۆم زۆر بە کەم دەزانی، فرمێسك لەچاوم هاتنە خوارەوە. بە ئارامی چوومە سەر جێگە خەوەکەی، چەمامەوە و وتم: هەستە، خۆشەویستم، هەستە، ئەو گوڵانە تۆ هێناتن بۆم؟

چاوەکانی کردەوە و زەردەخەنەیەکی کرد و وتی: ئەوانەم لە نزیك درەختێکەوە دۆزینەوە و بۆ تۆم هێناون، چونکە وەکو خۆت جوانن.

وتم: کورەکەم زۆر ببورە بۆ ئەو هەڵسوکەوتەی کە لەگەڵتدا ئەنجاممدا، نەدەبوو بەوشێوەیە هاوار بکەم.

وەڵامی دایەوە: کێشە نیە دایکە! من هەمیشە تۆم خۆشدەوێت.

وتم: کورەکەم منیش تۆم خۆشدەوێت، گوڵەکانیشت زۆر جوان بوون.

ئایا دەزانیت ئەگەر هەر بەیانی بمرین، لەو کۆمپانیایەی کە ئیش دەکەین، راستەوخۆ چەند رۆژێکی دیکە کەسێکی دیکە دەخەنە شوێنمان، بەڵام ئەو خێزانەی کە بەجێیدەهێڵین تاوەکو کۆتایی تەمەنیان لەبیرمان ناکەن؟

ئێستا بیر بکەرەوە بە بێ سەرنجدان سەبارەت بە خێزانەکەت چەندە خۆت کردوەتە قوربانی ئیشەکەت. لەڕاستیدا، سەرمایەگوزارێکی بێ مانا دەکەین، ئایا تۆش وابیر ناکەیتەوە؟

دەزانیت مانای خێزان چییە؟ هەر برگەیەك لە زاراوەی **family** لە زمانی ئینگلیزدا کورتکراوەی زاراوەیەکە و مانایەکی هەیە: **F** کورتکراوەی وشەی یەکەمی **father** باوکە، (**A**) کورتکراوەی یەکەمی **and** و **M** کورتکراوەی وشەی یەکەمی **mother** (دایکە)، **I** کورتکراوەی وشەی یەکەمی (**love**) (عەشق)ە، **Y** کورتکراوەی وشەی یەکەمی (**you**)ە، و مانای هەموو رستەکەش بەمانای: (باوك و دایك خۆشمدەوێن)

(لیندا کاستالرو)

ئەخلاقی دامەزراوەیی و ئیش و کار

ئەخلاقی بەشداری

کابرایەك لە حاڵەتی مردندا بوو، شەریکەکەی کە بە نزیکترین هاوڕێشی حساب دەکرا، بانگی کرد و وتی: من خەریکە دەمرم و نامەوێت لەم ساتەدا بە ئازاری ویژدانەوە بمرم. تۆ هەمیشە لەگەڵ مندا باش و میهرەبان بوویت، من دەبێت دان بەوەدا بنێم کە هەمیشە هاوڕێیەکی پیس و خراپ بووم.

هاوڕێکەی وتی: خۆت ئازار مەدە، گرنگ نیە.

–چۆن گرنگ نیە؟ بۆ نمونە کاتێك تۆ کێشەی داراییت هەبوو من کارگەکەم فرۆشت و پارەکەم خوارد.

– وتم گرنگ نیە.. خۆت ئازار مەدە!

– باشە ئەی ئەمەیان کێشە نیە. من داهێنانەکەی تۆم بەناوی خۆمەوە بە یابانیەکان فرۆشت!

– ئەسڵەن هیچ گرنگ نیە، هەر باسیشی مەکە!

– هاوڕێم.. خۆشەویستم! تۆ هەمیشە بەم شێوەیە لەگەڵ مندا میهرەبان بوویت... هەر ئەوەیە بەو شێوەیە من ئازار دەدات.

– پێویست ناکات ئەوەندە خۆت ئازار بدەیت! تۆبزانیت چ کەسێك ژەهری کردوەتەوە قاوەکەتەوە؟!

ئەخلاقی کاری-داد پەروەری
(شایستەسالاری)

یەکێك لە پۆستەکانی بەشەکانی کۆمپانیا چۆڵ بوو، ڕاگەیاندنێکیان بۆ ڕای گشتی بڵاوکردەوە. ئەندازیارێك، یاساناسێك و بازرگانێك سیڤی خۆیان پێشکەش کرد و خوازیاری ئەوە بوون ئەو پۆستە بەدەست بهێنن.

سەرەڕای ئەوەش، چاوپێکەوتنێکیان بۆ ڕێکخرا بە ئامادەبوونی هەر سێ کەسەکە. لەم چاوپێکەوتنەدا باس و خواستی جۆراوجۆر قسە و باسی لەبارەوە کرا. بۆ نمونە پرسیارێکی بیرکاری هاوبەش لە هەرسێکیان کرا: ٢×٢ چەند دەکات؟

یەکەمین کەس ئەندازیارەکە بوو کە پاش ڕوونکردنەوەکانی، وتی من بەتەواوی بۆ ئەم کارە دروستکراوم و بە بەڵگەکانی هەموولایەکی والێکرد کە ستایشی بکەن. کاتێك کە پرسیارە بیرکاریەکەی لێ کرا، حاسیبە تایبەتیەکەی دەرهێنا و پاش حساب کردن وتی دەکاتە: ٣/٩٩٩٩٩.

دووەمین کەس یاسازانەکە بوو کە ئەویش کاریگەری باشی هەبوو لەسەر ئامادەبووان.

لە وەڵامی پرسیارە بیرکارییەکەدا وتی:

بەپێی یاساکانی بیرکاری– کە بۆ هیچکەس شاراوە نیە– دوو زەرب دوو دەکاتە چوار.

دواهەمین کەس بازرگانەکە بوو. ئەویش پاش وەڵامدانەوەی بابەتەکان وەڵامی پرسیارە بیرکاریەکەی بەم شێوەیە دایەوە: ئەمە زۆر سادەیە. لە کاتی کڕیندا سێ دەکات و لەکاتی فرۆشتنیشدا پێنج.

بەڵام ئایا دەزانیت کامیان بوون بە بەڕێوەبەر؟ زاوای خاوەنی کۆمپانیاکە.

سابونەکەی بەر جلەکانمان کەوتووە

جلشۆرێك جلی هەمووکەسی وەردەگرت بۆ شۆرین، بەڵام جلەکانی نەدەگەڕاندەوە و دەیوت (ون بوون) یان (دزران) بەم شێوەیە، هیچکەس دووجار جلی پێ نەدەدا، بۆیە هەمیشە ئەو کابرایە بەشوێن مشتەری تازەدا دەگەڕا، بەتایبەتی بۆ ئەو کەسانەی کە نەیاندەناسی.

ڕۆژێکیان چووە لای گەشتیارێك کە پێشتر جلی لەلا وەرگرتبوو بۆ ئەوەی بۆی بشوات و نەیگەڕاندبوونەوە بۆی بەڵام لەبیری چووبوو کە جلی لای ئەم کابرایە هێنابوو. جلشۆر وتی: بەڕێز جلەکەتەم بەرێ تاوەکو بە سابون بیانشۆم و سابونیان لێبدەم.

گەشتیارەکە کە کابرای باش دەناسی، وتی: سابونەکەت جارێك دراوە لە جلەکەم ئیدی ئەمە بەسە.

چۆن متمانەی دامەزراوەیی دروست بکەین

یەکێك لە لێکۆڵەرەوەکان دەڵێت:

(کاتێك کە تەمەنم حەوت ساڵ بوو، دایکم من و براکەمی لە خولی فێربوونی مەلە کردندا ناونوس کرد. لەکاتی مەلەکردندا، من لە ترسی نوقم بوون بەردەوام خەریکی دەست و پێوەشاندن بووم و ئەم ترسەش هەمیشە لەگەڵمدا بوو. من هەموو ڕۆژێك بۆ مەلە کردن دەچووم بۆ مەسبەح چونکە وەکو مەلەکەرێکی بچوك فێربووبووم کە متمانەم بە ڕاهێنەرەکەم هەبێت. ڕاهێنەرەکە، کەسێکی لێهاتووبوو. هەمیشە سەرنجی لەسەر نیگەرانیەکان و ترسەکانی من بوو لەکاتی تەیران و گرفتدا یارمەتی دەدام و ڕزگاری دەکردم و هەرگیز ڕێگەی نەدەدا لە مەسبەحەکەدا نوقم بم.)

ئێستا پرسیار ئەمەیە: ئایا ئیشکەرەکان، مشتەریەکان و مەراجعەکان وەکو بەڕێوەبەرێك ئەوەندە متمانەیان بە تۆ هەیە کە خۆیان بسپێرن پێت و دڵنیابن کە ناهێڵیت لەناو دەریای کێشەکاندا نوقم ببن.

ئەگەر دەتەوێت خەڵکی متمانەت پێ بکەن، ئەم پێشنیار و ئامۆژگاریانەی خوارەوە ڕەچاو بکە:

- هەمیشە پابەند بە بەڵێن و وەعدەکانتەوە: ئەگەر گومانی ئەوەت هەیە ناتوانیت بەڵێنەکەت بەیتە سەر، هیچکاتێك بەڵێن نەدەیت. ئەگەر متمانە لەدەست چوو، ئیدی ناگەڕێتەوە.
- باش گوێ بگرە: خەڵکی متمانەیان بەکەسێکە کە گوێیان بۆ بگرێت و تێبگات لێیان.

-نهێنی پارێز بە: ئەگەر حەز دەکەیت متمانەی خۆت لەناو دڵی کەسێکدا بهێڵیت، نهێنییەکانی ئاشکرا مەکە.

-هەمیشە ئامادەبە: کاتێك کە بەڕێوەبەر هەمیشە لەبەردەست ئیشکەرەکانی و کارمەندەکانیدا بێت متمانە دروست دەبێت. دامەزراوە سەرکەوتووەکان و گەورەکان بەردەوام بەڕێوەبەری دڵسۆز و لێهاتوویان هەیە.

-ڕێز بگرە: کەسی بەڕێز هەمیشە گرنگی بە پەیوەندی و بەدەستهێنانی دڵی بەرامبەر دەدات و بەم کارە، فەزایەکی دوولایەنە بۆ دروستبوونی متمانە دروست دەکرێت.

-بە ویژدان بە: خەڵکی حەز دەکەن لەگەڵ کەسێکدا ئیش بکەن کە هەڵسوکەوتێکی پێشبینیکراوی هەبێت و لە بڕیارەکان و کارەکانیدا، دادپەروەری و ویژدان ڕەچاو بکات.

-بەشداری بکە و بەردەوام خەریکی هاوکاری کردنی خەڵکی بە: هاوکارییەکانت لە هەلومەرجە دژوارەکاندا، نیشانەی حەزی تۆیە بۆ یارمەتیدانی خەڵکی.

-خەریکی بڕ و بیانوهێنانەوە مەبە: ئەگەر هەڵەیەکت هەیە، ڕاستگۆ بە و قبوڵی بکە. خۆت لە بێزاری خەڵکی بپارێزە. ئاراستە، بیانوهێنانەوە و سەرزەنشت کردن، متمانەی کەسایەتی دادەبەزێنێت و متمانە لەناو دەبات.

-وەڵامدەرەوە بە: لەبارەی کردارەکانتەوە وەڵامدەرەوە بەرپرسیارییەتی قبوڵ بکە. کاتێك کەسێك لەبەرامبەر کردارەکانیدا وڵامدەرەوە نەبێت، ئیدی هیچکەس متمانەی پێ ناکات بۆ ئەوەی وەڵامێکی ڕاست و دروستیان دەستبکەوێت. دامەزراوەیەکی سەرکەوتوو بەهۆی کەسێکی لێهاتووەوە گەشە دەکات کە لەبەرامبەر کارەکانیدا وەڵامدەرەوە بێت.

پاك و خاوێنی کارگە

(بیرەوەریێکی عەلی سەعید یەزدی)

عەلی سەعید یەزدی دەگێڕێتەوە لە ساڵی ١٩٣٦، بە شەهادەی سەرەتایی لە کۆمپانیای نەوت دامەزرام و لە ساڵی ١٩٧١ کاتێك خانەنشین بووم ماستەرم لە بواری بەشی هونەریدا هەبوو. لە سەرەتای دامەزراندن، ڕۆژێکیان سەرەی من بوو تاوەکو ناو کارگەکە پاك بکەمەوە، بەڵام پاکم نەکردەوە. هەرچی هاوکارەکانم ئامۆژگاریان کردم، هیچ سودی نەبوو و دەستم لێ هەڵگرت.

کاتێك بابەتەکە گەیشتە گوێی سەرۆکەکەم، هات و لە تەنیشت دیوارەکە وەستا و پێی وتم: بە بەرزی باڵای من، لەسەر دیوارەکە خەتێك ڕاکێشە.

سەرۆکەکەم درێژتر بوو لە من هەر بۆیە چووەمە سەر کورسێك و لەسەر دیوارەکە بە بەرزی باڵای خەتێکم ڕاکێشا . پاشان سەرۆك کارگەکەی گسك دا و هەموو مێز و کەلوپەلەکەی پاك کردەوە.

کاتێك ئیشەکەی تەواو بوو لەپاڵ ئەو دیوارەدا وەستا کە خەتەکەم ڕاکێشابوو و پرسی: بە بۆچوونی تۆ من بچوك بوومەتەوە؟

کاتێك بێدەنگی منی بینی وتی: لەبەر ئەوە ئێمە کرێکار بۆ پاك و خاوێنی دانامەزرێنین بۆ ئەوەی فێرببین خۆمان هەمووشتێك بکەین.

سەعیدی دەنوسێت ئەم ڕووداوە بووە هۆی ئەوەی لەوە بەدوا هەمیشە ڕێکوپێك بم و خۆم بە بەرپرس بزانم بەرامبەر هەمووشتێك.

(لە کتێبی کلید گنج)

٤

چەند خاڵێك

خاڵی یەکەم: پەیوەندی نێوان ئەخلاق و دین
خاڵی دووەم: میکانیزمەکانی بەرگری
خاڵی سێیەم: لە ئەخلاقەوە تاوەکو عەشق

خانی یەکەم:
پەیوەندی نێوان ئەخلاق و دین

هاوسەفەری حەج

کابرایەك کە لە حەج گەڕابوویەوە باسی خۆی و هاوڕێکانی دەکرد بۆ ئیمام صادق. بەتایبەتی باسی یەکێك لە هاوسەفەرەکانی خۆی دەکرد و زۆر وەسفی دەکرد کە: (چەند کەسێکی گەورە بوو، ئێمە کەسانێکی وەکو ئەو پیاوە گەورەمان ناسی کە بەردەوام خەریکی خوداپەرستی و عیبادەت بوو، کاتێك کە گەشتینە مەنزڵ بەخێرایی چووە سوچێکەوە و بەرماڵەکەی ڕاخست و خۆی خەریك کرد بە نوێژکردن و عیبادەتەوە.)

ئیمام صادق وتی: باشە ئەی چ کەسێك ئیشوکارەکانی دەکرد و و ئاژەڵەکەی تیمار دەکرد؟

- هەڵبەتە شانازی ئەم ئیشە ئێمە بووین. ئەو تەنیا خەریکی پرسە مەعنەویەکانی خۆی بوو و هیچ حەقی بەسەر ئەو ئیشانەوە نەبوو.
- ئیمام وتی: کەواتە هەمووتان لەو باشتر بوون.

گریمانەی هێز

لە دەق و سەرچاوە مێژوویی و ئاینیەکاندا، چیرۆك و ئاماژەی زۆر بوونیان هەیە (وەکو ئەو چیرۆکەی کە باسکرا) ئەم پەیامەیان هەیە:

مرۆڤێکی ئازادی بەئەخلاق کە بوونی بۆ کۆمەڵگە بەسودە زۆر باشترە لە عارفێکی عەبوس و گۆشەنشین کە تەنیا خەریکی خۆیەتی وبێئاگایە لە کاروبارەکانی خەڵکی دیکە و خۆیشی بووەتە بار بەسەر شانی خەڵکی دیکەوە.

باشترین خەڵك، ئەو کەسانەن کە سودمەندترین کەس بن بۆ خەڵکی.
(فەرمودەی پێشەوای مەزن)

وتیان بە شەیتان: خۆشەویسترین هاوڕێت کێیە؟
وتی: ئیماندارێکی بەخیل!
وتیان ئەی دوژمنترین کەست کێیە؟
وتی: فاسقێکی بەخشندە و سەخی.

هۆکاری باشی مرۆڤێك کە ئیش وکاری خەڵکی ڕاپەڕێنێت و هاوکاری خەڵکی بکات لە ئیماندارێکی بارگران چییە؟

ئامانجی کۆتایی و فەلسەفەی بوونی ئاین، تەعلیم و پەروەردەی مرۆڤ و ڕازاندنەوەیەتی بە سیفاتە باشە ئاسمانیەکان و پالاوتن و تەزکیەبوونیەتی لە خراپیەکان و ڕەزیلیە زەمینی و بەشەریەکان. پێغەمبەر (درودی خوای لێ بێت) بە ڕاشکاوانە پەیامەکەی خۆی بە پەرەسەندی ئەخلاق و گەیاندی بە بەرزترین شێوە داوە.

(من بۆ کاملکردنی مکاریمە ئەخلاقییەکان هەڵبژێدراوم)

لە قورئانی پیرۆزیشدا نهێنی سەرکەوتنی پێغەمبەری خۆشەویست (درودی خوای لێبێت) بۆ جوانی خورەوشتی و سودمەندبوونی بۆ خەڵکی و خاکیبوون و ئەو هۆش و بیرە کۆمەڵایەتیە دەگەڕێتەوە کە هەیبووە:

(ئەگەر توندڕەو و دڵڕەق بوویتایە خەڵکی لە دەوروت پەرش و بڵاو و پەرتەوازە دەبوون.)

(ال عمران)

ئەخلاق، لوتکەی دین و ئیمانە

لە دیدی دەروونناسی هێزەوە، دین خاوەنی سێ بەشی (سێ قۆناغی)یە:

١- قۆناغی بیروباوەڕی

٢- قۆناغی هەڵسوکەوتی (کردار و ئەرکە ئاینیەکان)

٣- قۆناغی هەڵسوکەوتی (هەڵسوکەوتی ئەخلاقی)

١- قۆناغی بیروباوەڕی

وتنی شایەتی (قبوڵکردنی وەحدانیەتی خوای گەورە و گوێڕایەڵی و بەڕاست زانینی پەیامەکەی پێغەمبەری خۆشەویست (درودی خوای لێ بێت)، کلیلی چوونە ناو دینی ئیسلامە.

٢- قۆناغی هەڵسوکەوتی (هەڵسوکەوتی عیبادەتی):

کاتێك کە کەسێك بنەما و بیروباوەڕی یەکەم و ئەساسی دینی قبوڵ کرد، ئەو کاتە بۆ نیشاندانی ئیمانەکەی، پێ دەخاتە ناو ڕێگای کردارەوە و دەست بە ئەنجادانی فەریزە ئاینیەکانی وەکو نوێژ، ڕۆژوو، حەج، زەکات و .... دەکات.

٣- قۆناغی هەڵسوکەتوی (هەڵسوکەوتی ئەخلاقی):

خوداوەند فەرمان دەدات بە جێبەجێکردنی دادپەروەری و چاکەکاری و بەخشین بەوانەی کە نزیکن لێیەوەی.

(نحل-٩٠)

خوداوەند فەرمانتان پێدەدات کە ئەمانەتەکان بگەڕێننەوە بۆ خاوەنەکانیان

(نساء -٥٨)

خوداوەن ستەمکارەکانی خۆشناوێت

(شورا–٤٠)

ئەی ئەو کەسانەی کە ئیمانتان هێناوە خۆتان لە زۆرێك لە گومانەکان دووربخەنەوە و خۆتان بپارێزن... و هیچکامتان لە پشتەملە باسی ئەوی دیکە نەکات.

(حجر–١٢)

ئارامگرییێکی جوان و باشتان هەبێت

(معارج –٥)

بەندەکای خوا کەسانێکن کە بە ئارامی و بیٚ فیز بەسەر زەویدا دەڕۆن

(فرقان–٦٣)

ئاین بە باوەڕ دەستپێدەکات، بە عیبادەت بەردەوامی دەبێت، بەڵام بە پەروەردەی ئەخلاقی کامڵ دەبێت. بە ئاماژە بەو کۆمەڵە ئایەتە پیرۆزانە، پشتگیری ئەو ڕاستیەیە کە بەجیهێنانی ئەرکە ئاینیەکان، ئامانجی کۆتایی ئیمان نیە، بەڵکو فەلسەفەی عیبادەت، ئینسانی بوون، پاکبوونەوەی نەفس و پەروەردەکردنی لایەنە ئەخلاقییەکانە. لە ڕاستیدا عیبادەت، ئاراستەگیری پێگەیاندنی پەروەدەرییە. لەبارەی تێکەڵاوبوونی ئەخلاق و عیبادەتەوە، لە سەرچاوە ئاینیەکان و لە هەمووی گرنگتر لە قورئانی پیرۆزیشدا، چەندین جار ئاماژەی بۆ کراوە، لێرەدا تەنیا ئاماژە بە دوو نمونەی دەکەین:

١– بەڕاستی نوێژ (عیبادەت) مرۆڤ لە خراپە و کاری نەشیاو دەپارێزێت.

٢– حەج (عیبادەت) لە مانگە دیاریکراوکاندا ئەنجام دەدرێت. ئەو کەسەی کە حەجی بۆ واجبە، دەبێت خۆی لە ئامێزی جنسی، فسق (کاری خراپە) و شەڕ د شوڕ بەدوور بگرێت.

حەج دەرئەنجامێکی پەروەردەیی هەیە، مەسەلەی ڕۆژوو بۆ پاکبوونەوە و گەشەکردنە. و شەو نوێژ و عیبادەتیش تاک لە کەمالی ئەخلاق نزیک دەکاتەوە.

چۆن بزانین عیبادەتەکەمان لە لایەن خوای گەورە قبوڵکراوە؟

ئەگەر نوێژێك مرۆڤ لە خراپە دوورت نەخاتەوە، ئەوە ئەو نوێژە قبوڵ نەکراوە.

ئەگەر سوجدەیەك بە بەخشش کۆتایی نەیەت ئەوە قبوڵ نیە.

ئەگەر سەردانی مزگەوت گوفتاری چاك، کرداری چاك و ئەخلاقی چاك لە مرۆڤدا دروست نەکات ئەوە سودی نیە.

ئەگەر ڕۆژوو مرۆڤ ئەخلاق جوانتر و کراوەتر نەکات و بە شعورتری نەکات بەرامبەر بەخەڵکی ئەوە هیچ سودێکی نیە.

ئەگەر حەجێك مرۆڤ ئارامگرتر نەکات ئەو وەکو وایە هیچی نەکردبێت.

پێوەری هەڵسەنگاندنی دینداری کەسێك، پەیوەستە بە پابەندبوون و پەیوەستبوونی بە مەسەلە ئەخلاقییەکانەوە. شێوەی ژیانی ئاینی، هەمان شێوەی ژیانی ئەخلاقییە.

نوێژکردن، گۆشەگیری و بەرزکردنەوەی دەنگی قورئان و بانگ دان لە منارەکانەوە پێشەکی پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی ئاینییە نەك کەمال و پێگەیشتوویی کۆمەڵگەیەکی ئاینی.

کۆمەڵگەی ئاینی، کۆمەڵگەیەکە لەناویدا تاکەکان ڕەچاوی مافی خەڵکی و یاساکان دەکەن.

کۆمەڵگەی ئاینی کۆمەڵگەیەکە لەناویدا بەڵێن و پەیمان نەبردنە سەر لە نزمترین ئاستدایە.

کۆمەڵگەیەك دەتوانێت بانگەشەی ئاینی بکات کە ئیسراف، بەکارهێنانی موڵك و ماڵی خەڵکی و گەندەڵی و دزی لە کەمترین ئاستی خۆیدا بێت.

له کۆمەڵگەی ئاینی، ئاماری جیابوونەوە، گیرۆدە بوون بە ماددەی بێهۆشکەر و خۆکوژی لە نزمترین ئاستی خۆیدایە.

کۆمەڵێك هاتن بۆلای پێغەمبەر (درودی خوای لێ بێت) وتیان: یا رسول الله! فلانە ژن ڕۆژ بە ڕۆژووە و شەویش نوێژ دەکات، بەڵام خراپە و بە زمانی دراوسێکانی ئازار دەدات. ئەویش فەرمووی: ئەو ژنە هیچ خێرێکی تیدا نیە. ئەو ئەهلی دۆزەخە.

ئەوە بزانە کە نوێژکردنی زۆر کاری پیرەژنەکانە
و ڕۆژووگرتنی زۆر بۆ کەم بەکارهێنانی نانە،
و حەجکەرانیش بۆ سەیرکردنی جیهانە،
بەڵام نان دەرەکان، کاری ئینسانەکانە.

(جواجە عبدالله انصاری)

ئەو کەسەی ئەخلاقی نەبێت دینیشی نیە. ئامانجی کۆتایی ئاین، پەروەدەکردنی مرۆڤ و دروستکردنیەتی بە ئەخلاقە جوانەکانی خوای گەورە.

ئیماندار کۆنترۆڵی توڕەیی و ڕقی هەیە،
ئیماندار هاوکاری خەڵکی دەکات،
ئیماندار میهرەبان و سۆزی هەیە،
ئیماندار دەم پیس نیە،
ئیماندار توندوتیژ نیە،
ئیماندار پشتیوان و یارمەتیدەرە،
ئیماندار حساب و کیتابی چاك و بێ غەشە،

ئیماندار بەڵێن و پەیمان دەباتە سەر،

ئیماندار درۆ ناکات،

ئیماندار خەریکی شاردنەوە و بەدزییەوە کارکردن نیە.

باوەڕدار ئیمانی هەیە و بەرزترین پلەی ئیمانیشی کردارەکەیەتی. کرداری ئەخلاقی، بەرزترین پێوەری دینداری ئینسانە.

*** *** ***

پیاوێکی هەژار و حەسنی کوڕی علی (ڕەزای خوای لێ بێت)

کابرایەکی موحتاج چووە لای حەسنی کوڕی علی و داوای یارمەتی لێ کرد.

ئەویش دەستبەجێ پێڵاوەکانی لە پێ کرد و ڕۆیشت. لە ڕێگەدا گەیشتە حسینی برای کە خەریکی نوێژکردن بوو. حەسن وتی بە کابرا:

بۆچی ناچیت بۆلای براکەم و داوای یارمەتی لەو بکەیت!؟

کابراش وتی: ویستم بچمە لای بەڵام بیستم گۆشەگیر بووە و خەریکی نوێژکردن و خوداپەرستییە.

حەسنی کوڕی عەلیش فەرمووی: ئەگەر براکەم سەرکەوتوو بووایە بەوەی کە یارمەتی تۆی بدایە، لە مانگێك گۆشەگیری و پەرستن باشتر دەبوو.

(چیرۆکە ئصولیەکان کای ج٢ لا ٢٣٦)

حەقیقەتی حەج

یەکێك لە حەجکەرەکان دەڵێت شبلی پێی وتم: حەجەت کرد؟

وتم: بەڵێ. وتی: ئایا توانیت پەیمان بدەیت واز لەو کارانە بهێنیت کە پێچەوانەی خودا و کەعبە بوون؟ وتم، نەخێر، پێی وتم: کەواتە پەیمانت نەبەست.

پاشان وتی: جلەکانت داکەند؟ وتم بەڵێ. وتی: لەهەموو شتێك ڕووت بوویتەوە و بەتەنیا مایتەوە؟ وتم: نەخێر، وتی: کەواتە جلەکانت دانەکەندووە.

پاشان وتی: خۆت پاك کردەوە؟ وتم: بەڵێ. وتی: هەموو شتەکان بە پاکبوونەوەت نەمان؟ وتم: نەخێر: وتی: کەواتە خۆت پاك نەکردوەتەوە.

پاشان وتی: چوویتە ناو حەرەمەوە؟ وتم: بەڵێ. وتی: لەکاتی چوونت بۆ حەرەم پەیمانتدا واز لە هەموو حەرامێك بهێنیت؟ وتم: نەخێر، وتی: کەواتە حەرەمت نەبەستووە.

پاشان وتی: چوویت بۆ مەکە؟ وتم: بەڵێ، وتی: چاودێریت بۆ دروست بوو لەلایەن خوداوە، کاتێك لە چاودێرییدا بوویت لە مەکە؟ وتم: نەخێر، وتی: کەواتە نەچوویت بۆ مەکە.

دووبارە وتی: کەعبەت بینی؟ وتم: بەڵێ. وتی: ئەوەی کە مەبەستت بوو بۆی چووبوویت بینیت. وتم: نەخێر. وتی: حاشا ئەگەر کەعبەت بینی بێت!

پاشان وتی: سێ بەردت وەشاند و خۆت ئامادە کرد بۆ وەشاندنی بەردی چوارەم؟ وتم: بەڵێ. پاشان وتی: هەڵهاتی لە دنیا؟ دڵنیا بوویت کە دوورکەوتوویتەوە لە دنیا و جیابوویتەوە لێی و بە وەشاندنی بەردی چوارەم

سوپاسی خودات کرد کە توانیوتە بگەیتە ئەو حاڵەتە؟ وتم: نەخێر. وتی: کەواتە بەردت نەوەشاندوە.

پاشان وتی: دەستت دا لەبەردە ڕەشەکە و ماچت کرد؟ وتم: بەڵێ. ئینجا هاواری کرد، بە بەدەنگێکی توند وتی: وای لەتۆ! دەڵێن هەرکەسێك دەست بدات لە بەردە ڕەشەکە، ئەگەر بە ڕاستی دەستی لێدابێت و ئەوە لە پلەی ئارام و ئاسایشدایە. هیچ هەستت بە ئارامی کرد؟ وتم: نەخێر. وتی: کەواتە هیچت نەکردوە.

پاشان وتی: چووی بۆ سەفا و لەوێ وەستایت؟ وتم: بەڵێ. وتی: چ ئیشێکت کرد؟ وتم: حەوت جار تەکبیرم کرد و یادی حەجم کرد و داوام لە خوای گەورە کرد کە قبوڵی بکات. پێی وتم: لەگەڵ تەکبیری فریشتەکاندا تەکبیرت کرد و حەقیقەتی تەکبیری خۆت دەستکەوت؟ وتم: نەخێر. وتی: کەواتە تەکبیرت نەکردوە.

پاشان وتی: لە سەفا هاتیتە خوارەوە؟ وتم: بەڵێ. وتی هەموو هۆکارێك لە تۆ دوورکەوتەوە بۆ ئەوەی سەفا بەدەست بهێنیت ؟ وتم: نەخێر. وتی: کەواتە نەچوویتە سەر سەفا و نەهاتوویتە خوارەوە. پاشان وتی: چوویتە مەروە؟ وتم: بەڵێ. وتی: هەستت بە ئارامی دەروونی کرد، یان بەدەستت هێنا؟ وتم: نەخێر، وتی: کەواتە نەڕۆیشتوویت بۆ مەروە.

دووبارە وتی: ڕۆیشتی بۆ منی؟ وتم: بەڵێ. وتی: داوات کرد لە خودا ڕزگارت بێت لەو سەرکەشیانەی کە لەخودا کردووتە؟ وتم: نەخێر، وتی: کەوات لە منی وە نەچوویتە دەرەوە.

ئینجا وتی: چوویتە سەر عەرەفات؟ وتم: بەڵێ. وتی: لەسەر عەرەفات وەستایت؟ وتم: بەڵێ. وتی: توانیت ئەو حاڵەتە بناسیت کە بۆی دروستکرابوویت: وتم: نەخێر. وتی: کەواتە نەچوویت بۆ عەرەفات.

پاشان وتی: بەردت وەشاند؟ وتم: بەڵێ. وتی: نەزانی و جەهلی خۆت فڕێدا؟ وتم: نەخێر. وتی: کەواتە بەردەت نەوەشاندوە.

دووبارە وتی: قژی خۆت تاشی؟ وتم: بەڵێ. وتی: ئارەزووەکانت کەم نەبوونەوە؟ وتم: نەخێر. وتی: کەواتە قژی خۆت نەتاشیوە.

پاشان وتی: لە ئیحرام هاتیتە دەرەوە؟ وتم: بەڵێ. وتی: مەبەستی حەراڵ خواردنت کرد؟ وتم: نەخێر. وتی: کەواتە نەهاتوویتە دەرەوە لەحەج.

لە کۆتاییدا پێی وتم: خواحافیزیت کرد؟ وتم: بەڵێ. وتی: لە نەفس و رۆحی خۆت هاتیتە دەرەوە بەگشتی؟ وتم: نەخێر. وتی: خواحافیزیت نەکردووە.

دەبێت جارێکی دیکە بگەڕێیتەوە و سەیر بکەیت بزانیت چۆن دەبێت حەج بکەیت.

ئێستا حەجم پێناساندیت و هەرکاتێك حەجت کرد هەوڵبدە بەو شێوەیە حەج بکەیت کە پێم وتی.

(فتوحات مکیه ابن عربی– بە گێڕانەوەی دکتۆر جواد نوربخش)

خاڵی دووەم:
میکانیزمەکانی بەرگری دەروونی

دارکۆکەرەوەیەك خەریکی بڕینی لقی دارێك بوو لەسەر ڕووبارێك لە پڕێکدا تەورەکەی لە دەستی کەوتە خوارەوە و کەوتە ناو ئاوەکەوە.

کابرا لە بێتاقەتیدا دەستیکرد بە گریان. لەو کاتەدا فریشتەیەك هات و لێی پرسی: بۆچی دەگری؟

کابرای دارکۆکەرەوە وتی: تەورەکەم کەوتە ناو ڕووبارەکەوە.

فریشتە ڕۆیشت و بە تەورێکی ئاڵتونینەوە گەڕایەوە و پرسیاری کرد لە کابرا: ئایا ئەم تەورە هی تۆیە؟

کابرا وەڵامی دایەوە: نەخێر.

فریشتەکە دووبارە چووە ناو ڕووبارەکەوە و بە تەورێکی زیوینەوە گەڕایەوە و پرسی: ئایا ئەم تەورە هی تۆیە؟

ئەمجارە دارکۆکەرەوەکە وەڵامی دایەوە: نەخێر.

فریشتەکە دووبارە چووەوە ژێر ئاوەکە و ئەم جارە بە تەورێکی ئاسنین گەڕایەوە پرسی: ئەمەیان هی تۆیە؟

کابرا بە خۆشحاڵیەوە وەڵامی دایەوە: بەڵێ.. بەڵێ.. ئەم تەورە هی منە.

فریشتەکە زۆر خۆشحاڵ بوو لە ڕاستگۆیی کابرا، هەر سێ تەورەکەی پێدا و کابرای دارکۆکەرەوەش بە خۆشحاڵیەوە گەڕایەوە بۆماڵەوە.

ڕۆژێکی دیکە کابرا لەگەڵ ژنەکەیدا لەتەنیشت ڕووبارەکەوە تێ دەپەڕی، لە پڕێکدا ژنەکەی کەوتە ناو هەمان شوێنەوە.

کابرا دووبارە دانیشتەوە و بێتاقەتی و خەم دایگرت، لەو کاتەدا دووبارە سەروچاوی فریشتەکە دەرکەوتەوە و لێی پرسی ئەم جارە چی ڕوویداوە؟ بۆچی دەگری؟

کابراش وەڵامی دایەوە: ئای فریشتەکە! ژنەکەم کەوتووەتە ناو ئاوەکەوە...

فریشتەکە چووە ژێر ئاوەکە و بە جینفەر لۆپزەوە گەڕایەوە و پرسی: ئەمە ژنی تۆیە؟

کابرای دارکۆکەرەوە وتی: بەڵێ! بەڵێ..

فریشتەکە تورە بوو و وتی: تۆ ئەمجارە درۆت کرد.

کابراش وەڵامی دایەوە: ئای، فریشتە! تکا دەکەم عەفوم بکە. ئەمە تەنیا خراپ تێگەیشتنێك بوو.

ئەگەر من بم وتایە بە جینیفەر لۆپز (نەخێر) ئەوکاتە تۆ دەچوویت و بە کاترین زتاجونزەوە دەگەڕایتەوە. و دیسانەوە ئەگەر بە کاترین زتاجونزیشم بووتایە (نەخێر) تۆ دەچوویت و ژنەکەی خۆمت دەهێنایەوە و منیش ئەو کاتە دەموت بەڵێ.

پاشان تۆ هەرسێ ژنەکەت پێدەدام.

بەڵام فریشتەی خۆشەویست! من کەسێکی هەژار و داماوم و توانای ڕاگرتنی سێ ژنم نیە!

لەبەر ئەوە بوو هەر یەکەمجار وتم بەڵێ.

هەڵەکردن و سنورشکاندنی لایەنە ئەخلاقیەکان دەرئەنجامی خۆی هەیە. لەوانە دروستبوونی هەستکردن بە تاوان، هەستکردن بە بێزاری و هەروەها وێرانکردنی شێوەی کەسایەتیت لەلای خەڵکی. مرۆڤ بۆ خۆپاراستن لەم دەرئەنجامانە و هەروەها بۆ ئەوەی بتوانێت خۆی ڕازی بکات تاوەکو دەست بە هەنگاوە نەخوازراوە ئەخلاقییەکان بکات، سود لە کۆمەڵە میکانیزم و هۆکارێك

وەردەگرێت. لەوانە: ئاراستەکردن، ئینکاری، وێناکردن و سەرزەنشت کردن و سەرکوت کردن.

لەم بەشەدا باس لەو میکانیزمانە دەکەین.

میکانیزمی ئاراستەکردن و بڕ وبیانووهێنانەوە

دوو هاوڕێ هەبوون هەمیشە بەیەکەوە دەچوون بۆ خواردنەوەی شەراب.

پاش ماوەیەک یەکێك لەو دوو کەسە دەمرێت!

پاش ماوەیەك ئەوەی کە ماوە هەموو جارێك لەسەر ئەو بەڵێنە کۆنەی کە لەگەڵ هاوڕێکەی دەچوون بۆ خواردنەوە دەچێتەوە بۆ هەمان شوێن و دەڵێت بە ساقی: دوو پێك بهێنە!

ساقی دەپرسێت بۆچی دوو پێك؟

ئەویش دەڵێت: یەکێکیان بۆ خۆم و ئەوی دیکەشیان بە یادی هاوڕێکەم.

پاش ساڵێك دووبارە دەچێتەوە بۆ هەمان شوێن. دەڵێت بە ساقی پێکێك بێنە!

ساقی دەڵێت: بۆچی بەم پەل پەلە هاوڕێکەت لەبیر کرد؟!

ئەویش وەڵام دەداتەوە: نەخێر. خۆم تۆبەم کردووە، ئەمەیان لەبەر یادی هاوڕێکەم دەیخۆمەوە.

ئاراستەکردن، میکانیزمێکی بەرگرییە بۆ ڕزگاربوون لەو هەستە سلبیەی کە لە سەرپێچیکردنی یاسا و لادانە ئەخلاقیەکانەوە پەیڕەو دەکرێت.

لەڕاستیدا ئاراستەکردن و بڕوبیانو هێنانەوە، ڕەوشێکە لە ڕێگەی ئەو کەسەوە، بەڵگە، کاردانەوە و بڕوبیانووی پەسەند دەخاتەڕوو و هەنگاوە سەرزەنشتکەرەکەی خۆی عەقلانی، ڕاست و قابلی قبوڵ پیشان دەدات.

هەمووکەس ئەمە دەکات.

- ناچار بووم.
- من نەیکەم کەسێکی دیکە دەیکات.
- یەکجار کێشە نیە.
- حەقی خۆیەتی.

ئاراستەکردن، مەسەلەیەکی زۆر گرنگە. ئەگەر ئێمە بمانەوێت کەسێك بین لە چوارچێوەی ئەخلاقی و کۆمەڵگەیەکی ئەخلاقیدا، دەبێت ئاگاداری ئەو میکانیزمە بین و لەگەڵ ئەو میکانیزمەدا بە دەربڕینی خودئاگایانە و خۆهەڵسەنگاندنەوە ڕووبەڕووی ببینەوە. ئاگاداربوون لە ئاراستەکردن یەکێکە لە گرنگترین ئەو هۆکارانەی کە مرۆڤ بەرەو فەزیلەتە ئەخلاقییەکان و ململانێ لەگەڵ خراپەکارییەکان و عەیبەکان و نائەخلاقییەکان دەبات.

سێ پرسیاری گرنگ

یەکێك لە ڕێگا چارەسەرە گرنگەکان بۆ هەڵهاتن لە داوی خۆهەڵخەڵەتاندن و ئاراستەکردن، ئەم سێ پرسیارە گرنگەیە کە لەخۆتی بکەیت؟

١- ئایا ئەگەر کەسێکی دیکە ئەم کارەی بکردایە و ئەو بەڵگە و دەلیلانەی کە من دەیهێنمەوە ئەویش باسی بکردایەن، شایەنی قبوڵکردن و شایستەی هەزم بوون؟

٢- ئایا من دەتوانم دەرئەنجامی ئەو هەڵبژاردن و کارکردن و ئاراستانە ئاشکرا بکەم و بەخەڵکیان بگەیەنم؟

٣- ئەگەر هەمووکەس بەم شێوەیە کار بکات و کۆمەڵە بەڵگە و دەلیلێك بۆ خۆی بتاشێت، کۆمەڵگەی ئێمە و دنیا چۆن دەبێت؟

میکانیزمی بەرگری ئینکاری

پیاوێکی دیندار لە کەنار جۆگەیەکدا تێدەپەڕی لەو کاتەدا سەگێك کەوتە ناو ئاوەکەوە و کەمێك لە ئاوەکە بەر جلو بەرگەکەی کەوت. (لەڕووی شەرعییەوە سەگ گڵاوە) کابرای ئیماندار کە بۆ نوێژەکەی درەنگ بوو کاتی ئەوەی نەبوو خۆی بگۆڕێت و جلەکانی بشوات، ڕووی کردە سەگەکە و وتی:

انشاء الله بزنه....

ئینکاری واتە دوورخستنەوەی بیرەوەری هەڵسوکەوتی دژە ئەخلاقی لە ئاگایی و زەمیری خودئاگاییمان.

دەرئەنجام:

(گوێی خۆتی لێ کەڕکە وەکو ئەوەی هەر نەت بیستبێت)، کاتێك بەم دەربڕینە، لەگەڵ ویژدانمان دەدوێین، ئەم قسەیە وامان لێدەکات بەرامبەر بەکاری خراپ بێ هەڵوێست بین و لە حاڵەتی سودوەرگرتن بین لە میکانیزمی ئینکاری.

میکانیزمی بەرگری سەرکوت کردن

هەر چۆن بکوژێك هەموو شایەت و پاشماوەی تاوانەکەی دەشارێتەوە و ونی دەکات و جەستەی کوژراوەکەش لە شوێنێکی نهێنی و نەزانراودا دەشارێتەوە، مرۆڤی سەرکوتکەریش بیرکردنەوە، نیەت و بیرەوەری کردارەکان و هەڵبژاردنە نائەخلاقییەکانی خۆی، لەناو قوڵایی میشك و زهنی خۆیدا دەشارێتەوە و لەبیریان دەکات.

ئەم سەرکوتکردنە بیرکردنەوە ڕەنجهێنەرە، هەندێکجار بەشێوەیەکە کە مرۆڤ زۆرجار توشی ئەوە دەبێت کە سەرکوتی کردووە و لەناوی بردووە . وەکو ئەو چیرۆکەی کە کابرا دەڵێت: (ئەو مەلایەی کە پێکەوە دروستمان کرد):

دوو کەسی فێڵباز بۆ سودوەرگرتن لە نەزانی و سادە و ساکاری خەڵك، مەلایەکیان دروست کرد و بەشەریکی بوونە خاوەنی مەلای دروستکراو. ماوەیەك لەسەر ئەو خێر و پارەیەی کە دەدرا بە مەلا دەژیان و داهات و سامانێکیان بۆ خۆیان پێکەوەنا.

پاش ماوەیەك یەکێك لە کەسەکان ویستی واز لە شەریکیەکە بهێنێت و بچێت بەدەم ئیشێکی دیکەدا.

لەکاتی دابەشکردنی داهاتەکە، کارەکە سەری کێشا بۆ مجادەلە و چەلەحانێ، شەریکەکەی وتی: بۆ ڕاستی بانگەشەکەت لەلای مامۆستاکەمان سوێند بخۆ. ئەویش وەڵامی دایەوە: (لای ئەو مەلایەی کە خۆمان دروستمان کرد). چییە وادیارە لەبیرت چووەتەوە و دەتەوێت بەناوی ئەویشەوە منیش بخەڵەتێنیت؟

میکانیزمی بەرگری و لۆمەکردن و سەرزەنشتکردن و خۆ بەباشتر زانین

بەقاڵێك هەبوو تووتیەکی جوان و قسەزانی هەبوو. تووتیەکە لەگەڵ هەموو مشتەرێکدا قسەی دەکرد و بووبوویە هۆکاری دروستبوونی بازاڕ بۆ کابرا. ڕۆژێك بەقاڵەکە لەوێ نەبوو پشیلەیەك ڕای کرد بەشوێن مشکێکدا خۆی کرد بە دووکانی بەقاڵدا و هەموو شوشەی ڕۆن و دۆشاوەکانی خستەخوارەوە و شکاندنی.

کاتێك بەقاڵ گەڕایەوە سەیری کرد سەروچاوی تووتیەکە پڕ بووە لە ڕۆن و دۆشاو. وایزانی ئەو شوشەکانی شکاندوە، توڕە بوو و چنگێکی وەشاند لە سەری تونیەکە و پەڕەکانی سەری ڕاکێشا و کەچەڵ بوو.

دید پر روغ دکان و جامه چرب بر سرش زد گشت گوگی، کل ز چرب

کاتێك تووتیەکە بینی هەموو کاسە و شوشە شکاوەکان خرانە ئەستۆی ئەو و ستەمی لێکرا، بێدەنگی هەڵبژارد و لە قسەکردن کەوت. بەقاڵەکەش لە کردارەکەی زۆر پەشیمان بوویەوە. کابرا هەموو ڕۆژێك تووتیەکەی دەلاواند و خواردنەکەی خۆی دەخستە بەردەمی و قسەی لەگەڵدا دەکرد و دڵنەوایی دەکردەوە بەلام هیچ سودی نەبوو و بەهیچ شێوەیەك قسەی نەدەکرد. ڕۆژێك کەچەڵێك خۆی کرد بە دووکانەکەدا.

گوگی اندر گفت امد در زمان بانگ بر درویش زد چون عاقلان

تووتی بە بینی کەچڵ وتی: باشە تۆش شوشەی ڕۆنت ڕشتووە سەرت سفر کراوە.

مەولانا بەم شێوەیە ئەم چیرۆکە لێکدەداتەوە:

کاری پاکەکان بەراورد مەکە بەخۆت ئەگەرچی لەنوسینیشدا بێت شێر، شێر

دەرئەنجام: ئەم چیرۆکە کۆمەڵە ڕێگایەکی میکانیزمی سەرزەنشت کردن و دوورخستنەوەی ناخۆشیەکان لەخود باس دەکات. لەم شێوە بەرگریەدا، ئەوکەسە تایبەتمەندییەکان و سیفەتە ناخۆشەکانی خۆی لەخۆی دوور دەخاتەوە و دەیانخاتە گەردنی کەسێکی دیکە. وەکو ئەم پەندە کە (کافر هەمووکەس وەکو خۆی سەیر دەکات.) ئاماژە و بنەمایەکی لەو میکانیزمەی تێدایە.

خاڵی سێیەم:
لە ئەخلاقەوە تاوەکو عەشق

بەخشندەکان گیانیان کردە قوربانی دۆست و هاوڕێ

شەوێك مزگەوتی جامعەی میسر ئاگری گرت و سوتا. مسوڵمانەکان واگومانیان برد و بڵاویان کردەوە کە مسیحیەکان ئەو ئیشەیان کردووە. بۆ تۆڵە سەندنەوە، دەستیان کرد بە سوتاندنی ماڵی مەسیحیەکان.

سوڵتانی میسر، ئەو خەڵکەی گرت کە ئاگری نابوو بە ماڵی مەسیحیەکانەوە و هەموویانی لە شوێنێکدا کۆکردنەوە و فەرمانیدا کە هەریەکەیان بەپێی تاوانەکەی حوکمیان بدرێت. هەندێکیان حوکمەکەیان کوشتن بوو هەندێکی دیکەیان دەست بڕین و کۆمەڵێکشییان شەلاق لێدان بوو. هەرکەس حوکمی خۆی درا.

لەناو کۆمەڵەکەدا گەنجێك هەبوو کە حوکمی کوشتنی بەسەردا درابوو، وتی: من هیچ ترسم لە مردن نیە، بەڵام دایکێکم هەیە جگە لە من هیچکەسی نیە.

لەلای ئەویشدا کەسێك هەبوو حوکمی شەلاقدانی بەسەردا سەپێنرا بوو. ئەو بڕیاری حوکمەکەی خۆی دا بەدەست گەنجەکەوە و وتی: من دایکم نیە.

بۆیە ئەویان لەبری گەنجەکە کوشت و گەنجەکەش شەلاقیان لێدا.

ئازایەتی ئەخلاقی

لەم کتێبەدا باسی لێهاتوویی بەئەخلاقانە و ژیانی مەردانەم کرد. بەڵام لە کۆتاییدا دەبێت ئاماژە بەوە بکەم کە (ئەخلاق) دوا وێزگەی فەزیلەت و و کامڵبوون نیە. کەمال لە (عەشق)دا متجلی دەبێت و ئینسانی کامل واتە ئینسانی عاشق.

ئەخلاقەکان بابەتی گرنگن چونکە پەیوەندی نێوان ئینسانەکان رێکدەخەن و هاوکاری رەچاوی هاوسەنگی ئەخلاقی لە دروستکردنی پەیوەندی ویژدانانە و دادپەروەرانە دەکەن. رەچاوکردنی بنەما و ئەساسە ئەخلاقییەکان دەبێتە هۆی ئەوەی کە خێزان، کۆمەڵگە و لە کۆتاییدا جیهانێکی تەندروستتر بێتە دی. بەم ناساندنەوە دەبێت بڵێم (حکومەتی عەشق) دەتوانێت دنیا بگۆرێت بۆ بەهەشت.

مەسەلە ئەخلاقییەکان پەیوەندی نیە بە مافی خەڵکانی دیکەوە. ئەخلاق، پرسێکی تایبەت بە خودە. ئەخلاق واتە کۆمەڵەیەك لە بریار و رێسا کە رەچاوکردنیان پێویست وئەرکە، بەڵام لە عەشقدا باسی ئەرك و تەکلیف نیە. عەشق هەڵبژاردنێکی ئازادە نەك ناچاری لە بواری پەیمان و بەڵێندا.

رەچـاوکردنی مـافی خـەڵکی دیکـە مەسـەلەیەکی ئەخلاقییـە، بـەڵام لـەخۆبووردوویی بابـەتێکی عاشـقانەیە. ویژدانانـە و دادپەروەرانـە ئـەرکێکی ئەخلاقییە، بەڵام داوانەکردن بۆ ئـەوەی ویژدانانـە لەگـەڵت بـن کـارێکی ئازایانـە و میهرەبانانەیە.

ئازار نەگەیاندن بە خەڵك پەیوەندی بە مەسەلەی ئەخلاقییەوە هەیە و بەڵام چاوپۆشی لە ئازاری خەڵکی پەیوەندی بە مەسەلەی عەشقەوە هەیە.

لە کتێبی (هاتمە دنیاوە تاوەکو عاشقت بم) بەشێوەیەکی کورت باسی جیاوازی نێوان عەشق و ئەخلاقم کردووە. بە دووبارە کردنەوەی بەشێك لەو

کتێبە، دەیەمین بەرگ لە کۆمەڵەی کتێبەکانی (تۆ گەورەتری لەوەی کە بیری لێ دەکەیتەوە) کۆتایی پێدەهێنم.

باشبوون و چاکبوونی ژیان بە دوو شێوە دەبێت:

لە شێوەی یەکەمیاندا تۆ بێ ویژدانی لەگەڵ کەسدا ناکەیت و حەقی کەسیش پێشێل ناکەیت.

لە جۆری دووەمیاندا لە حەقی خۆت دەبەخشیت بە خەڵکی.

باش بوون لە جۆری یەکەمیاندا لە چوارچێوەی ئەخلاقدا خۆی دەبینێتەوە بەڵام باش ژیان لە شێوەی دووەمیاندا لەناو قەڵەمڕەوی عەشقدا خۆی دەبینێتەوە.

ئەڕەنجاندن بابەتێکی ئەخلاقییە

بەڵام ئەڕەنجان پرسێکە پەیوەندی بە عەشقەوە هەیە

عەشق بەرزترین و پێشکەوتووترین قۆناغی ئەخلاقە. عەشق، ئەخلاق پێدەگەیەنێت.

لوتکەی کەماڵی بە باشی و چاك ژیان:

زیان پێنەگەیاندنی خەڵك (ئەخلاقە)، سارێژکردنی برینی خەڵك (عەشقە). فرمێسك نەهێنانە چاوی خەڵکی (ئەخلاقە)، پاك کردنەوەی چاوی گریانی و زەردەخەنە خستنە سەر لێوی خەڵکی (عەشقە).

قەرزدانەوەی خۆت (ئەخلاق)ە، قەرز پێدان بە خەڵك (عەشق)ە. ڕەچاوکردنی دادپەروەری (ئەخلاقە)ە لەحەقی خۆت خۆشبوون (عەشقە).

و لە کۆتاییدا باش بوون خراپ بوون نیە (ئەخلاقە)، بەخشینی کەسی خراپ (عەشقە).